

ҒАҒУР ҒУЛОМ ЗАМОНДОШЛАРИ ХОТИРАСИДА

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент — 2003

83.3(5У)
F29

Тўпловчи: ОЛМОС

Масъул муҳаррир:

Филология фанлари доктори
НАИМ КАРИМОВ

Фафур Фулом замондошлари хотирасида /Тўпловчи:
Олмос. — Т.: Ф. Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2003. — 104 б.

Ушбу тўпламга буюк аллома, ўзбек адабиётининг мумтоз вакилла-
ридан бири — Фафур Фулом ҳақидаги замондошларининг хотиралари
жамланди.

ББК 83.3 (5У)

Т ~~4702620202-45~~
~~М352(04)-2003~~ режа 2003

ISBN 5-635-02151-4

© Олмос (тўпловчи), Фафур Фулом
номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2003 й.

АЛВИДО, УСТОЗ

“Зўр карвон йўлида етим бўтадек
Интизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш...”
Сарбоним, қўлингдан кетдимикан эрк,
Сарбоним, не учун кўтармайсан бош.

Сўқир, ёвуз ўлим, минг дод дастингдан,
Зулматдай қирдингми шеър майдонига.
Ажал, сен найзангни санчдингми чиндан
Ўзбек шеърятин паҳлавонига.

Олис фазоларга кетган ҳам қайтар,
Ботгувчи куёш ҳам чиқар билмай ҳад.
Наҳот она халқим алвидо айтар
Бугун Гафур Фулом бошида абад?

Илк бора жигарим силқиди балким,
Лол қотган тилимга келмади калом.
Йиғла, онажоним, эй она халқим,
Бугун йўқ қошингда фарзанди Фулом.

Дардли мусиқалар, ингрангиз бир-бир,
Ўзинг ҳам йиғла, эй, дилда қотган ғам.
Ёруғ бу оламда бормикан, ахир,
Шоир вафотидан ортиқроқ мотам!

Зор йиғлаб навосиз қолмагай дунё,
Ўзи чора топмай йиғлагай алам.
Шогирдлар қўлидан тушмагай асло
Сенинг қўлларингдан тушган шу қалам.

1966 йил

ҒАҒУР ҒУЛОМ ВА АПТЕКАЧИ ҲИКОЯЛАРИ

Ўзбекистон халқ шоири Ғафур Ғуломнинг меҳру муҳаббати, ҳурматига сазовор бўлган дўсти, фармацевт Маҳмудхон Файзуллахонов бир дорихонада йигирма беш йилдан ортиқроқ мудирлик қилган, оқкўнгил, соддадил, серзавқ одам эди. Шунинг орқасида Ғафур Ғулом ва унинг дўстлари даврасида кўп вақт бирга бўлиб, уларнинг сўзига сидқидил билан қулоқ солар ва ишонар эди.

Ғафур ака билан Маҳмудхон ака гоҳо ёз кунлари менинг Янгиариқ мавзесидаги боғимда, гоҳ Ғафур ака хонадонида бўладиган ҳаётий, ҳазил-мутойиба аралаш самимий суҳбатлар хотираси анча-мунча. Мен бу ажойиб суҳбатларнинг иштирокчиси, гувоҳи сифатида қаламга олдим.

* * *

Боғдаги товуқхонада ўнга яқин оққулоқ товуқларимиз бўлиб, офтобда қолганликлари учун оғизларини каппа-каппа очиб ҳансирамоқда эди. Боғ айланиб юриб, Ғафур ака Маҳмудхон акага ишора қилди:

— Бу товуқлар нима учун ҳансираяпти, фаҳмладингми?

— Йўқ!.. Нимага?

— Мендан сўрайсанми? Эгасидан сўрагин-да!

Ҳабибий луқма ташлади:

— Чарчамаса ҳансирайдими?

— Товуқ ҳам чарчайдими? У отмиди? Домласи тушмагур, жуда соддасиз!..

Можаро ҳал бўлмай турганда яқинлашдим, Маҳмудхон ака мен томон бурилди:

— Собиржон, ўзингиз айта қолинг, ука, товуқларингиз нега ҳансираяпти?..

Мен ўйлаб ўтирмай жавоб бердим:

— Кўп тухум туғса, семиз товуқлар чарчаб қолади.

— Кўп тухум туғса, дедингизми?

— Ҳа! Кўп туғишади. Масалан, ҳув анави катта оққулоқ эртадан бери бешта туғди, энг кичиги учтадан...

— Бўлмаган гап!.. Мени лақиллатмоқчимисиз? Шу ёшга кириб битта товуқ бешта туққанини эшитмаганман!..

Нарироқда турган шоир Сайфий гапга аралашди:

— Кечгача тагин туғар?..

— Ҳа, — дедим Сайфийга қараб, — бериладиган овқатга қарайди.

— Дарвоқе, Собиржон, товуқларингиз пишган тухум туғайди, деб эшитдим! Шу ростми?.. — деди Фафур ака.

— Рост!..

Менинг жавобимдан қаноат ҳосил қилмаган Маҳмудхон ака менга масхараомуз назар ташлаб, кейин “Сен нима дейсан?” дегандек, Фафур Фуломга қаради. Фафур ака жиддий оҳангда менга савол берди:

— Товуқларнинг пишган тухум туғишида бир сир бўлиши керак! Сир бўлмаса нега пишган тухум туғайди?..

— Жон Фафур ака!.. Шу сир сирлигича қолсин, айтишга мени мажбур қилманглар?..

Маҳмудхон ака жиддий талаб қилди:

— Айтаверинг, Собиржон, биз ёш бола эмасмиз, сир шу ерда қолади!..

Шундан кейин пишган тухум “сир”ини айтишга “мажбур” бўлдим:

— Бутун ейдиган овқатлари пишган, қайноқ бўлади. Сув ўрнига қайноқ, шакарли фамил чой ичирилади, улардан бунёдга келган тухумлар ўзидан-ўзи пишиб қолади!..

Бошини ушлаб ўйлаб кетган Маҳмудхон ака, худди қийин жумбоқни ечган одамдек менга қаради ва бошини қимирлатди:

— Ҳисоблаб чиқдим!.. Барибир тухум сизга қимматга тушади!..

* * *

Боғимиздаги гуллар орасида намозшомгулга ўхшаш, аммо доим оқ очилиб турадиган бир гул пайдо бўлди, агар шохи синдирилса, анжирмижоз оқниш шира томар эди. Шу фазилатини назарда тутиб Фафур ака унга “сигиргул” деб ном қўйган эди.

Бир куни Фафур акадан мактубча келди. Унда шу сўзлар ёзилган эди:

“Собиржон! Бу кеч “сигиргул” қаймоғидан татиш учун Ҳабибий бошлиқ Маҳмудхон ва Фафур Фулом боради. Суту қаймоқлар ишлатиб юборилмасин, қатиқ ивитилган бўлса, сақлансин!..”

Мактубнинг киноясига дарров тушуниб, қўшниникидан суту бир хурмачада янги ивигилган қатиқ олиб чиқдик. Улар тўрт киши бўлиб кечқурун кириб келишди.

Дастурхон устида Фафур ака менга луқма ташлади:

— Сигиргул дуруст сут бериб турибдими?..

Мен ошхона айвонига осийлиқ чамбараклардаги қатор косалар ҳамда хурмачага ишора қилдим:

— Ёмон эмас, ҳар ҳолда рўзғорга яраб турибди. Сут ичасизларми, қаймоқ ейсизларми ёки қатиқдан олиб келайми?..

Қаймоқ ейиш маъқул топилди, қаймоқ еб туриб, Маҳмудхон ака менга қаради:

— Ўша сигиргулни кўрсак бўладими?..

— Нега бўлмас экан, марҳамат!..

Фафур Фулом савол берди:

— Сигиргулга исириқ солиб турунлар, деган эдим, исириқ соляписизларми?

— Атайлаб бориб бозордан исириқ тополмай келдим!..

Шоир Ҳабибий бу ҳақда ўз фикрини билдирди:

— Бу гулнинг шохи йўқ! Агар бўлганда шохига тумор тақиш яхши эди.

Маҳмудхон ака сигиргул олдига бориб ҳайрон бўлиб қолди. Чунки бормасидан олдинроқ ичида сут бор косани унинг барглари остига қўйиб, шохчасини синдириб, сутини томизиб қўйилган эди.

Маҳмудхон ака гулзор лабида туриб, ўз таклифини айтди:

— Исириқ ҳам бўлмайди, тумор ҳам! Улар бидъат!.. Яхшиси, кўзмунчоқ тақиб қўйиш керак.

* * *

Боғимизнинг ўртасида баланд супа бўлиб, тепасида пишишга яқинлашган узун-узун қозонювғич осилиб ётар эди. Сентябрь кечаларидан бирида шу супада суҳбатлашиб ётиб кетиш мақсадида Фафур Фулом, Зокиржон Ҳабибий, Абдуваҳоб Сайфий ва Маҳмудхон ака кириб келдилар.

Ярим кечага бориб супага кўрна тўшалди. Маҳмудхон ака осмонга қараб ётиб, тепада осилиб турган қозонювғичларга кўзи тушди ва ёнида ётган Фафур Фуломга савол берди:

— Бу, осилиб турганлар нимаси?!

Фафур Фулом жавоб берди:

— Мен билолмадим, Собиржоннинг ўзидан сўрай қол!

Нарироқда ётган Ҳабибий гап қистирди:

— Лампочка дегани қулоғимга чалинган эди. Яна ўзидан сўранг.

Маҳмудхон ака ўрнидан туриб мен ётган нариги супага бурилди:

— Собиржон, уйғоқмисиз? Мана булар нима?

— Лампочка.

— Бўлмаган гап! Лампочка экилмайди, заводдан чиқади!

Фафур Фулом ётган ерида койинган бўлди:

— Ишонмасанг, сўраб нима қиласан! Экилади, заводда ҳам чиқарилади! Уруғи бизда бўлмас эди, яқинда Ҳиндистондан юборишди, уни экиб тажриба қилиш учун Собиржонга беришди. Аммо бу ҳали махфий! Тағин ҳар ерда гапириб, Собиржонни балога қўймагин!

— Бунисини яхши айтиб қўйдинг!

Мен сахар туриб меҳмонлар уйғонгунча боққа сув сепиб, супураётганимда энг пастда, Маҳмудхон ака тепасидаги қозон-ювғичга кўзим тушди, бориб қарасам, бир томони арчилиб қолибди! Дод солдим:

— Вой-дод! Менинг пишмаган лампочкамнинг пўстлоғини ким арчиб қўйди?

Кўрпачада чалқанча ётган Маҳмудхон ака товуш берди:

— Мен арчиб кўрдим.

Ўзини уйқуга солиб ётган Фафур ака Маҳмудхонни койиб кетди:

— Чакки қилибсан, бу ишинг инсофдан эмас! Бизни ҳам меҳмон қилиб, ҳам қимматбаҳо лампочкасини синиқ кўрса, дод дейди-да! Сени нега бошлаб келдим-а, шарманда қилдинг! Тағин энг каттаси синди-я!

Маҳмудхон ака кўрпага чўзилиб, совуққонлик билан қўл силкиди:

— Ваҳима қилаверма, ичидаги шишаси бутун.

* * *

Бир дам олиш куни шоир Ҳабибий хонадонида тўпланишдик. Суҳбат қизиқ вақтида Фафур ака суҳбатни Самарқанд дарвозада турувчи дўстимиз шоир Абдуваҳоб Сайфийга илиниб, уни олиб келиш учун машинасини юбормоқчи бўлди.

Шу вақт хаёл суриб ўтирган Маҳмудхон ака томдан тараша тушгандек Фафур акага савол бериб қолди:

— Фафур!.. Сендан сўрамоқчи бўлиб юрардим, ҳозир ёдимга солдинг. Нима учун “Самарқанд дарвоза” дейилади?

Ўтирганлар Фафур ака нима деб жавоб берар экан, деб, оғзини пойлашди. Фафур ака хотиржам чойини ҳўплаб, жавоб берди:

— Шунинг ҳам билмаган тошкентликка уят! Тарихдан хабарсизсан, десам, хафа бўласан. Ахир, минг йиллар илгари Самарқанд Тошкентга туташ экан, Самарқанд дарвозасидан ота-боболар Самарқандга кириб туришган.

— Қўйсанг-чи!.. Шунча меҳмонларнинг олдида мени лақиллатмоқчи бўлдингми?! Йўқ! Мени Маҳмудхон аптекачи дейдилар!..

Шу пайт Фафур Фуломга Ҳабибий савол ташлади:

— Маҳмудхон ака тўғри айтадилар. Менинг ҳам ишонгим келмайроқ турибди. Ундай бўлса, ўртада поёнсиз Мирзачўл қаёқдан пайдо бўлиб қолди?

Фафур Фулом Ҳабибийга қараб бош лиқиллатди:

— Сиз ҳам тарихдан хабарсиз экансиз, домла! Ахир, ер кенгайди дейилган-ку!

— Шундай-шундай!.. Ёдимдан кўтарилибди. Буни тарихда ўқиганман!..

— Ўқиган бўлсангиз бўпти-да! Шу ер кенгайиши орқасида Мирзачўл пайдо бўлиб, Самарқанд Тошкентдан узоққа бориб қолган!

* * *

Бешёғочлик машҳур Зухур полвон шоир ва санъаткорлар суҳбатига мухлис одам эди. У биз тўпланган жойдан қолмас, ихлос билан хизмат қилар, шеърхонлик бошланганда бутун вужудини қулоқ қилиб тинглар эди.

Зухур полвон Камолон мачити орқасидан боғ олиб, иморат қурди. Ёз кечи Фафур Фулом бошлиқ шоирларни ҳовли тўйига таклиф қилди. Шунда Фафур ака ҳовлисига тўпланишиб, полвоннинг кўнгли учун жамоа шеърини табрикнома ёздик, энди жўнаймиз деб турганимизда Маҳмудхон ака кириб келди.

— Сизлар кетаётган зиёфатга менинг ҳам борганим бўлсин!

Фафур Фулом унга тегажаклик қилди:

— Полвон фақат шоирларни таклиф қилган! Сен шоир эмассан, борсанг қандай бўларкин?

Маҳмудхон ака хижолат чекиб ерга қаради, биз Фафур акадан илтимос қилдик:

— Бораверсинлар!..

— Жуда бўлмаганда, бу кишини ҳам шоир деб таништирамиз.

Бирга олиб кетишга Фафур ака кўнди, аммо бир шарт билан: Камолонга етгунча Маҳмудхон акага биз табрик шеъ-

ри ўқиб берамиз, шеър ўқиш навбати келганда Маҳмудхон ака ўрнидан туриб ўқиб беради...

Пиёда юриб Камолонга етгунимизча йўлда шеър тайёр бўлди, Маҳмудхон ака уни қувониб чўнтакка солди. Зухур полвоннинг боғига кириб бордик.

Алгач фурсат ўтиб, ўртадан дастурхон йиғиштирилгандан кейин шеърхонлик бошланиб, табрик шеъри ўқилгандан кўн ўтмай, Фафур ака ўртага чиқиб эълон қилди:

— Ўртоқлар!.. Маълумингиз бўлсинким, орамизда ҳур-матли шоирларимиздан Дори-Дармоний ҳам ўтирибдилар! Бу кишидан илтимос қилардик, полвоннинг қутлуғ хонадонига бағишлаб ёзган шеърларини ўринларидан туриб ўқиб берсалар!..

Қарсақлар остида Маҳмудхон ака ўрнидан туриб, аввал ҳар томонга таъзим қилгач, чўнтагидан қоғоз олиб, ундаги хатга узоқ тикилди, кейин Фафур акага қаради:

— Ўқиб берадиган шеър эмас-ку бу?

— Хўш, нима бўлди? Ё бошқа шеърни олиб келибсанми?..

— Эй!.. Суф, ҳаммангларга!.. Йўлда шунча шоир ури-ниб, ёзиб берган шеърларинг шу бўлса, полвон зиёфатга куйди!..

Дўстим, орқадошим Фафур!..

Ёшликдан бир маҳаллада бирга ўсдик, ижод қилдик, бир-га юрдик, бирга улфатчиликда бўлдик.

Ҳаётнинг шодлик ва қайғуларини биргаликда тотидик. Ҳаётимиз зўр, оташин курашларда, шеър тошқинида ўтди ва ўтмоқда...

Сенинг ҳақингда кўп гапириш мумкин. Икки оғиз сўз билан мадҳингни айтиб беролмайман. Сенга бир дoston ёзсам, деган умидим бор. Қудратли, салмоқли, чуқур мазмуни гўзал шеърларингни севаман.

Ойбек

ЭЛНИНГ ЎКТАМ КУЙЧИСИ ЭДИ

Ҳар қандай ижодкор ўз даврининг фарзанди ва унга хизмат қилади. Шунинг билан ишонч билан айтаманки, халқимизнинг мугафаккир улуғ шоири Фафур Фулом ижодини, фаолиятини ўз даврига сиққидилдан, самимият билан бағишлади. Шунинг учун ҳам у Ўзбекистоннинг қиёфасига, ўзбек халқининг овозига айланиб қолганди. Унинг тарихимиз, маданиягимиз, қадриятларимиз ҳақидаги чуқур, серқирра билими, она юртига ва халқига беқиёс муҳаббати, хизмати, кўксини тоғ этган гурури шундоқ демоққа асос беради.

Алар Фафур Фулом шу кунларда ҳаёт бўлганларида...

Шоир сифатидаги ростгўйлигига самимияти шу қадар эдики, айрим шеърларни йиғлаб ёзардилар, йиғлаб ўқирдилар. Бир умр ҳақиқат деб тан олганимиз, бахт йўли деб интиланганимиз — етмиш йиллик тарихнинг алдов, сохта ўзликни йўқотиш йўли эканлигини англаш Фафур ака учун ҳам осон кечмасди. Ва маним назаримда, алам-армон билан ҳўнграб йиғлаб ҳам шеърларни жаранглатиб ташлар эдилар. Мустақиллик қадр-қиммати, шарофатини бутун вужуди-ла ўзбекнинг академик шоири, олими бетакрор сатрларга соларди, эҳтимол. Ўзларига хос баланд руҳ, ўктам қалб билан яна шоҳ асарлар битган бўлурдилар.

Минг шукрим, илдиэлари теран адабиётимиз ҳамма даврларда ҳам яхши шоирлардан ёлчиган. Бир пайтлар Фафур Фулом:

Сиз агар самони кучмоқ бўлсангиз,
Мен нечук елкамни тутиб бермайин? —

деб улуғ ниёт қилганда ёшлар орасидан саф-саф бўлиб иқтидорли, зукко, мулло, бири бирига ўхшамайдиган шоирлар етишиб чиқдилар. Улар бизнинг елкаларимиздан ўтиб, ноғона-ноғона юксалиб бораётганларидан ифтихор қиламан. Бугунги кунни, инсон руҳиятини, эрку озодлик қадрини чуқур ҳис этиб ёзган шеърларига ҳавасим келади. Яна... айни кунлар тарихимизнинг энг ёрқин саҳифалари, таърифга сиғ-

мас онлари экашгини ўйларканман, қалбимизда, Ватанимиз осмонида, мустақиллик кенгликларида бир соғинч ҳис қиламан, бу — айти шу масъуд онларда иқтидорли шоирларнинг шеърятига жўровозликка етишмаётган Ойбек, Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон, Миртемир, Шайхзодаларнинг мағрур овозлари эмасми? Ҳар қалай, мен шундай фикрдаман.

Адабиётда устозу шогирдликнинг мағтиғи шуки, биров-бировга қандай ижод қилишни ўргатмайди. Фафур ака ўз даврининг жуда кўп ёшларига маънавий ҳомий эдилар. Кейинкейин англаб етдимки, у кишининг ҳар бир талаби, ўтити, меҳрибонлиги қадим-қадимдан анъана бўлиб келган устозу шогирдлик мактаби сабоқларининг давоми экан.

1947—48-йиллар. Тожикистон ёзувчиларининг съезидига Фафур Фулом бошлиқ Собир Абдулла, Мирмуҳсин, Уйғун, Назармат ва мен вакил бўлиб боргандик. Анжуманнинг ёпилишида Фафур Фулом сўзга чиқиб керак эди. Мени синамоқчи бўлдиларми ёки ўргансин, дедиларми, “Мен минбарга чиқиб уч-тўрт оғиз гапираман-да, сўзимни Зулфияхон давом эттиради, деб тушиб кетаман. Балки шеър ҳам ўқирсиз”, — дедилар.

— Йўқ, бу иш кўлимдан келмайди. Шундай шеърим ҳам йўқ...

Эртасига мажлисга бормасдан шеър ёзишимни тайинладилар. “Ёздингизми, ёзмадингизми — менинг ишим йўқ. Сўз бериб тушиб кетавераман”.

Эрта тонгда завқ-шавқ билан шеър ёзаётгандим, қаламим синиб қолди. Биз ҳукуматнинг боғида яшар эдик. Нима қилишимни билмай, ташқарига чиқиб у ёқ-бу ёққа қарайман, ҳеч ким йўқ. Уч-тўрт уйлар, қай бирига кириб қалам очиш учун пичоқ сўрасам, деб турсам, тўғридаги хонадан шоир Абулқосим Лоҳутий чиқиб қолдилар. Зукко, нозиктаъб, файзли, кийимлари ўзларига ярашган, камтарин бир инсон эдилар. Бу улуғ зотга мурожаат қилишга тортиниб тургандим, ўзлари мен томонга юра бошладилар. Шошиб пешвоз бордим.

— Ҳа, жони ширин? — дедилар.

— Ассалому алайкум, домла. Ман якта шеър навис шишта будам, нучи қаламам шикаст, — дебман.

— Янги қалам топиб берамиз. Ҳозир, — деб ичкаридан ўзлари ёзадиган ручкани чиқариб бердилар.

Устознинг қалами бир кўтаринки руҳ бағишлади. Ўша кунларда Тожикистон жумҳурияти давлатга бир миллион тонна пахта тошпириб, режани адо этганди. Бу менга қўл келди-да:

Тожикча сўзлашишни билмайман, аммо
Ўзбекча сўз билан бошлайман калом:
Бир миллион беш юз минг тонна пахтани
Териб олаётган элимдан салом, —

қабилда бошланувчи шеър ёздим. Кечқурун тантанали мажлис фоят гўзал опера театрида бўлди. Фафур ака президиумга чиқдилар. У кишига сўз беришлари билан менда титроқ бошлади. Юрагим ўйнайди. Оёқ-қўлим титраб саҳнага чиқдим ҳам. Масъулият журъат бағишлади чоғи, ҳалиги шеърни дуппа-дуруст ўқидим. Қарсақлар бўлди, дўстлар табриклашди. Шу оқшом яқунловчи меҳмондорчиликка йиғилдик.

Ўша туни биз поездда Тошкентга жўнаб кетдик. Эрталаб Фафур ака ҳаммамизни ўз купеларига йиғдилар.

— Зулфия, маладес, кеча яхши бўлди, — дедилар. — Сизларга ёз демаса ёзмайсизлар. Хўш, Тошкентга етгунча мен сизларни бир имтиҳондан ўтказай. Нима ўқияпмиз, нимани биламиз. Бизнинг ота-боболаримиз, бобокалонларимиз кимлар эди? Жаҳонга машҳур адабий меросимиздан нималарни ўқиганмиз? Буларни билмасдан туриб катта адабиётимизнинг ривожига ҳақида ўйлашимиз қийин. Анъаналарни давом эттириб, ўша хазинага ўз топганимизни қўшиб кетишимиз керак.

Имтиҳон шундай бўлдики, Фафур ака бир шеърни ўқий бошласалар, биз унинг муаллифини айтишимиз, агар шеърни давом этгирсак, нур устига нур эди. Хоҳлаганлар ўзлари билган асарлардан ёд ўқишлари мумкин эди.

— Собир, илтимос, сиз айтиб берманг, имтиҳондан ўтгансиз, муаллимлардан бирисиз, — дедилар Собир Абдуллага.

Шеър ўқий бошлаганларида, ҳаммамизнинг билимимиз ҳам, бошқаси ҳам фош бўлаверди.

— Ҳа, сингилжон, сиз нималарни биласиз?

— Навоийни, Лутфийни яхши кўраман. Машрабни...

Онам саводхон аёл эдилар. Кўп китоблар ўқирдилар. Оқшомлари қўлларидан Сўфи Оллоёр, Машраб тушмасди. Ёшлиқдан менинг қулоғимга қўйилиб қолган:

Эй менинг хуш меҳрибон руҳи равоним, қайласан,
Бу кўнгил бўстонида гунча даҳоним, қайласан?

Ёки:

Дилбар юзини кўргани девона келибдур,
Юз нозу карашма билан жонона келибдур...

Энди... ўша пайтда Ҳамид Олимжон вафотидан кейин Фузулийга кўмилиб кетганман. Юракдан чиққан фарёд шеъри ёдимга келди:

Дод, минг войлодким, дилдордин айрилмишам.
Фитна чашми соғари хунхордин айрилмишам.
Булбули шўридаям гулзордин айрилмишам,
Кимса билмас ким на нисбат ёрдин айрилмишам...

— Кўй, кўй, — дедилар. — Юрагимни эзиб юбординг... Ҳа, унча-мунча билар экансизлар, — дедилар Фафур ака. — Лекин шу гапни ёдда тутингларки, ҳеч бўлмаганда 25 минг сатр шеърни ёд билмаган шоирни мен шоир санамайман.

Фафур ака тантилиқда бир жаҳон эдилар. Ҳамид Олимжон вафотидан кўп куйдилар, кўп йиғладилар. Оиламизга меҳрибонлик қилиб турдилар. Ҳар кўрганларида: “Комила аямизнинг соғлиқлари қандай?”, “Ҳулкар яхши ўқияптими?”, “Омон катта йигит бўлиб юрибдими?” — деб сўрадилар. Бир куни шофёрларидан қафасга солинган иккита қуш ва оппоққина кучукча бериб юборибдилар. “Болаларинг ўйнаб юрсин”, дедилар. Яна бир куни қизлари Олмосхонни олиб келиб Ҳулкар билан таништирдилар: “Қизларим, икковларинг ўртоқ бўлинглар, мана биз ойинг билан дўстмиз, отанг билан жуда қадрдон эдик. Бугун Олмос сенинг ёнингда қолади”, деб кўйиб кетдилар.

Фафур Фулом ўз оғамдек оқибатли, эътиборли, меҳрибон эдилар.

Тожикистондан қайтарканмиз, поезддаги шеърхонликдан кейин уй-рўзгор, бозор-ўчар ҳақида ҳам гап чиқди. Шунда Фафур ака:

— Зулфия, сенинг уйингда ҳам меҳмон кўп бўлади. Бозор, пишириш-куйдириш, кутиш-кузатиш ҳаммаси ўз бошингда. Мен сенинг шарафингга бир зиёфат берай, — дедилар.

Мен буни шунчаки гап деб, унутиб ҳам юборгандим. Бир куни рафиқалари кўнғироқ қилиб чақириб қолди:

— Сизни кўргимиз келди. Ҳозир машина боради, келинг. Бордим. Бир пиёла чой устида гап бошладилар.

— Зулфияхон, акангиз аяқдан бери синглимиз дугоналари билан меҳмон бўлиб кетсинлар, деб гапириб юрибдилар. Ҳозир айни пайти, йўқ деманг. Баҳона билан биз ҳам дийдор кўришиб оламиз.

Меҳмонларнинг рўйхатини туздик.

Ёзувчилардан Ойдин опам, Музайяна опам, академик олима Хадича Сулаймонова, Ҳалимаҳоним Носирова, Сораҳоним Эшонгўраева, Мукаррамаҳоним, Саида Нарзуллаева, Васида Содикова... ўн бешга яқин аёллар, яъни дўстларимиз.

Манзиллари ҳаммага маълум, Бешёғочдаги ҳозир табаррук қадамжо бўлиб қолган уй-музейнинг иккинчи қаватида катта хона бор. Оғамиз кўндан-кўп узоғу яқиндан келган қадрдонларини шу хонада қабул қилгувчи эдилар.

Баҳор. Бағриларидек кенг даразадан кўклам нафаси уфуриб турибди. Ошпоқ дастурхондаги нозу неъматлар қуёш шуъласида тантанаворлик касб этган, тўкиндан тўкинлик. Ошхонада куймаланишяпти. Ҳали қовун чиқмаган эди, ёнғоқдай-ёнғоқдай қизил, олтиндай сариқ гилослар, эртапишар шафголи, узум. Олмосхон билан келинлари Дилдорахон дастурхонга зеб беришяпти.

Меҳмонлар жам бўлгач, Фафур ака кўксиларига қўл қўйиб:

— Хуш келибсизлар, азиз сингилжонларим. Энди баҳузур ўтиринглар, мен дарвоза олдида туриб, наинки эркак эоти, балки эркак пашшаниям ўтказмай, ўзим қоровуллик қиламан. Хизматингизда бўламиз, — деб чиқиб кета бошладилар.

— Фафур ака, битта ашула айтиб беринг, ашулангизни булар ҳали эшитишмаган, бир ҳузур қилишсин, — деб илтимос қилдим.

— Қайсини айтай?

— “Йўл бўлсин-ей, йўл бўлсин”ни.

Бир стулни нарироққа суриб ўтирдилар, дуторни созладилар. Бир дам созни чертиб туриб, ашулани бошладилар:

Йўл бўлсин-ей, йўл бўлсин,
Юрган йўлларингиз нур бўлсин...

Унча баланд бўлмаган, ниҳоятда ёқимли, ширадор овоз шу қадар ажойиб жарангладки, назаримда, дутор ҳам қўшилиб сўзлай бошлади. Кўзингиз олдида узоқ-узоқ кенгликлар, тонгги уфқлар куйлаётгандай эди.

Бундай меҳмондорчиликлар Фафур Фулом хонадонларида жуда кўп бўлган. Бу саховатли, файзли маконда тунаб қолганлар, ойлаб ўз уйидек истиқомат қилганлар бўлган.

Фафур ака ўзбекнинг бағри кенг, халқчил, ўктам ўғилларидан бири эди.

“Мен вақти-вақти билан ёнимиздаги Бешёғоч бозорининг у ёғидан кириб, бу ёғидан чиқиб томоша қилишни яхши кўраман. Бозор — халқ дастурхони кўзгуси. “Ассалому алайкум”,

дасам, мевафурушларнинг бири шафтоли, бири узум туғиб туради, айланиб чиққунча мевага тўяман”, — дердилар Фафур ака. Бундай манзиратни мен ўзим ҳам кўп кўрганман. Бу — шоирнинг ҳам, халқнинг ҳам ўктамлиги, мурувватлиги нишонаси.

Фафур ака ҳамдардликда, бировнинг кўнглини кўтаришда ҳам беназир эдилар.

...Ҳамид Олимжон вафотидан уч-тўрт ой ўтиб шеър ёза бошлаган бўлсам ҳам у дод-фарёдларни ҳеч кимга ўқимасдим. У менинг ўз дардим, ўз оғригим эди ўша вақтда. Ҳаманинг гаму йўқотишлари ўзига етиб ортарди.

1945 йил баҳори. Ерда, кўкда нур. Дарахтлар гулдор гумбаздай бўлиб, уларнинг ичида қуёш кукунлари чақнарди. Аллақандай беҳиштий манзара ҳоким. Ўзингни қаерга қўйишни билмайсан. Ҳамманинг кўзида хушнудлик руҳи баланд. Бўлмас уруш тутагани йўқ, лекин ғалабага яқин эди. Ишдан чиқиб бекатда тургандим, Фафур ака келиб қолдилар.

— Қаёққа кетаяпсан? — деб сўрадилар.

— Қаерга боришимни билмайман. Ўша ёққа, — дедим қадрдон дўстлари ётган боғ томонга ишора қилиб. — Менга ҳозир, Масковда метро бор-ку, шундай ертаги йўл бўлсаю у орқали даштларга чиқиб кетсам. На гул очиладиган ва на ўт кўкарадиган.

— Нима деяпсан? Жинни бўлдингми? Мана бу баҳорги дунёни томоша қилгин. Сен бундай гапларни оғзингга олма. Бу — ёмон гап. Ундан кўра шеър ёзгин, — дедилар.

Шу суҳбатдан кейин кўксим тўлиб уйга қўпириб бордим-да, кечки овқатдан сўнг болаларимни ухлатиб, уларнинг ёнидаги столимга ўтирдим. Қанча ўтирганимни билмайман... Қайнонам, жуда ажойиб, меҳрибон, жаннат аёл эдилар... хонам эшигини очиб:

— Болам, аллавақт бўлди, чарчаб кетдингиз. Ётинг, эрта-лаб ишга борадиган одам, — дедилар.

— Аяжон, мен жуда яхши ўтирибман. Сиз ухлайвернинг.

Шеърни битирдим, оққа кўчирдим, яхши кайфият билан ишга жўнадим. Лекин нимадир қидираман. Кейинроқ бир шеърда ёзгандим:

Шеъримни ёзиб... нуқта қўйиб
Бир тингловчи қоламан излаб...

Иш жойимда лойдай бўлиб ўтирибман. Хонадаги бош муҳаррир ўз ишлари билан банд. Бир вақт Фафур ака келиб қолдилар.

— Қалайсан, уйда тинчликми?

— Шукр, тинчлик. Шеър ёздим, ўқиб берайми? — дедим.

Мен янги ёзилган “Баҳор келди сени сўроқлаб”ни ўқий бошладим.

...Қишнинг ёқасидан тутиб сўради сени,
У ҳам ёш тўқдию чекилди нари...

— Нима дединг, қайта ўқи!

Ўқидим.

— Яхши айтибсан!

Мен давом этаман. Кечинмалар сатрма-сатр босиб келиб ҳолдан кета-кета ўқиб тугатдим. Нигоҳларига беҳол боқаман. Зийрак кўзлари жикқа ёш. Бирдан ўринларидан турдиларда, ўқиргандай буйруқнамо дедилар:

— Ёзма бунақа шеърларни, жигарим! Шеърга шоир қалбидаги ҳаяжон, бўронларнинг ўн фоизигина тушади. Қолган 90 фоизи сени хароб қилади, синглим! Лекин яхши шеър ёзибсан, офарин! — дедилар.

Якуловчи бандни қайта ўқиттирдилар:

Ҳижронинг қалбимда, созинг кўлимда,
Ҳаётни куйлайман, чекинар алам.
Тунлар тушимдасан, кунлар ёдимда,
Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам.

— Мана бу жуда соз! — дедилар. — Энди икки киши учун яшаб, икки киши учун ёзишинг керак. Аламни қалам кўтаради. Лекин ғаму андуҳга мук тушиб ётиш ҳамманинг ҳам қўлидан келади. Енгишга қодирлигингни табриклайман. Омон бўл! — деб чиқиб кетдилар.

Чарчоқларимни баҳор ўзининг зилол, майин кафтлари билан силаб ўтгандай, енгил ўрнимдан турдим.

Яна суҳбатимизнинг аввалига қайтмоқчиман. Фафур Фулом халқнинг неча аср давомида босиб ўтган шарафли, заҳматли ҳаётини, йўлини дилига жойлаган аллома шоир эди. У ҳозир ҳаёт бўлганида, бугунги мустақиллик қадрини, нодир баҳосини, аҳамиятини ўқтам қалби, ифтихори билан ўзгача куйлаган бўларди.

У киши халқига келажакда ғоят яхши кунлар, ёрқин истеъдодлар насиб этишига ишонган улуғ, элпарвар ёзувчи эди. Мана бу тўрғликка диққат қилинг-а!

Бирингиз шеърда камолга етиб,
Ишқу сўз мулкини қилурсиз обод.
Шунда ибтидоий бўлса ҳам гарчанд,
Менинг ёзганимни қилажаксиз ёд.

“Ибтидоий ёзганим” (Ғафур Ғуломдай шоир шеърларим демайди!) ибораси билан у ўз авлодлари истиқболига қанчалар ишонч билдиради, наслини улуғлайди. Буни унутмаслик керак.

Ғафур Ғулом ўзбек адабиётини меҳр-муҳаббат билан ўстирган, уни кўп миллатли адабиёт майдонига олиб чиққан ёзувчиларимиздан биридир.

Севимли шоиримиз Ғафур Ғуломнинг ижодий камолоти саноатимиз, йирик қишлоқ хўжалигимиз, маданиятимизнинг яралиши, тараққий топиши, вояга етиши, халқимизнинг моддий ва маданий ҳаётидаги мислсиз зўр ўзгаришлар билан боғлангандир...

Ғафур Ғулом ижодиёти — зўр гулхан, унинг ҳар қандай кўриниши хилма-хил ёниш, яъни нур ва ҳарорат, демакдир. Ғафур Ғулом поэзиясининг зўр кучи, жозибаси, кўзни қамаштириб юборадиган гўзаллиги шундадир.

Абдулла Каххов

ЎТНАФАС

Фафур Фулом тўғрисида айтилиши керак бўлган сўз ва хотира шу қадар мўл ва ранг-барангки, уларни бир эпақага келтириш, бир ипга чизиш учун вақт керак. Мен ҳар гал Фафур Фулом ҳақида ўйлаганимда юксак бир довон қарши-сига келиб тўхтаган йўлчидек ўзимни лол ва ҳайрон сезаман. Қаранг, йил кетидан йил айланиб келаётибди. Вақт шундо-ғам югураяптики...

Худди тунов кунни ё ўтган ҳафта нашриётдами, ёзувчилар уюшмасидами ёки дўст-ёр даврасидами у билан гурунглашиб, чақчақлашиб ўтиргандай бўламан, унинг суҳбати саратонда сой шабадасидай сарин, унинг билгичлиги кўз илғамас уфқ, ақли ва диди дарёдай тинимсиз, теран, шоирона, унинг кен-гашлари доноларга хос, унинг умр йўли ўзи бир китоб...

* * *

Мен Фафур Фулом билан талай гурунглarda, тўйларда, йиғинларда, ҳашарларда, сафарда ва меҳмондорчиликларда бўлганман. У ҳаётни билар, одамларни билар эди, адаб ва удумдан тўла хабардор, шеваларни билар, қардош тилларни билар, туркман дуч келса — туркман, татар учраса — татар, Нозим Ҳикмат келса — турк, қозоқ рўбарў бўлса — қозоқ, тожик даврасида — тожик, Алексей Сурков кўриниб қолса ё меҳмон бўлса — рус... Нечоғлиқ мунис, нечоғлиқ мушфиқ, дилкаш, ҳозиржавоб, хуштаъб, хушчақчақ, ҳазилкаш (ҳам-маси ўз ўрнида), суҳбати қойилмақом, сидқидил дўст... “Сўзни айтгин уққанга, жонни жонга суққанга” таъбири Фафур Фуломга, шубҳасиз, тегишли, тўла тегишли. У билан бир гал суҳбатдош бўлган кўноқ (ким бўлмасин) кейин ҳаммавақт суҳбатини қўмсаб юрарди. Лекин ўринсиз ва ноҳақ унинг ғашига теккан одам, ножўя, беваж уни камситган одам (ким бўлмасин) унинг ғазабига дуч бўлар, балоларга гирифтор бўлар, тавбасига таянарди...

У қўйдаи ювош, кийикдай хуркак, лекин қаҳри қиста-ганда (ё алҳазар) ярали йўлбарсдай беомон... Не-не саёз,

хашаки, адабиёт кошонасини булғамоқ ва текин нонхонага айлантирмоқ қасдига тушганларни Фафур Фулом шармисор қилгани рост гап. Адабиёт кошонасини муқаддас даргоҳдай кўриқлай ва ардоқлай олганларнинг бири Фафур Фулом экани рост гап.

* * *

...Шундай қилиб, Олмаотага Абайнинг юз йилигига келиб қолдик. Жаҳон уруши тугаб, мамлакат енгил нафас олаётган йиллар эди. Тўйлар, саналар тагин авжида... Поезддан устоз Ойбек, Фафур оға, профессор Абдурахмон Саъдий ва мен тушиб келдик. Биздан олдинроқ Ҳоди Зариф, Фозил ота келишибди. Бекатда бизни қозоқ ёзувчилари кутиб олди, Мухтор оға устоз Ойбек ва Саъдий билан овора бўлиб қолди. Собит оға тўғри бизга қараб келмоқда... Фафур Фулом йўл-йўлакай вагон деразаларидан яшил тепаларга, водийларга, сойларга тикилиб, хаёл суриб, ўз ўйларига ғарқ бўлиб ҳорғин ва қарахт тушаётганидан воқифман. У эҳтимол Турксиб қурилган йўлларни, йўл қурувчиларни, ботирларни эслаётгандир... “Бў йўллар кўп қадим йўллардир” сатри билан бошланувчи ўта оламшумул шеър — ахир шу йўлда ёзилган-ку! Уйчан, ишдамас Фафур Фулом бекатга тушишдан оқ бутунлай ўзгариб, ўз аслига келди-қолди. Мен ағрайиб турардим. У тагин тетик, қувноқ, кўзларида ним кулги...

— Мен Фафур Фулом бўламан, — деди у ўқ узгандай даядил ва ифтихор оҳангида. Собит оға ҳам бўш келгани йўқ:

— Мен Собит Муқон бўламан, — деди у ҳам қарийб шу оҳанг, шу вазнда. Иккови биринчи кўришишдаёқ бир-бирини дилдан таниб олгани, қалин дўстлик шу лаҳзадан бошлангани эсимда. Икки алп қаламкаш, шу лаҳзадан бошлаб, икки қондош халқнинг иноқлиги ва жон аямас дўстлигининг қуламас ва ҳамиша тирик ҳайкалларига айлангани кўз ўнгимизда. Фафур ака ўз ўрни ва ўз салобатини теран фаҳм этган шоир эди ва бу унга ғоят ярашар эди. Собит оға ҳам худди ўшандоқ...

Кечқурун тоғ этагидаги ҳукумат боғида — ажойиб боғнинг кенг саломида барча республикалардан келмиш меҳмонлар тўкин дастурхон атрофига тизилишиб ўтирар, меҳмоннавоз қозоқ дўстлар хизматда... Ҳамма сархуш... Ахир, қозоқ халқининг азамат фарзанди, алп шоирнинг юз яшар тўйига тўпланган-да бутун мамлакат. Берди оға шу ерда, тўрда устоз Ойбек, Сергей Бородин, Аҳмад Яриқай, Сильва Капутикян, Рос-

сия ва Украина, Грузия ва Озарбайжон — ҳамма халқнинг қаламкашларидан бор. Фафур оға ҳам тўрда. Унинг иккигичи бўлиб қадаҳ кўтаргани ва қозоқ халқининг шарафига шеър бағишлаб, алёр айтгани эсимда: “Қазилик ва кўзилик, қизлик ва қимизлик қозоқ жигар соғлиғи учун оқ ичайлик!” деди ва қаҳқаҳа янғроғи салон шифтида соз чалди.

Фафур Фулом шеърда доимо тугилмаган тимсол топганидай, латифагўйликда ҳам ўта оригинал. Унинг ҳар латифаси суҳбат мавзуга мос ва янги бўлар, дўстлар юмалашиб қолар эди. Ўша биринчи оқшом суҳбат тонг отгунча чўзилиб кетди. Ҳамма бир-бирини соғинган ва дийдоридан рози, ундан рози, у гўё дўстларни сеҳрлаб қўйгану ўзи ўз сеҳрини томоша қилар, айниқса, биз, ўзбек ёзувчилари, ҳақли равишда ўз Фафуримиз борлигидан гурурланардик. Устоз Ойбек ҳам, Ҳоди ака ҳам, Саъдий ҳам, борингки, мен ҳам. Эрталаб Сергей Петрович Бородин Фафур оғага ёндашиб, шундоқ дегани шу бугунгидай қулоғимда:

— Фафур, сен шу кеча икки романга жой бўлгулик латифа айтиб ташладинг-а! Оббо сен-ей!

Бу ўша Бородин, Шарқни тушунгучи ва қадрлашга қодир, биз Жаҳон уруши қизғин паллада Москвага борганимизда¹ ва ҳар кун фронт учун уч-тўрт йўла радио орқали шеър ўқиган кунларда, “Правда” саҳифасида “Фафур удивительный”, деб Фафур Фулом ҳақида мақола ёзган Сергей Бородин...

Фафур ака камтарликни ҳам жойига қўярди, ҳа!

— Майли, латифачиликдан оз-моз хабаримиз бор, — деди ва шу ерда тагин биттасини дўндирди-ю, Сергей Петрович юмалаб қолди. Фафур Фуломнинг етуклиги, билим уфқининг кенлиги, қобилиятининг серқирралиги, адаби ва назокати, одамийлиги, гавҳарличилигига давралар қойил бўлгани ҳаммаша ёдимда.

Фафур оға ва Собит оға дарров дўстлашиб кетган эди, иккови деярли ажралмас, бирга ўтирар, бирга сайр этишар, суҳбат битмас, дастурхонда ҳам ёндош. Завқу шавқ, қаҳқаҳа бир-бирига уланиб кетар, суҳбат кези ғазалхонлик — Абай шеърларини ҳар ким ўз тилида ўқир, кейин ўз шеърларимизга навбат. Икки забардаст қаламкаш Фафур Фулом ва Собит Муқон дўстлиги нечоғлиқ самимий, нечоғлиқ беғубор, нечоғлиқ одамий, нечоғлиқ куйма эканлигига ҳамма гувоҳ ҳозир. Собит оғанинг Фафурни излаб тез-тез Тошкентга келиши ва

¹ 125 киши эдик. Ёзувчилар ва санъаткорлар — устоз Ойбек, Ҳамид Олимжон, Комил Яшин, Зулфияхоним, Ҳалимахоним, Мукаррамахоним, Ашрафий, Аблуқодир найчи ва бошқалар.

хонадонидан хабар олиши, қабрига бориши, ҳар гал кўз ёши-сиз эслолмаслигини ҳамма билади, кировий дўстлик шундоқ бўлса.

* * *

Жаҳон уруши тугай деб қолган йили эди, чамамда. Фафур Фулом Ёзувчилар уйида дуч келиб, бизни уйига олиб кетди:

— Арафа кунлари-ку, — деди у, — эрта-индин ҳайит келади. Биринчи январь ҳам бўсагада. Юринг, бир байрам шеъри ёзайлик, — деди у. Кетдик — Собир Абдулла, Уйғун ва мен. Қор шундоқ ёғмоқда, олам оқ шойи рўмолда. Қалин қор — яхши кўкямдан даракчи. Тўртовлон Янги йил ва эртаги зафар ҳақида шеър ёзишга бел боғладик. Мазмун ва шакл аниқ. Рубойй. Албатта, Фафур оға онабоши. Аввал ҳар ким ўзича ёзиб, чизиб, тузатиб, кейин бир илға тиздик. Аввал Собир Абдулла котиб бўлди ва у чарчаган маҳал котиблик менга ўтди. Фафур Фулом ҳаммага лақаб тўқиганидек, мени ҳам бу илтифотидан четда қолдирган эмас.

— Чўвир от, — деди менга, — адабиётимизнинг чўвир отисан. Кўчир, ула, кўш, оқла — эпақага келтиргин.

Учови толиқиб ухлаб қолишди-ю, мен чўвир отлик қилиб, кўчирдим, оқладим, эпақага келди. Қантдек шеър бўлди. Янги йил кечаси мен тўртовлон номидан радиода ўқидим. Сўнг газетада чиқди.

* * *

— Турсун ўғли, — деди бир кун Ёзувчилар уюшмасида Фафур оға (янги дарёлар очиш — ҳашарлар авж йиллар эдида), — сув ҳақида ёзганларинг дуруст. Лекин сен “Қонус” воқеасини эшитганмисан?

— Йўқ, — дедим.

— Эшит бўлмаса.

Фафур оға, ўша оғир ҳикояни хўрсиниб-хўрсиниб айта кетди. Тили нақадар рангли, бадавлат. Қандоғам фожиали бир ҳаёт лавҳаси! Мен шу ҳикоя таъсирида “Қўзи” шеъримни ёздим, унга маъқул бўлганидан кейин нашрга бердим.

...Ҳали ҳам бор ўша ер,
“Қонус” экан дашт номи,
Сўзлайди бўлаб шоир,
Гоҳо суҳбат айёми.

Бу сатрлар ўша “Кўзи”дан Фафур огага бағишланган сатрлар. У яхши тушунди ва мен кўпчиликка ўқиганимда, маъқул, дегандай бош силкиб жилмайиб кўйгани ёдимда.

Бир гал мен Хоразм ва Қорақалпоқ сафаридан қайтиб, Ёзувчилар уйида адабий кечага катнашиб қолдим. Кечани бошқариб ўтирган Фафур Фулом бир маҳал менга қараб:

— Турсун ўғли, — деди, — борми янги гап? Ўқи!

Мен минбарга кўтарилдим ва “Аму қирғоқлари” шеъримни ўқишга тушдим. Шеър тугаганда, бундоқ қарасам, Фафур Фулом қаршимда турибди. У менга қўл чўзиб, қутлади. Шоир учун бундан ҳам зўр дилдорлик ва илтифот бўлмас!

Фафур Фуломни унутиш қийин. У ҳақида қанча ёзсак, тагин нимадир етмагандай.

У ўзбек халқининг ўлмас ўғилларидан.

Фафур Фуломнинг бақувват поэтик ижодиёти сероҳанг ва ранг-баранг бўлишига сабаб унинг эстетик завқининг ғоят баракали чашмалардан озиқлангани билан изоҳланади. Бу соҳада у бепоён фольклор хазиналаридан, классик ўзбек адабиётининг ганжиналаридан, кўп Шарқ халқларининг бадиий маданиятидан, рус адабиётининг ва у орқали жаҳон адабиётининг қудратли аслаҳахоналаридан ижодий равишда фойдаланиб, ўзининг оригинал ва тамомла индивидуал-шахсий услубини яратди.

Мақсуд Шайхзода

ЕЛКАСИНИ ПАЙҒАМБАРЛАР СИЛАГАН ШОИР

Фафур Фулом табиати равшан пайтларда ҳаддан ташқари қувноқ бўларди. Шеър ҳам, сўз ҳам қуйилиб келаверарди. Ёзувчилар уюшмаси ҳиммат қилиб, Янги йилга дастурхон ёзди. Фафур ака шифохонада даволанаётган эди. Машинада олдириб келишди. У эшикда кўриниши билан базмга бирдан файз кириб кетди. У ўтирганларга шеър тўқий бошлади.

Ойбек аканинг ёнида кўҳликкина жувон ўтирарди. У аёлга гоҳ чой, гоҳ вино тутарди. Фафур ака кузатиб турган экан, дарров шеър тўқиди:

Андижонда олов ёқсам Ўшда тутун,
Ойбеквойим ўтирипти бағри бутун.
Қўлтиғида иссиққина сулув жонон,
Бир қарашда бўйдоқлардан қочар имон.

Яшин, Воҳид Зоҳидов, Иззат Султонлар ёнма-ён ўтиришарди, бўйларига ишора қилиб, Фафур ака уларга ҳам шеър тўқиворди:

Юргимизнинг девлари, давлатлари, савлатлари,
Телпагу қалпоқда ўсган баччажиш авлодлари,
Яшин шеру, Воҳид зўру, Иззат дароз шапқатор,
Иккиси дулдулга минган, биттасида зулфиқор.

Темур Фаттоҳнинг машина авариясида лаби, пешонаси чандиқ бўлиб қолган, унинг устига бошида сочи ҳам қолмаганди. Фафур ака галдаги ҳазил шеърни унга бағишлади:

Давра аҳли сўзларимни тинглаганда,
Темур Фаттоҳ шеърин сақлар танглайинда.
Бойнинг ўғли бўлса ҳам шу гапирсин,
Куёш пардоз қилар унинг манглайинда.

Энди навбат менга келди:

Сайдахмаддир ҳам ёзувчи, ҳам ўспирин,
Бўйдоқликда қилар иши шурин-бурин.
Бурнида не, кўринади Ўринбурун,
Ош келганда қошиқ солар элдан бурун.

(Ўринбурун Русия шаҳри Оренбург. Мутойибаларда, ас-
киярларда уни бурунга қиёс қилиб шундай дердилар.)

Ўша кунни Фафур ака Абдулла Қаҳҳор, Ҳомил Ёқубов,
Қуддус Муҳаммадийларга ҳам ҳазил шеърлар тўқиганди.

Озроқ ширакайф бўлиб қолган ёшларга ҳам ҳазил қилган
ни эсимда:

Безобразний ўзни тутар ёшларимиз,
Чимрилмақда президиумда қошларимиз...

Бу шеърлар қоғозга туширилмаган. Экспромт тарзида
тўқилган эди. Шунинг учун улар сақланмаган. Орадан эллик
тўрт йил ўтиб баъзи сатрлари ёдимда қолмапти. Эсимда қол-
ганларини эплаб қоғозга туширдим, холос. (Туроқ ҳамда вазн
бузилган жойлари бўлса, айб менда.)

Фафур аканинг девонафёълликлари кўп бўларди. Биров-
ни ногоҳ хафа қилиб қўйса, то узр сўраб кўнглидан чиқариб
юбормагунча тинчимасди.

Урушдан олдинги қайсидир йил эди. Икковимиз гап
талашиб қолдик. Мен ҳақ эдим. Фафур ака сира айбини
бўйнига олмасди. Баланд келишга ҳаракат қиларди. Мен
ҳам бўш келмадим. Охири шу бўлдики, ундоқсан, бундоқ-
сан, одам бўлмайсан, деб дилимни оғритди. Мен бор-е,
дедиму уйимга кетиб қолдим. Саратон иссиғи авжида эди.
Бугун уйда маза қилиб ётаман, деб ўйладим. Қўшнимиз-
нинг боласи кириб, сизни кўча бошида Фафур Фулом ку-
тиб турибди, деб қолди.

Шундоқ одам атайин келган бўлса, бормасам, айб бўла-
ди. Кийиниб кўча бошига чиқдим. Фафур ака машина олди-
да папирос чекиб турарди.

— Вой тентаг-е, мендан хафа бўлиб ўтирибсанми? Жаҳ-
лим чиқиб турганда кўзимга кўринмасанг, олам гулистон.
Бўлди, ай-да кетдик. Гортга чиқиб марожний еймиз.

Икковимиз машинага чиқдик. Скверда морожний едик.
Кейин, вокзалга бордик.

— Менга қара, машинада маза қилдинг. Гуноҳимдан
кечдинг-а. Бўпти. Энди уйингга кетавер. Мен Қўйлиққа
тўйга кетдим. — У шундай деди-ю, мени ташлаб жўнаб
қолди.

Боя Фафур Фулом чақиряпти, деганда шошиб чиқаверган эканман. Пул олишни ҳам унутибман. Энди нима қилдим? Вокзалдан Лабзакка пиёда келиш осонми? Саратон офтоби миядан уриб турипти. Лўкиллаб сквергача келиб, сояда бир оз дам олдим. Ундан кейин Ўрда анҳори бўйида озроқ салқинладим. Шайхантоҳурда ҳам бир дам ҳордиқ олиб, орқа кўчадан уйга келдим. Келдиму ечинмай ётиб олдим.

Фафур Фуломнинг узри менга ана шунақа қимматга тушганди.

* * *

Фафур ака икки нарсадан кўрқарди. Бири ер қимирлаши, бири самолётда учиш.

Арманистонда ўзбек адабиёти ўн кунлиги бўлди. Арманлар Фафур акани ниҳоятда сийлашди. То Ереванга боргунимизча унинг шеърларини арман тилида алоҳида китоб қилиб чиқаришган экан. Фафур ака китобни қўлига олиб нотаниш ҳарфларга қараб: “Китобга қайси шеърим кирган, ўқиёлмасам, ҳей, менга қара, — деди шоира Сильва Канутикянга. — Менга арман қизларидан бирини олиб бер. Умрининг охиригача шу китобни менга таржима қилиб юради. У Ширин бўлади, мен Фарҳод бўламан”.

Сильвахоним ҳам ҳазилни ўрнига қўяркан. Мариэтта Шагинян деган, тахминан тўқсондан ошган машҳур ёзувчи бор эди.

— Бўпти, — деди кулиб. — Мариэтта опани Тошкентга ўзим ёр-ёр айтиб кузатиб қўяман.

Бизга зиёфат тайёрлашган экан. Маишат энди авжига чиққанда узоқда сурнай билан чирманда овози эшитилди. Бу овоз борган сари яқинлашарди. Бир маҳал адир ортидан извош кўринди. Уни икки отлиқ кўриқлаб келарди. Извош олдимизга келиб тўхтади. Ундан Алишер Навоий тушиб тўлпатўғри Фафур Фуломнинг ёнига келди. Бағрини очиб Фафур акани кучоқлаб олди.

— Жигарим, жигарим Фафур, сени излаб 500 йилдан бери йўл юраман. Мана, ниятимга етдим. Сени топдим, жигарим. Фафур ака ҳам бўш келмади.

— Устоз, 500 йилдан бери йўлингизга кўз тутаман. Худо дийдорингизни кўришни насиб қилди. Энди армоним қолмади. Табаррук овозингизни эшитдим. Мен учун бундан ортиқ бахт йўқ.

Самолётда ҳар хил латифаларни айтиб одамларни кулдириб келяпман. Фафур ака жимгина ўтирипти. Стюардессага жавдираб қараб қўяди. Одамларнинг кулиши жонига тегдими, менинг маҳмаданалигимдан энсаси қотдими, чайқала-чайқала менга яқин келди.

— Ҳой, Додахўжа думанинг невараси, бачканаликни йиғиштир. Биласанми, икки йўлнинг ўртасида кетяпмиз. Жимгина ичингда дуо ўқиб ўтир. Бир томонинг Каспий денгизи, бир томонинг Эрон, ўртада адоғи йўқ тоғлар. Бирон фалокат бўлса, жавраганингча кетасан.

Олдимдаги ўриндиқда ўтирган Абдулла Қаҳҳор кулди.

— Қўрқяпсан-а, Фафур, муңча жонинг ширин бўлмаса, — деди. — Қўрқма, бу жуда пишиқ самолёт.

— Тўғри, қўрқаяпман. Нима, сен қўрқмайсанми?

Самолёт Тошкент аэропортига келиб қўнғунча Фафур ака ўрнидан турмади. Ёш боладек мўлтираб ўтираверди.

Қуддус Муҳаммадийнинг одатларини Фафур ака яхши биларди. Қуддус ака самолётда учмасди. Ер босиб қолади, деб метрога тушмасди. Лифтдан ниҳоятда қўрқарди. Ўн қаватли иморатларга ҳам зинадан пилдираб чиқиб кетаверарди.

Фафур акага Қуддус Муҳаммадийнинг метрога тушмаётганини айтган эдик, уни менга қўйиб беринглар, метрога ўзим олиб тушаман, деб қолди.

— Йўқ, эплаёлмайсиз, — дедик унга.

Фафур ака агар уни метрога олиб тушолмаса, бизга эрийдиган бўлди.

Йўлга тушдик. Қор бўралаб уриб турипти. Фафур ака Қуддус Муҳаммадийни қўлтиқлаб олган. Метро станциясининг дарвозаси олдига келганимизда Қуддус ака тўхтади.

— Сизлар кетаверинглар, мен бир оздан кейин бораман.

— Нега? — деди Фафур ака.

— Магазинга кириб ўғлимга шим олишим керак.

— Қизиқмисан, Қуддус? Ёзувчилар уюшмасида шим қўлтиқлаб юрасанми? Қайтишда оласан. Мен болаларнинг ҳаммасига шим олганман. Ортиқчаси ҳам бор. Биттасини сенга теппа-текинга бераман. Қани, кетдик, — деди Фафур ака уни юришга қистаб.

— Ўзимга ҳам битта жун пайпоқ олишим керак, оёғимдан совуқ ўтяпти.

— Менга қара, сенга қанча пайпоқ керак? Кеча тўртта пайпоқ олганман. Биттасини сенга берганим бўлсин.

Куддус ака домланинг бу хил меҳрибончилигидан сал шубҳаланиб турарди. Бу меҳрибончиликлар бекорга эмасдир-ов, деб дилидан ўтказарди.

Фафур ака унинг кўлидан тортиб судради. Биз орқасидан итардик, аммо жойидан жилдираб бўлмади.

— Тихирлик қилма, муҳокамага кечикамиз.

— Э, нима қиласиз, домла. Мен метрога тушмайман. Болачакам бор, мусофирликда бегона шаҳарда тупроқ тагида қолиб ўлиб кетишни истамайман.

— Жон дўстим, ҳеч бўлмаса ўзи юрадиган зинасига оёғининг учини тегизиб қўй. Йўқ, дема. Қасам ичиб қўйганман. Куддусни метрога олиб тушолмасам палон бўлай, деб оғзимга сўз олиб қўйганман.

Уни итар-итар қилиб ичкарига киритмоқчи бўлдик. Қани энди жойидан жилдириб бўлса. У бир силтаниб кўлимиздан чиқди-ю, оломон орасида ғойиб бўлди.

Муҳокамадан қайтиб келсак, Куддус ака Фафур Фуломнинг эшиги олдида бўғирсоқ еб турипти.

— Эшигимнинг тагида нима қилиб турибсан? — деди Фафур ака.

— Проводник кўшнимизни кўриб қолдим. Шундан болаларга у-бу бериб юбормоқчиман. Боя шим билан пайпоқ бераман, дегандингиз. Ўшаларни берсангиз, уйга жўнатиб юборардим.

Унинг гапи оғзида қолди. Фафур ака бошмалдоғини иккинчи, учинчи бармоқлари орасидан чиқариб кўрсатди.

— Мана шим, мана пайпоқ!..

Роса кулги бўлди. Куддус аканинг ўзи ҳам кулиб юборди.

Ўн кунлик дастурда атоқли ўзбек адиблари билан китобхонларнинг учрашувлари режалаштирилган эди. Абдулла Қаҳҳор билан Салтиков-Шчедрин номидаги кутубхонада, Фафур Фулом билан Политехника музейида учрашув бўлиши керак.

Учрашувга қуруқ бормай, деб Фафур Фулом янги шеър ёзди. Шеър чинакамига ўзбекона шеър бўлганди. Сарлавҳасиданоқ уни ўзбек шоири ёзгани билиниб турарди. Унда шундай сатрлар бор эди:

Фафур Фулом кимлигини биласиз,
Адресимдир Ўзбекистон, шубҳасиз.
Қисталанг гап, бизникига келасиз,
Ташриф этиб, мени хурсанд қиласиз.
Бахт уйида тунаб ўтинг, дўстларим.

Фафур ака шеър ёзганда тингловчига қандай таъсир қилишини билиш учун қай маҳал бўлишидан қатъи назар, кимнидир топиб, ўқиб берадиган одати бор эди. Вақт алламаҳал бўлган. Меҳмонхонада ҳамма ухляпти. Қаватлардаги навбатчилар ўзбекчани тушунмайди. У ўйлаб-ўйлаб камуйқуроқ шогирдларидан бирини топмоқчи бўлди. Лоп этиб хаёлига Лазиз Қаюмов келди. У шеърга тушунади. Ундан ташқари, ўрисчага уста. Шеърни сўзма-сўз ўрисчалаб бериши мумкин. У Лазизхоннинг хонасига телефон қила бошлади. Анча вақтгача трубкани ҳеч ким олмади. Узоқ гудокдан кейин Лазизхоннинг уйқули овози эшитилди.

— Ухлаётганмидинг? Мен Фафур акангман. Бетингни яхшилаб ювиб, олдимга чиқ. Шеър тугдим, ўзинг йўрғақлаб ол.

У шундай деб трубкани жойига қўйди. Уйғониб кетган Муҳаррам опа:

— Бола бечоранинг уйқусини буздингиз-да! — деди норози оҳангда.

— Академик Фафур Фулом ухлмасину фан кандидати Лазиз Қаюмов ухласинми? Бунақа номардликка чидаб бўладими? Дастурхон тузатинг, қазилардан кесиб қўйинг, ўзим Бухородан олиб келган пашмаклардан қўйинг...

Сал ўтмай, эшик тақиллади. Фафур ака эшик очаркан, соф тошкентча қилиб: “Окагинанг айлансин, бир девонафеъл окангни кечириб қўясан-да, бир эркалик қилдим”, — деди.

Фафур ака унга кўп лаганбардорликлар қилгандан кейин шеърни кўрсатди.

— Ўқиб берайми ё ўзинг ўқийсанми? Ке, ўзим ўқиб бера қолай.

У кўзойнагини тақмай тик турганча ўқий бошлади. Ўқиб туриб, шеър қандай таъсир қилаётганини билиш учун унга қараб-қараб қўярди.

— Қалай, боглабманми? Фафуровский шеър бўптими? Тўғриси айт, унчалик яхши чиқмаган бўлса, бировга кўрсатмай қўя қолайлик.

— Эй, нима деб ўтирибсиз. Жуда зўр. Энг яхши шеърларингиз қаторига киради. Жуда ўзбекона бўпти. Ўқувчининг юрагига жаз этиб ёпишади.

— Менга қара, укам, текинга шеър ўқиб кетаман, деб ўйлама. Шу шеърни ўрисчага сўзма-сўз ағдариб берасан. Эрталабгача сен ҳам ухламайсан, мен ҳам. Анаву патирлардан, қазилардан еб, қорнингни тўйдириб ол. Қорнинг тўқ бўлса, калланг яхши ишлайди.

Хуллас, бу кеча шоир ҳам ухламади, шогирд ҳам. Тонг ёришмай туриб таржима тайёр бўлди.

— Энди сен хонангга чиқиб, бирпас мизғиб ол. Соат тўққизларда ўзим уйғотаман.

Лазизхон чиқиб кетди. Синькага солинган докадек бўлиб тонг ёришиб келаётган эди. Барибир Фафур ака ухлаёлмади. Кийиниб, пастга тушиб кетди. Жимжит, сокин шаҳар ҳавосидан нафас олиб, меҳмонхона атрофида айланиб юрди.

Политехника музейидаги учрашувда атоқли рус шоири Сергей Васильев китобхонларга бу шеърни ўз таржимасида ўқиб берди.

Шундай қилиб, “Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим” шеъри ҳали ўзбекчаси босилмай туриб, рус китобхонлари ҳукмига ҳавола қилинган эди.

* * *

Фафур аканинг шогирд танлашда ўзига хос усуллари бўларди.

Ёшларнинг газета ва журналларда босилган шеърларини диққат билан ўқирди. Ўз таъбири билан айтганда, боқса одам бўладиганларини уйга чақириб, шеър ўқитиб кўрар, гапга солиб, билими, одоби, юриш-туриши, фаҳм-фаросати қанақа, обдон кузатарди. Дидига ўтириб қолганларини сафарга ўзи билан олиб кетарди. Қайтиб келгандан кейин у билан борди-келди қилмай қўйдими, билингики, нимасидир ёқмаган ёки адабиёт юкини кўтаришга чоғи келмайди. Мабодо, маъқул бўлган бўлса, у билан ота-бола бўлиб кетарди.

Биз тенги шогирдларнинг ҳаммаси шу имтиҳондан ўтган. Ҳамид Фулом, Шухрат, Туроб Тўла, Ваҳоб Рўзиматов ва мен у билан кўп сафарларга бориб, унга бир умр боғланиб қолган эдик.

Кейинги пайтларда у янгигина пайдо бўлган Эркин Воҳидовни кўп гапирадиган бўлиб қолганди. Эркиннинг аруздаги муваффақиятлари уни қувонтирарди.

— Биласанми, бу бола мудраган арузни уйғотиб юборди. Ивирсиқ шоирлар арузни адоёи тамом қилган эдилар. Аруз баайни пати юлинган товук бўлиб қолганди. Эркин уни араб, форс сўзларидан тозалапти. Соф ўзбек ғазалини яратяпти. Яқинда бир папка ғазалларини олиб келди. Жуда чиройли, маъноли, маҳорат билан ёзилган ғазаллари кўп экан. Бу боланинг ёзган нарсаларини эълон қилишга шошилмаслиги

менга маъқул бўлди. Олиб келган ғазалларининг кўни бир-икки йил олдин ёзилган. Ҳалигача қайта-қайта ишлаб, тузатиб, яна ташлаб қўйяпти.

Дўст билан обод уйинг, гар бўлса у вайрона ҳам.
Дўст қадам қўймас эса, вайронадир кошона ҳам.
Интизор ҳар уй қадрдон, дилкушолар базмига,
Гар оёқ қўйса қабоҳат, йиғлагай остона ҳам...

Буни қара, қайта-қайта тузатилган бу ғазалда биронта араб, биронта форс сўзи йўқ. Манави шеърни тўрт йил олдин ёзган. Ҳалигача бирон жойда босилмаган.

Барг остидан мулойим, боққан иболи гунча,
Не сирни сақлагайсан, бағринг нечун тутунча?
Пинҳон сиринг баён эт, кўксингни қилма кўп қон,
Бу ёки ишқ аталган, бизга аён тушунча?
Севмоқ уят эмасдир, ҳар кимда бор бу савдо,
Кўй, кўп қизарма гунча, бошингни эгма бунча...

Мана шу ғазаллар дафтар қатида ётибди. Қачон бостира-сан, десам, яна озроқ туратурсин, дейди. Мана буни чинакам шоир деса бўлади. Шу болага ихлосим ошиб кетди. Биласанми, Эркин шеърятда тақлид давридан сакраб ўтиб кетди. Навоийга ҳам, Бобурга ҳам, Машрабга ҳам тақлид қилмади. Ўша мумтоз шоирларнинг шеър санъати сирларини ўрганди. Ўрганганда ҳам қайта-қайта ўрганди. Ниҳоят, ўз йўлини топди. Шеър ҳам куй, ҳам фикр, ҳам суврат, ҳам туйғу. У йиғи, у фарёд, у қувонч, у нур...

Ғафур ака тўлиб-тошиб гапирарди.

— Домла, бу гапларингиз оғзаки мақола бўлиб кетди-ку. Қоғозга тушириб қўяқолмайсизми?

— Сен ёз, мана, тайёр фикр!

Бир куни Ғафур аканикига борсам, айвонда чамадонига тирсагини қўйиб, ўй ўйлаб ўтирибди.

— Йўл бўлсин, устоз? — дедим чамадонга ишора қилиб.

— Тожикча гаплашишни соғиниб қолдим. Душанбега бориб, тожик оғайниларим билан кужо-кужо қилиб келай.

Унинг оғайниларим, дегани Боқи Раҳимзода, Турсунзода, Жалол Икромий, Улуғзодалар эди. Улар Ғафур аканинг иззатини ўрнига қўяр эдилар. У дўстлари билан фақат тожикча гаплашарди. Сафардан қайтиб келганда ҳам Тошкентдалигини унутиб, бизга ҳам тожикча гапириб юборарди.

— Бир ўзингиз кетяпсизми?

— Йўқ, Эркинни олиб кетяпман. Унга машина юбордим, ҳозир келади. Тожикистондаги аруз усталари билан бир ҳам-суҳбат бўлсин.

Фафур ака Душанбедан Эркинга бўлган бир ҳурмати ўн ҳурмат бўлиб қайтиб келди. Умрининг охиригача унга раҳ-намолик қилди.

1966 йили апрель ойининг охирлари эди. Фафур ака билан радиокомитет ҳовлисида учрашиб қолдим. Адабий-драматик редакция унинг ўз овозида шеърларини лентага тушириб олиш учун чақирган экан. Ҳали озроқ вақт борлиги учун бемалол гаплашиб қолдик.

— Халфа бир болани мақтаб қолди. (Абдулла Каҳҳорни тенгдошлари Халфа деб аташарди). Қашқадарёлик студент экан. Танийсанми?

— Танийман, — дедим.

— Шу болани бизникига олиб кел. Бир гаплашай. Халфа шеърни жуда нозик тушунади. Бекорга мақтамагандир.

Фафур акага бу бола билан учрашиш насиб қилмади. Мана шу суҳбатимиздан икки кун ўтиб, Тошкентда кучли zilзила бўлди.

Ҳамма ўзи билан ўзи овора бўлиб қолди.

Фафур Фулом олам гулга бурканган, булбуллар чах-чахи авжига чиққан баҳор куни оламдан ўтди.

Бир дам гулларнинг чиройи ўчгандек, бир дам булбулларнинг овози тингандек бўлди.

Устоз шоир юз минглаб ихлосмандларини, минглаб шогирдларини доғда қолдириб кетди.

Пушкин ўлганда рус шеърятининг куёши ботди, деганларга жавоб ўлароқ ўша куни Лермонтов шеърят дунёсига келганди.

Фафур Фуломнинг мотами куни устознинг ўзидек оташин бир шоир пайдо бўлди. У даврага чиқиб алам, фарёд билан шеър ўқиди:

Сўқир, ёвуз ўлим, минг дод дастингдан,
Зулматдай кирдингми шеър майдонига.
Ажал, сен найзангни санчдингми чиндан
Ўзбек шеърятин паҳлавонига.
Олис фазоларга кетган ҳам қайтар,
Ботувчи куёш ҳам чиқар билмай ҳад.
Наҳот она халқим алвидо айтар
Бугун Фафур Фулом бошида абад?

Бу Ғафур Ғулом орзу қилган ва лекин суҳбати насиб қилмаган ёш Абдулла Орипов эди.

Қаранг, нақадар буюк ўхшашлик. Пушкин оламдан ўтган кунини Лермонтов, Ғафур Ғулом кўз юмган кунини Абдулла Орипов шеърятга кириб келди ва шеърят занжирига битта олтин ҳалқа бўлиб уланди.

Ғафур, қўлни кўксимизга қўйиб айтадиган бўлсак, ҳақиқий, чинакам халқ севадиган ва ардоқлайдиган шоир эди. Унинг шеърлари халқнинг дилидаги, унга хуш келадиган, завқ-шавқини оширадиган, руҳини кўтарадиган, ақл ва заковат билан йўғрилган фикрлардан иборат бўларди. Шеърларини ўқиган одамнинг тўлқинланиб кетиб, дилида илиқ ҳислар уйғотиши, ҳаёт кўзига янада гўзалроқ кўриниши, инсоний қадр-қимматини ва ифтихорини чуқурроқ сезиши ҳеч гап эмасди.

Комил Яшин

ҲАМИША КЎЗИМ УСТИДА

Бу тонг устозни яна эсладим. Умуман, мен уни ҳар тонг эслайман. Тераклар учига нур индиими, ўрик шохларида қушлар чуғурладими, анҳордан енгил шабада эсиб гуллар атрини ёйдими — мен ота шоирни эслайман. Унинг сиймоси менга на оқшом, на тунни, йўқ! — фақат тонгни эслатади. У ҳар кун сахар паллада, гира-шира тонгда боғ кезар экан, чимирилган қошлари нур йилг этиши билан ёзилар, йирик қуралай кўзлари чақнар, фикр-ўйида узоқ яшаган мавзуи бирдан етилар, хоҳ кунга қараган ёруғ хонасида бўлсин, хоҳ гулзор бўйидаги чорпояда бўлсин, таниш равон дастхати билан тез-тез ёза бошлар эди...

Тонг латофати, табиат тароватидан олган лаззатини худди нондай азиз билувчи шоир ёлғиз қолса тоқатсизланар, дилига яқин кишиларни, албатта, қидириб топар, янги шеърини, албатта, ўқиб бериши шарт, бусиз кўнгли тўлиши амримаҳол эди! Шу сабабдан ҳам у ҳар тонг ё Шайхзода-ни, ё Воҳид Зоҳидовни, ё Собир Абдуллани, албатта, излаб топар, кенг кўкрак қафасига сиғмай тошаётган илҳомидан дўстларни, шогирдларини баҳраманд қилмаса оромни бузилар эди.

Ғайратий ва Собир Абдулла, Ҳабибий ва Юнус Ражабийдан, устознинг тағин ўнлаб ҳамсуҳбатларидан сўранг, улар Ғафур ака фақат тонгда ёзгани ва ўқиб берганини ҳикоя қилардилар.

Мен ўспиринлигимда қаердаки шеърнинг исини сезсам, ўша ерга шамолдай учиб етиб борадиган, шоирни кўриш учун ўзини томдан ташлайдиган зумрашалардан эдим. Чунончи, Абдулла Қодирий (Жулқунбой)нинг боғи Самарқанд дарвоза мавзеида эканини билган кунимок ўша ерга пилдираб етиб борганман, деворидан мўралаганман, сариқ дарвозасига шоирлар битиб кетган ёзувларни ўқиш билан кифояланмай, дафтаримга кўчириб ҳам олганман. 15—16 ёшимда Ойбек, Ҳамид Олимжон, Ғафур Фулом шеърларини ёдлаб олиб, шуларни бир кўрсам, танишсам, деб изларига тушган эдим.

Фафур Фулом билан биринчи марта 1934 йилда учрашдим. Унинг жияни Ҳамидулла (кейинчалик машҳур шифокор) мени Хадрадаги уйига таклиф қилди. “Турксиб йўлларида” шеъри билан донг чиқарган, “Икки васиқа” шеърини ўша кунларда газетада эълон қилган “кўзойнакли” шоир ўша ерда экан. Жияни унга меннинг шеър машқ қилишимни айтиши билан, Фафур ака қўлимдан маҳкам ушлаб: “Ўқи!” деб қолса бўладими! Қизардим, оқардим, кўкардим, поилож қолиб, “Бизнинг лагеръ” деган шеъримни ўқиб бердим. Фафур ака елкамга қоқиб: “Боқса одам бўласан!” деди.

Шу-шу бўлди-ю, Фафур аканинг “қўлига тушдим”. У газета, журналларда босила бошлаган шеърларимни ўқиб турар, маъқул бўлса, мени қидириб топиб мамнуулигини айттар, маслаҳатлар берар, агар маъқул бўлмаса... қошларини чимириб, қовоғини солганини кўриб ич-ичимдан зил кетар эдим.

Ўттиз икки йил давомида, то устоз зилзила қутурган оқшомлардан бирида дунёдан абадий кўз юмганига қадар, мен унинг жуда кўп дўстлари, шогирдлари қаторида ҳамиша ёнида, суҳбатида бўлдим.

Биз ҳар гал фақат тонгда кўришар, кунимизни шеърдан бошлар, шеър билан тугатар эдик. Устоз “Кузатиш”, “Соғиниш”, “Мен яҳудий”, “Сен стим эмассан”, “Вақт” каби шоҳ асарларини ёзганда, “Отелю”ни таржима қилганда мен унинг қаршисида ўтириб, илҳомини, нафасини, ҳис-ҳаяжонларини сезиб турдим. Ҳаёт ва ижоднинг бошқа чўнг лаззатларини бир ёққа қўйиб турингу фақат шунинг учун, Фафур Фуломнинг мардона шеърий парвозларининг гувоҳи бўлганим учун ҳам армоним йўқ!

Замон шоири деганда мен Фафур ака каби ақли баркамол, қалби олов, зеҳни чийров, кўзи ўткир, ҳозиржавоб ижодкорларни тушунаман. Қирқ беш йил давомида ҳар кун, ҳар соат давр юрагининг зарбини муттасил тинглаш ва тўғри англаш, ўз халқидан бир нафас ҳам ажралмаслик, дил торини эл созига созлаш, бир ишчи ва бир деҳқондай тинимсиз меҳнат қилиш, фақат олдинги жабҳада бўлиш, ҳаёт йўсинини фақат давр билан доноларча ўлчаш, келажакни тийран кўра билиш учун шоир аввало халқ фарзанди, ҳалол қаламнинг фидойи заҳматкаши бўлиши зарур. Фафур Фулом шундай буюк инсон ва буюк шоир эди.

Фафур ака даврининг улуг шоир, адиб, олимлари билан мулоқотда бўлди, бинобарин, ҳам улардан ўрганди, ҳам уларга ўргатди.

Истеъдод-ку, Фафур аканинг қон-жонида бор нарса, лекин шунча билим, шунча донишмандликни қачон, қаердан териб, жамлаб ола қолди? Устознинг суҳбатларида сўзларини муте тинглар эканман, шу саволни ўзимга тез-тез берар эдим. Фан, санъат ва адабиётнинг, чўнг тарихнинг у мукамал эгаллаган бошқа соҳаларини қўяберинг-ку, Алишер Навоий “Фарҳод ва Ширин”ининг насрий баён-таржимасини қишлоқ учун тарих, фан, маърифат ва шеърят денгизини охириги томчисигача тўла симириган аллома бўлиш зарур эмасми!

Ҳа, устоз Фафур Фулом шунақа подир истеъдод, зеҳн, чидаман эгаси, ноёб фазилатлар соҳиби эди!

Фафур ака ҳар тонг қўлига қалам олар экан, биринчи мисрани қоғозга туширишдан аввал, албатта ўз устозларини эслар, Навоий ва Бедил китобларини варақлар, Саъдий ва Ҳофиздан ёд ўқир, оғзига асал олган кишидай маза қилиб тамшаниб, гулоб кайфини сургандай роҳатланар, яйрар эди. Чамамда, у буюк ўтмишдошларини дил кўзи билан кўрарди, улар билан суҳбатлашарди, улардан мадад оларди.

Мен ҳам ҳар тонг устозимни эслаймак, унинг азамат бўйбастини, чимирилган қошларини, гоҳ очилиб, гоҳ юмилиб тургувчи кенг қовоғини дилим кўзи билан кўраман, гўё у бошимдаги фикримни, юрагимдаги ҳис-туйғуларимни билиб, сезиб тургандай, гоҳ бош чайқаб рад этади, гоҳ бош қимирлатиб маъқуллайди. Мадад оламан мен ундан ҳар тонг қалам тебратганда...

У ўз устозларини ёддан ўқигандек, мен ҳам унинг ўлмас мисраларини ёддан ўқийман:

Яшаш дарбозаси остонасидан
Зарҳал китоб каби очилур олам.
Тириклик кўркидир меҳнат, муҳаббат,
Фурсатдир қилгувчи азиз, мукаррам.

Ота-боболар удуми: устозга ҳурмат туйғуси кўкрагимни тоғдай кўтаради.

АКАДЕМИК ҒАФУР ҒУЛОМ МАКТАБИ

Киши ҳар қанча билимли, ҳар қанча доно ва қудратли бўлмасин, ўз халқига, она юртига манфаати тегмас экан, у тарихда қолмайди, буюклик аргумоғига минолмайди ҳам. Бу тарихан синалган, исбот талаб қилмайдиган гап. Ўзбек халқининг энг чуқур қатлами ичидан чиққан, истиснододу тинимсиз меҳнати, фидойилиги билан буюклик аргумоғига минган, унутилмас устозимиз Ғафур Ғулом ҳақида камина сўз демоқчман, бунинг масъулияти ҳам катта.

Узоқ йиллар давомида зиддиятлар, машаққатлар, маъжозий сўз билан айтганда қурғоқчилигу хазопрезгиликларни ўз бошидан кечирган ўзбек адабиёти, яъни янги нафосат бўстони мустақиллик, озодлик баҳорига етиб келди. Устознинг шогирдлари кексайиб, саксонбойлар, тўқсонбойлар пайдо бўлиб, навқирон ёш қаламкашлар бениҳоя кўпайди. “Сизлар космосга парвоз этсангиз, елкамни тутиб бераман...” деган паҳлавон Ғафур Ғулом наинки умум адабиётимизни, унинг ўсиб келаётган ёш бўғинини ҳам жондан азиз севарди.

“Сизларнинг кўзингиз билан ватаним жамолини, унинг келажagini кўриб тураман”, дерди буюк устоз. У зот пайгамбар ёшида дунёдан ўтдилар, асарлари — китоблари биз билан қолди. Унинг олижаноб сиймоси, ҳеч ўхшаши йўқ Ғафурона табассуми, лутфу ўйчанлиги, заҳматкашлиги, ҳазилмутойибани ёқтириши, риндлигию одоби, Навоий ва Бедилонга фалсафий фикрларга бойлиги ила кўз олдимизда доимо тирик турибдилар.

Ёзувчилар уюшмамизга қадимда раислар келиб кетаверарди, аммо Ғафур Ғулом янги ёш авлод раиси сифатида тураверарди. Уюшмамизнинг чинакам раиси Ғафур Ғулом бўлган, унинг мактабида ўқиб, беназир сабоқларини олганмиз десам, хато бўлмайди, у асло унутилмайдиган қаламкашдир.

Бир вақтлар адабиётда “пролеткультчилар” пайдо бўлиб, маза-матрасиз мисралар кўпайиб кетди. Навоий, Бобуру шох Машраблар, Муқимийю Огаҳийлар “феодал адабиёти” ҳисоб-

ланиб четга итқитилди, қашшоқланиб қолдик. Шу даврда Фафур Фулом Навоийнинг “Чор девон”и устида ишлади. Мирзо Абдулқодир Бедил мактабига кирди, ўзи ҳам “Бог” аталмиш гўзал шеърини халқ севган анъанавий аруз вазида яратди. Оллоҳга ишонч, қардошлик, инсонийлик, ватан севгиси, юртга фидойилик, халқимизнинг мислсиз бой ва қаҳрамонона тарихи, жаҳон адабиёти унутилди, мумтоз адабиётимиз “феодал адабиёти” деб четга итқитилди, халқ оғзаки ижодиёти ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмас эди. Маҳмудхўжа Бехбудийларни ўзига ўзи гўр қаздириб ўлдирилган пайт, жадидлар таъқибга олинган, адабий бўстониимиз деярли ҳувиллаб қолган бир давр эди. Шу бўғиқ, нафас олиш қийин бўлган замонда адабиёт майдонига Жалолиддин Мангуберди монанд шижоат билан уч баҳодир кириб келди: улар Чўлпон, Фафур Фулом ва ёш Усмон Носир эдилар. Уларнинг жарангдор, маҳорат томонидан ғоятда пухта, Навоийона, Пушкинона юракка яқин шеърлари янгради, хафақон муҳитда шодлик ва қувонч шуурни пайдо бўлди.

Шу уч шоир ўзбек шеърятини баланд пардаларда янгради. Бу бошқа истеъдодли шоирлар йўқ деганим эмас, ўнлаб яхши шоирлар номини айтиб бермоқлик мумкин. аммо бу уч шоир чўққи эди. Гарчи таъқибларга, қамоғу қаллотилишлар, асарлари босилиши ман этилганлар, ифвоқ фисқу фасод авж олган бўлса ҳам бу гармселу вабо адабиёт бўстониимизни қурита олмади. Фахрий ва абадий рансимиз Фафур ака бизларни ўз қаноти остига олди — бу қанот жуда кучли, узоқларга парвоз этаоладиган қанот эди.

Қалбан ғоятда камтар, аммо билими дунё қадар катта инсон, бизларнинг севиқли устозимиз Фафур Фулом “Бири бирига устоз, бири бирига шогирд...” мақолини кашф этган шу адиб атрофида ёшу қари жуда кўп қалам соҳиблари тўтиландик.

Мақсуд Шайхзода, Ҳабибий домла, Ғайратий, Ойбек, Уйғун, Ҳамид Олимжон, Шароф Рашидов, Нажим Довқарасев, Собир Абдулла, Назир Сафаров, Абдулла Қаҳҳор, Ойдин опа, Миртемир, Воҳид Зоҳидов, Ҳоди Зариф, ўша вақтдаги ёш қаламкашлар, ҳозирги саксонбой, тўқсонбойлар, Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмад, Халқ ёзувчилари Шухрат, Раҳмат Файзий, Ҳаким Назир, Асқад Мухтор, Ҳамид Фулом, Туроб Тўла, Шукрулло, Рамз Бобожон, Одил Ёқубов ва каминалар, ёш жиҳатидан кичик бўлсалар-да бу кунги адабиётимизнинг етук намояндалари, ўзбек адабиёти шону шавкатини яна ҳам баландга кўтарётган Ўзбекистон Қаҳрамонла-

ри Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Озод Шарафиддинов ва Тўлепберген Қаипбергенов, Барот Бойқобил, ҳамда бошқа азизларим ҳам Фафур Фуломнинг кўз қароғларидирки, бобо сифатида уларнинг ҳам пешонасидан ўпиб, оқ йўл тилаган эдилар.

Ёзувчилар уюшмаси кучли истеъдод ядросига айланди, салмоқли асарлар дунёга келди. Устознинг “Шум бола”, “Ёдгор”, “Тирик мурда”, “Соғиниш”, “Вақт”, “Кўкан”, “Сен етим эмассан”, “Самарқанд шеърлари”, “Йигитларга”, “Турксиб йўлларида” ва бошқа бадиий жиҳатдан ғоятда етук асарлари халқимизга етди.

Адабиёт ва санъат — Ҳасан-Ҳусан, уларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Ўзбек санъатининг буюк намоёндалари Аброр Ҳидоят, Шукур Бурхонов ҳақда, шунингдек, “Ҳалимаси ҳам Сораси бўлган санъатим, юрагимнинг бир пораси бўлган санъатим...” мисраларини айтган Фафур Фулом эди. Ўзбекнинг беназир раққосаси, Ер куррасида бормаган мамлақати қолмаган Мукаррамахоним Турғунбоева ҳам Фафур Фулом юрагининг “бир пораси” эди. Бу санъаткор ҳақида Жавоҳарлал Неру “Мирзо Бобур мамлакатимизга қурол билан келди-ю, аслида унинг маданияти, салоҳиятини оширди. Мукаррамахоним ўз санъати билан бизни фатҳ этди...” дегани Фафур акани кучли ҳаяжонга солгани ҳамон ёдимизда.

Фафур Фулом Садриддин Айний домла билан оға-ини эдилар, камина бу улуғ адиб билан беш бор мулоқотда бўлган бўлсам, учрашувларга устоз Фафур Фулом сабабчи бўлган: Лоҳутий домла, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Дехотий, Жалол Икромий, Сотим Улуғзода, Фотиҳ Ниёзий, Аширмат ва бошқалар билан ҳамкору қадрдонлигимиз икки улуғ устоз Айний ва Фафур Фулом туфайли эди. Озарбайжон шоири Самад Вурғун, турк шоири Нозим Ҳикмат, татар шоири Ҳоди Тоқтош устознинг қадрдонлари бўлган. Руснинг улкан қалам соҳиблари Николай Тихонов, Александр Фадеев, Владимир Луговский, Козловский, Семен Липкин, украин — Иван Ле, белорус — Якуб Колас, қозоқнинг Собит Муқонов, Мухтор Аvezов, Ғабит Мусрепов, Абдилла Тожибаев, Сирбой Мавлоновлари, Фафур аканинг қадрдонлари, юқорида номларини санаганим адиблар устознинг Бешёғочдаги кўркам ҳовлисида кўп бор бўлишган, унутилмас Муҳаррамхон Аямиз ўзбекона меҳмондўстликни ғоятда ўрнига кўярдилар, саховатли бу хонадоннинг донғи узоқ Лотин Америкаси ва Ғарбдон то Экваторларгача етган десам, муболаға

бўлмайдди — Сингҳлар, Сайфиддин Китчлу, Файз Аҳмад Файз, Мукержи, Атал ва бошқалар унинг шеърларини ўз тилларига таржима этганлар. Хитой шоири Эми Сяо, Го Мо Жо, Америка адиби Ленгстон Хьюз, Марк Твеннинг “Том Сойернинг бошидан кечирганлари” романи ўзбек тилига таржима этилган. Козимийнинг “Қўрқинчли Тەхрон” романини ҳам Фафур ака таржима этганлар. Буюк Шекспир, Мольер, Лопе де Вега, Бомарше асарларини ўзбек тилига таржима этган. Форсийдан Абдулқосим Фирдавсий, Шайх Саъдий, Хўжа Ҳофиз, Бедил асарларидан таржима этган. Пабло Неруда, Антал Гидиш билан таниш бўлган.

Фикри ожизимча, маданий тарихимизни “Авесто” давридан бошласак, Афросиёб, Сиёвуш даври, Кушон давлати деймиз, Хоразмий шоҳлар даври деймиз, ундан кейин Юсуф хос Ҳожиб, Яссавийлар даври деймиз, бу даврларни Фафур ака ғоятда яхши билар, бизларга дарс берардилар. Шу даврларни бир катта тўлқинга қиёс этаман, Соҳибқирон Амир Темур даври ҳам бир катта тўлқин, бу давр жаҳонга “Зижи Кўрагоний”, “Темур тузуклари”, “Хамса”, “Бобурнома”ларни берган бўлса, учинчи тўлқин беш юз йилдан кейин келди, деб билганимча ўз фикримни айтмоқчи бўламан, янги адабиёт, янги маънавиятни берди. Бу тўлқин кифтида, адабиётимизни кўзда тутаётирман, ҳеч шубҳасиз, Фафур Фулом турарди.

Фафур Фулом донгдор, улуғ шоирлигидан қатъи назар энг яхши, энг меҳрибон ота бўлган инсон. Фарзанд тарбияси ҳам унинг ижоди, илмий ишлари, қисқаси, унинг алломалиги билан баробар турди.

Олтину гавҳар зангламаслиги ва ҳеч қачон айнамаслиги билан ноёбдир. Беш фазилат устоз қалбини офтоб қилиб шу беш фазилат билан тепиб турарди: бу — Ватанга садоқат, ҳаётга қаноат, меҳнатда матонат, дўстлар аро адолат ва халқ иродасига шижоат. У буюклик аргумоғига минди, авлодлар қалбида абадий яшайди.

ФАФУР ФУЛОМ САБОҚЛАРИ

Қадим Шарқ ҳамиша баландпарвоз ташбиҳларни, мутои-баларни яхши кўрган. Мабодо, гап эл-юрт ҳақида кетса, уни мавжудотга таққослаган. Борди-ю, кимнингдир мардлиги, дов-юраклиги оғизга олинса, унга шербачча ёки арслон сифат берилган. Агар бир ғазали тилдан-тилга, элдан-элга ўтиб, маш-хур бўлса, уни шоирлар шоҳи — малик уш-шуаро дейилган.

Устоз Фафур Фулом ҳеч қандай юксак таърифга муҳтож эмас. Энг муҳими, авваламбор, у Инсон! Халқ фарзанди, унинг шахси ва ижоди ана шу инсоний фазилати билан ҳам-оҳангдир.

Эласам, кўп юрдим, шаҳар ва қишлоқларда, водий ва во-ҳаларда бўлдим. Қаерга бормай, ўша ерда гап Фафур Фулом-дан бошланарди, пахтакор даласидами, чорвадор даврасида-ми, ишчи хонадонидами ёки зиёли дастурхонидами, барибир!

Дарҳақиқат, содда, пок, инсонийлик, ҳақгўйлик, доно-лик, жўшқин ҳиссиёт Фафур Фулом қаламига куч-қудрат, сатр-ларига ўлмас илҳом бахш этганки, у XX аср жаҳон шеърια-тининг устоз шоирларидан бири бўлиб танилди.

Шогирдсиз устоз бўлмаганидек, устозсиз шогирд ҳам йўқ! Менинг илк устозларимдан бири буюк Фафур Фуломдир. Унинг буюклиги инсон қалбининг таржимонлигида, халқ дардини айта билганлигида, ўз имонига содиқлигида, зукко-лигида, қаттиққўллигида, меҳрибонлигида, хулласи калом, ана шундай фазилатларни ўзида жамулжам этаолганлигида.

Шундай санъаткорлар борки, уларнинг ижоди ўз миллий маданияти тарихининг ажралмас бир бўлагига айланиб қол-ган, ўзи яшаган муҳитга шу қадар сингиб кетганки, мазкур маданиятши, катта бир бутун даврни уларсиз тасаввур этиш мумкин эмас, яъни осмонни юлдузсиз, Самарқандни Регис-тонсиз, юртимиз манзарасини қор босган чўққиларсиз та-саввур қилиш қийин бўлгандай...

Фафур Фулом ўз шеърιαти ва насрий асарлари билан биз-нинг тушунчамизга худди шу тахлит кириб келди ва давримиз тарихи ҳамда миллий маданиятимизнинг узвий ва ажралмас

қисмига айланди, янги миллий маданиятимизнинг меъморларидан бири бўлиб қолди. Алишер Навоий, Умар Хайём, Низомий, Фирдавсий анъаналарни заминида тарбияланган, умумшарқ мумтоз адабиётидан баҳраманд бўлган Фафур Фулом ўзига хос, бетакрор, ажойиб шеърый олам яратди. Унинг шеърый оламини ёритувчи нур манбаи ҳаёт фалсафасидир.

Янги ҳаёт ҳимоячиси, унинг оташнафас куйчиси Фафур Фулом ўзбек деҳқони билан баробар шаклланди, пахта учун курашда, Катта Фарғона каналини бунёд этишда фаол қатнашди, ўзбек жангчилари билан Иккинчи жаҳон уруши майдонларида бўлди...

Дарвоқе, Фафур Фулом инсоният қалбининг нафақат ёрқин ғоясини куйлаб ўтди! У ўзи ҳам чин инсон сифатида ўсди ва шаклланди. Бу унинг ижод иқлимида, ифода услубида, ўзбек шеърятининг шакл-шамойилида, бадий фикрлаш воситаларида ҳам ўз аксини топа билди. Бунда Фафур Фуломнинг Шарқ ва Ғарб адабиёти эришган муваффақиятлар билан мунтазам қизиқиб, кузатиб бориши диққатга сазовордир. У ўз ижодий заминида жаҳон классиклари бадий маҳоратини ўрганди, Шекспирни севиб таржима қилди, Пушкин, Лермонтов сатрларини кўздан қочирмади, халқлар биродарлиги ва толмас курашчиси сифатида Тўқай ва Чаренц тажрибаларини олиб кирди, тожик, грузин, қozoқ ва бошқирд адабиёти билан ўзбек адабиётини, шу билан бирга қардош халқларни ўзбек адабиёти хазинасидан баҳраманд этиш йўлида кўп заҳмат чекди.

Эсласам, Фафур Фулом адабий учрашувларда, дўстона гурунгларида ўзини Мирзо Абдулқодир Бедилнинг тўққизинчи невараси, деб атарди. Зеро, бу бир қараганда ҳазил-мутойибадай туюлса ҳам, аслида чин! Бу гапнинг тагида олам-жаҳон ҳақиқат ётади. Фафур Фулом зуваласига Бедил хамиртуруши, унинг қаламига Ҳазрати Навоий назари тушган десам, адашмайман.

Ҳофизи Шерозий бир кун мақтаниб,
Сурайё юлдуздан қўйганда нуқта,
Менинг Осиёли шеърим қонида
Улуғбек юлдузи доим омухта.

Эсласам, бир кун собиқ Ҳамза театрининг эски биносига адабий кеча ўтказиладиган бўлди. Афиша ва таклифномалар тарқатилди. Бу шеърхонлик оқшомида мен ҳам қатнашишим керак эди, ўша пайтларда ҳали 17—18 ёшларда эдим... Дадам

билан бирга бордим ва залнинг бир чеккасидаги иккита креслога ёнма-ён ўтирдик. Адабий оқшомга Ғафур Ғулом раислик қиларди. Бир неча шоир дўстларим ўз шеърларини ўқиб, халқни мамнун этганлигидан бўлса керак, қарсақ садолари янграб турарди. Ниҳоят, рўйхат бўйича навбат менга келди шекилли, ҳурматли раис исмимни эълон қилгач, ён-верига бир қараб қўйди. Мен пастдан, дадамнинг ёнидан туриб, аста-секин минбарга чиқиб бордим ва янги шеърларимдан бирини ўқидим. Залда яна гулдурос қарсақлар янгради ва Ғафур ака кутилмаган тарзда мени табриклади, ижод чўққиси сари оқ йўл тилади...

Эсласам, мен Иккинчи жаҳон урушидан аввал “Болалар ва ёшлар” нашриётида муҳаррир бўлиб ишлардим. Нашриёт ўша пайтда собиқ “Ленинград” ва Киров қўчалари муволишидаги бинога жойлашган бўлиб, ёнбағрида босмахона ҳам бор эди. “Ёш куч” журнали ҳам шу ерда... Хуллас, ёзувчи, рассом ва бошқа бадиий адабиёт мухлислари учун қулай... Биров қўлёзма кўтариб келса, биров янги чиққан китобини кўриб хурсанд бўлиб қайтарди. Бир хонада тўрт киши ўтирдик: Зулфия опа, Маъруф Ҳаким, Шухрат ва камина... Бир кун Ғафур ака болаларга аталган шеърларини бир тўплам қилиб олиб келди-да, сўради:

— Нима қиламиз, китоб бору номи йўқ?

Зулфия опа қўлёзмани варақлади: “Нортожининг курак тиши”, “Турсунали нега варақдан айниди”, “Яша, дейман, ўғлим”, “Аҳмад ёмон бола эмас, аммо...”

— Ҳар бир шеърингиз китобга ном бўлишга арзийди, айниқса, “Яша, дейман, ўғлим”, — деди Зулфия опа ийманиб, андиша билан...

— Тўғри, худди кўнглимдагини топдинг, лекин... — деди-ю, ўйланиб қолди Ғафур ака... Кўп ўтмай, оғзининг таноби қочиб, бирдан, — топдим, топдим! — деб юборди.

Ҳаммамиз ҳайратда, сукут сақлаб, устозга тикилардик...

— “Мукофот”, — деди ўзи ўзидан мамнун, чеҳраси очиқ, — бу китоб мендан яхши болаларга мукофот!

— Ёмон болаларга-чи, — деб кулди Зулфия опа.

— Ёмон болаларга “танбасх”... ўқиб-ўқиб, улар ҳам яхши бола бўлади!.. Қалам ҳаққисини берсаларинг ҳам олмайман, — деди-да, ҳазил қилиб, чиқиб кетди.

Эсласам, Ғафур Ғулом шеърини мен учун бир мактаб бўлди. Айниқса, “Оби ҳаёт”ни ёза бошлаганимда “Турксиб йўллари”ни маълум даражада давом эттираётгандай ўзимни ҳис қилдим. Чунки, аввал бошида асар қаҳрамони ва унинг тақдири ҳақида ҳикоя қилишни ўйладиму, лекин бу янгилик

эмаслигини пайқаб, дастлабки нијатимдан тез қайтдим. Дос-тоннинг янги негизини чамалаб кўрарканман, асар конкрет шахс ҳақида эмас, давр ҳақида бўлиши кераклигини англадим ва шундай ҳам қилдим.

Бағри кенг, оташқалб шоир бир бутун қоғозни узунасига икки буклаб, араб алифбосида юрак қони билан ёзган “Сен етим эмассан” шеърини машинкага ўзи сатрма-сатр ўқиб бериб турганида мен ёнма-ён бўлганман. Бу унутилмас хотира ҳали Чкалов номидаги авиа завод Тошкентга кўчиб келмасидан аввал, 1941 йил кузида, ҳозирги Усмон Юсупов кўчасидаги собиқ Полиграфия комбинатининг тўртинчи қаватида жойлашган “Муштум” редакциясида юз берган. Ўша йиллари журналда Мумтоз Муҳамедов масъул котиб, Фулом Фафуров муҳаррир эди. Фафур ака уларни ўзига яқин кўрарди, тез-тез бориб турарди. Ўрни келганда шуни ҳам айтайки, бутун бошли машҳур “Шум бола” қиссаси “Муштум”да яралган ва эълон қилинган десам, нимаси ёлғон? Зотан, мен бирга борганман, бирга бўлганман. Фафур ака ёлғизликни ёмон кўрарди, бу сир эмас, ҳатто сафарга чиққанда ҳам кимдидир, яқин шогирдларидан бирини ўзи билан бирга олиб кетарди. “Шум бола”га келсак, ҳар гал журналнинг янги сони олдидан маълум қиссаги, машинистка қиз ёнига ўлтириб, бемалол бобма-боб ҳикоя қилиб туриб кетганига гувоҳ бўлганман. Боз устига, қўлида на қоғоз, на қалам!..

60-йиллар... Кунлардан бир кун Кўқондан ўтиб, Бағдодга бордик. Қош қорайиб қолган эди, Фафур ака ҳар галгидай бозорга кириб кетди-да, дам ўтар-ўтмас кайфи чоғ чиқиб келди... “Ҳа, намуноча хурсандсиз”, десам, “Э, бу ерда бозор жуда арзон экан, мезбон уйида тунаб қолсак ҳам бўлади”, деб кулди. Кейин билсам, Фафур ака нарх-навоининг баланд-пастлигига қараб, меҳмондорчилик маврудини белгилар экан, ё Оллоҳ!

Эласам, ана шундай яхши кунларнинг яна бирида Ҳамид Фулом, Саид Аҳмад ва камини Фафур ака ҳовлисида учрашиб қолдик. Гапдан гап чиқиб, Саид Аҳмад ош дамлашга киришди, биз унга ёрдамчи... Устоз иккинчи қаватда, ўз кабинетида... бир вақт шоир Шукрулло бир қоғоз папкани кўтариб келди, салом-алиқдан кейин, маълум бўлишича, бу, янги китоб қўлёзмаси экан... шошиб-пишиб юқорига, Фафур ака олдида чиқиб кетди. Бир вақт кутилмаган ҳодиса юз берди, қарасак, иккинчи қават деразасидан бояги қўлёзма варағлари сочилиб, учиб тушаётгиди, ичкаридан Фафур аканинг шахдам овози эшитилди: “Мен бундай хом-хатала шеърларга сўз боши ёзмайман.”

Мен бу воқеани эслаб, 2001 йил 10 май куни устоз Фафур Фулом таваллудининг анъанавий хотира дастурхони атрофида Ҳамид Фулом, Эркин Воҳидов, Ўткир Ҳошимов, Шукрулло, Бахтиёр Назаров, Иброҳим Фафуров, Ойдин Ҳожиева, Абдуқодир Ҳайитметов, Жуманиёз Жабборов, шунигдек, Фафур Фуломнинг фарзандлари ва бошқалар иштирокида айтиб бердим. Начора! Айтишга айтдим, аммо қўлзма олиб келган шоирнинг номини ошкор қилишга тилим бормасдан турган эди, ногаҳон Шукрулло “ўша мен эдим”, деб юборди, даврада “гур” этиб, кулги кўтарилди. Сўнг кимдир бу ҳодисани яхшиликка, яъни Фафур Фулом сабоғига йўйди...

Устоз Фафур Фулом ўзи ҳақида мана нима дейди: “Ҳаётим фаровон, бахтим таъминланган бир шоирман. Уйим обод, ўғил-қизларим ўқийди, мўйсафидликдан ташвишим йўқ, омонат кассада бўлган ақчамни айтмайман. Чунки, бу бизда сир сақланади. Кўшнилари билан тотувман — саломатман. Олти фарзанднинг отаси бўлдим. 76 китоб ёздим, асримиз мазмунидаги алломаман”. Дарҳақиқат, шундай!

Фафур Фуломнинг сўнги китоби “Сарҳисоб” деб аталган бўлса ҳам, сарҳисоб бу, сарҳад эмас!.. Минг афсус! Умрининг айни ёзида ижод боғини тарк этди.

Дейдиларки, шоир зоти икки бор яшар эмиш,
У улса ҳам, шеърдаги эътибор яшар эмиш...

Демак, Фафур Фулом мустақиллигимиз маънавиятида барҳаёт, унинг ўлмас руҳи халқ қалбида ҳамиша тинч, тиниқ, осуда яшайди, қайроқи мисралари жўшқин янграйди:

Ҳаёт шаробидан бир қултум ютай,
Дамлар ғаниматдир, умрзоқ соқий,
Қуёш-ку, фалақда кезиб юрибди,
Умримиз боқийдир, умримиз боқий!

БИЗНИНГ ҒАФУР АКА

“Ғафур Фуломнинг архиви ҳақида ёзиб юборинг”, деган ёқимли топшириқ оқдим.

Мен Ғафур Фуломнинг бадиий меросини ўрганиш бўйича комиссия қоғиби, ёзувчи Ваҳоб Рўзиматовга қўнғироқ қилдим.

— Архив дейсизми? У ҳали тартибга солилмаган. Шундай бўлса ҳам келаверинг, уни-буни кўрса бўлади.

Мана, мен Тошкентнинг марказидаги бир вақтлар Беш-ёғоч деб аталган майдондаман. Шовқин-суронли майдоннинг бир четида соя-салқин ариқ бўйида қад кўтарган икки қаватли таниш уй, унинг эшигидаги мрамар тахтага: “Бу ерда Ўзбекистон халқ шоири Ғафур Фулом яшаб, ижод этган”, деган сўзлар ёзилган.

Яшаб, ижод этган. Доимо қувноқ, ҳазилкаш Ғафур ака шу уй остонасида кучоқ очиб меҳмонларни кутиб олаётган чоғлари яқингиларда эмасмиди?

Эшикдан боққа кирарканман, эллик саккизигчи йилнинг сарин кузи ёдимга тушди. Ўша йили Тошкентда Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг конференцияси бўлган эди. Эсимда, ўша кунлари Ғафур аканинг боғи ўзига яраша адабий гўшага айланганди.

Ҳар оқшом боғдаги олчалар тагига турли мамлакатлар — Ҳиндистон ва Покистон, Жазоир ва Афғонистон, Ироқ ва Бирма шоирлари тўпланишарди.

Кейин шоир ишлашни хуш кўрадиган сокин ва шинам залда қосагулликка сайланган Расул Ҳамзатов алёр айтишда Иракий Абашидзе билан беллашганди, Мирзо Турсунзода Ғафур Фуломга ўзининг янги шеърларини ўқиб берган. Ғафур Фулом эса унга тожик тилида жавоб қайтарганди. Ғафур ака ана шундай оқшомларни жуда хуш кўрарди. Баланд бўйли, кенг елкали, дўпписини пешонасига бостириб оладиган Ғафур ака шундай давраларда қувноқ ҳикоячига, бадиҳагўй шоирга, ўткир пародиячига айланиб кетарди. У одамларни

“қизиқтириш”ни ўрнига қўяр, илҳомини келтирар, бадиҳага эҳтиросини кўзгатар, мушоирага чақирарди.

Ўзбек поэзиясининг оқсоқолларидан бири, Шарқнинг улкан олими ва доно кишиси Фафур Фулом ана шундайлигича қалбимизда қолган. У ёшлигида қандай эди? Қандай ишларди?

Бизни шоирнинг рафиқаси, кўзларидан оғир мусибатда эканлиги сезилиб турган Муҳаррам она қарши олди. У бизни шоир ҳаётлигида қандай бўлса, шундайлигича турган таниш залга бошлаб, китоб шкафлари калитларини узатди. Биринчи дуч келган папкани олдик. Эски расмлар. Улардан бирида сочи устарада олинган, узун оқ сурп кўйлак ва иштон кийган ўттизтача бола.

Муҳаррам она расмдаги ориққина болага ишора қилди:

— Мана шу Фафур акангиз. Йигирма биринчи йил. Фафур акангиз у пайтларда болалар уйда тарбиячи бўлиб ишларди, етимларни, боқимсиз болаларни йиғарди...

Кўпчилик тушган яна бир расм. Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Олимжон, Уйғул... Уларнинг бари ёш, шўх. Бу уларнинг кулиб турган кўзларидан ҳам кўриниб турибди.

— Бу ўттиз биринчи йил бўлса керак. Манави Поль Вайян Кутюръенинг улар ҳақидаги очерки.

Ваҳоб Рўзиматов олдимга “Огонёк” журналининг 1931 йилда чиққан титилиб кетган сонини ташлади. Ажойиб француз ёзувчисининг очерки “Тошкентда шоирлар оқшоми” деб номланганди.

“Бизни, қирқ кишидан иборат меҳмонларни ёзувчилар номидан Фафур Фулом кутиб олди, ёнида хотини ва Ипак деган катта қизи ҳам бор.

Фафур Фулом йигирма бешга кирган. У ажойиб очеркист ва новеллист, унинг “Ўн уч новелла”си яқинда Москвада рус тилида чиқади. У Маяковский, Д. Бедний ва Бехер асарларини ўзбек тилига таржима қилган... Бутун унинг атрофига туркманлар, ўзбеклар, қирғизлар, қозоқлар, тожиклар, руслар ва татарлар — барча ёшлар тўпландилар. Бизни ҳаммасидан ҳам мана шу ёш ёзувчиларнинг халқаро адабиёт соҳасидаги нарсаларни яхши билишлари ҳайратда қолдирди”.

Мана, “Қизил Ўзбекистон” газетасининг бутун бир сарҳифаси. Унга бугунги кундаги ўқувчига чучмал ва ғалати туюладиган “Қозоқ чўлининг икки гўзал кокили” деб сарлавҳа қўйилган. Бу газетанинг махсус муҳбири Фафур Фу-

лом ва журналист Комил Алиевнинг ўттизинчи йилларнинг бошидаги энг йирик қурилиш бўлган Турксибдан юборган катта репортажидир. Мен Турксиб кишилари ҳақидаги ҳаяжонли сатрларни ўқирканман, беихтиёр шуларни кўз ўнгимга келтираман: тун, Қозоғистоннинг бепоён чўлларида биринчи поезд учиб бормоқда. Дераза ёнида Фафур Фулом ўтирибди. У қоронғилик қўйнидаги сокин чўлга тикилади, вагон гилдираklarининг бир маромда тақиллашидан унинг қалбида “Турксиб йўлларида” шеърининг куйма сатрлари туғилмоқда.

Манавилар — илмий мақолаларнинг муаллиф тузатишлар киритган оттискалари: Пушкин, Лермонтов, Саъдий, Бажан, Леонидзе асарларидан қилинган таржималарнинг қўлёзмалари, Ўзбекистон ёзувчиларининг 1939 йилда бўлган съездида ўзбек фольклори ҳақида қилинган маъруза; Навоий, Низомий, Фузулий асарларининг текстологик тадқиқотлари; Церетели, Абай, Руставели асарларининг таржималари. Булар шоир мамлакатимиз халқларининг адабиётларини бир-бирига яқинлаштириш борасида кўп ишлар қилганини, унинг ижодий диапазони нақадар кенг эканлигини кўрсатади.

Алоҳида папканинг устига “Шум бола” деб ёзиб қўйилганди. Тўхтанг! Мен бу қўлёзмани қўлга тутиш, унинг ҳаммаёғи чапланиб ташланган саҳифаларини варақлашдан ўзимни тиёлмайман. Умидсизлик нималигини билмайдиган Шум бола ҳақидаги бу ўткир қиссани ўқиганингизда ёшлигингдаги кўп қизиқ хотиралар ёдга тушади. Курашчан оптимист ва ўткир ҳазилкаш, барча эшон, мулла ва уларнинг тантиқ хотинларининг аёвсиз душмани бўлган Шум бола бизнинг севимли қаҳрамонимиз эди.

Мен папкани афсус билан жойига қўйиб, бошқасини оламан. Бир даста тартибга солинмаган хатлар. Улар орасида Лйний, Лоҳутий, Павленконинг хатлари... *“Мен Сизнинг фольклор ҳақидаги докладингизни олишни истар эдим, уни “Дружба народов”да чиқармоқчиман... Сиз бизни Ўзбекистон, Қозоғистон ва Туркменистон шоирлари билан боғлаган бўлур эдингиз. Сизнинг ёрдамингизда биз ана шу республикалар шоирларининг асарларини синчиклаб танлаган бўлардик... Маслаҳатингиз билан кўмаклашинг”.*

Павленконинг хати қачон ёзилгани кўрсатилмаган, бироқ унинг 1939 йилда, Катта Фарғона канали қурилишига қилинган сафардан сўнг ёзилганлиги кўриниб турибди.

Уруш! Уруш бошланганда шоир Фарғонада эди. Бироқ орадан бир неча кун ўтгач, газетада унинг энг яхши шеърларидан бири бўлган “Кузатиш” босилди.

Фафур аканинг архивида ўша йилларда олинган кўп расмлар бор. Мана, унинг Погодин, Луговской, Якуб Коласлар билан тушган сурати. 1941 йилнинг оғир қишида москвалик ёзувчиларнинг катта бир гуруҳи Тошкентга келган эди.

— Улар Тошкентда бўлган кунларида бизникида тез-тез тўпланиб туришарди, — дейди Муҳаррам опа. — Кўмиримиз йўқ эди. Меҳмонлар танчада ўтиришарди. Жимгина радиотинглашарди-да, кейин анчагача фронтдаги аҳволни муҳокама қилишарди, гоҳо бир-бирларига мақола, шеърларини ўқиб беришарди, сўнгра хоналарга кириб ёзишарди. Фафур ака ҳам ўз кабинетига кириб оларди. У эрталабгача ишларди, кейин кўзи илинар-илинмас турарди-да, ёзганларини редакцияга олиб кетарди...

“Халқ отланди”, “Мен яхудийман”, “Қиш”, “Сен етим эмассан” шу тариқа ёзилган... Айтмоқчи, “Сен етим эмассан” шеъри, Фафур ака бизга кейинчалик ҳикоя қилиб беришча, эвакуация қилинган болаларни кутиб олгани чиққанида Тошкент вокзалининг перрониди ёзилган экан.

Мен ҳар бир ўзига хос бўлган ҳужжатларни бир-бир кўздан кечиранман, шоирнинг расмларига тикиламан — у окопдаги солдатларга шеър ўқимокда, унинг госпиталга борганлиги, фашистларнинг ваҳшийликларига норозилик билдириб сўзлаган нутқи ҳақидаги қисқа хабарларни ўқирканман, унинг уруш йилларидаги шеърларининг зўр эҳтироси, уларнинг жўшқин публицистик руҳи — шоир ижодининг ўша йиллардаги юксак парвози сирларини мана шулардан излаш керак, деб ўйлайман. Халқнинг улкан алами ва ғалабага буюк ишончи билан суғорилган бу шеърлар кейинчалик “Мен Шарқдан бораётирман”, деган мўъжазгина китобидан жой олди. Бу китоб Давлат мукофоти лауреати дипломи, дўстларнинг табрик телеграммалари билан ёнма-ён турибди.

Манави... Ҳа, олам кучоққа сизмайди, деганлари тўғри экан! Мен буни учинчи кун кучкурун, Ваҳоб Рўзиматов олдимга шоирнинг ҳеч кимга маълум бўлмаган қўлёзмаларини қўйганида тушундим. Бу ҳазил шеърлар ва интим лирика (Фафур ака интим лирика ёзмаган, деб ким айтган эди?), ҳеч қаерда босилмаган пьеса (бу “Шарқ юлдузи”нинг 1967 йил-

ги 1-сониди чиқди), Машраб ва Фурқат ҳақидаги мақолалар, Шош — (Тошкент қадимги даврларда шундай деб аталарди) шаҳри тарихи ҳақидаги ажойиб, бироқ, афсуски, тугалланмаган мақола эди.

Шоир сермазмун, жўшқин ва ажойиб ҳаёт кечирди! Унинг босиб ўтган йўлини фикран кўздан кечирарканман, илҳом ва ҳаёт қанчалик чамбарчас эканлигини, асрга ҳамқадам бўлган, ўз халқининг, Ватанининг шодлик ва мусибатини баҳам кўрган кишининг ижодий парвози нақадар юксак бўлажagini ўйлардим.

Ғафур Фулом менинг жонажон дўстим ва устозимдир: у қанчалик ўзбекники бўлса, шунчалик тожик халқининг ҳам, бошқа қардошларимизнинг ҳам улкан шоирдир.

Мирзо Турсунзода

Эркин Воҳидов

Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Қаҳрамони

ҒАҒУР ҒУЛОМ БИЛАН УЧРАШУВЛАР

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

1953 йил. Островский номидаги Ёшлар саройига Ғафур Ғулом келармиш, деган хабар тарқалди. Шоирнинг эллик ёшлик юбилеи нишонланиш арафасида эди. Ҳаммада кўтаринки кайфият. Айниқса, биз — адабиёт тўғараги қатнашчиларининг қувончимиз ичимизга сиғмайди.

Ёз ойлари эди. Сарой дарвозаси олдида “Победа” машинаси тўхтади. Ундан оқ жужунча китель кийган Ғафур Ғулом тушиб келди. Кутиб олувчилар билан кўришиб, айниқса, бизнинг тўғарак раҳбаримиз шоир Ғайратий билан алоҳида илиқ сўрашиб ичкарига юрди. Йўл-йўлакай атоқли шоир қизиқ гаплар билан ҳаммани кулдириб борар эди.

Саройнинг очиқ саҳнасида учрашув бўлди. Ғафур Ғулом шеърлар ўқиди. У бир шеърини мана шундай тугатгани эсимда: “Бу шеърни айтди сизга бобонгиз Ғафур Ғулом”.

Мана, йиллар ўтиб, ўйлайман: Замон ёш тушунчасини ўзгартириб юборибди. Ғафур Ғулом мансуб бўлган авлод ўз бошидан кўп мушкул даврларни, курашларни, укубатларни кечирган, элликда улуг ёш нуқси уриб қолган эди. Уларнинг олтмиш ёши росмана кексалик бўлган. Бу менинг ўсмирлик тасаввурим эмас. Тасаввурим алдаса ҳам, сувратлар алдамайди. Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир, Шайхзодаларни ижод машаққатларидан кўра ҳам муҳитнинг қарама-қаршиликлари, низолар, ноҳақ айбашлар, руҳий изтироблар қаритиб қўйган, деб ўйлайман.

“ШУМ БОЛА”НИНГ ЁЗИЛИШИ

1961 йил. Мен “Ёш гвардия” нашриётида янги иш бошлаган пайтим. Нашриёт режасида Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” асарини қайта нашр қилиш мўлжалланган эди. Директор Сотиболди Йўлдошевнинг топшириғи билан мен Ғафур Ғуломнинг уйига бордим. Вазифа — қайта нашр хусусида муаллифнинг фикрини билиш, бу асар давомини ёзиш нияти борми — шунни аниқлаб келиш эди. Шоирнинг машҳур

Арнапоёдаги ҳовлисига биринчи марта ҳаяжон титроғида қадам қўйдим. Ҳовли ўртасида йўғон кунгура оёқли каттакон стол, стол устида каттакон темир қопқоқли сиёҳдон, ёнида қурбақа пероли ручка турарди. Баҳор ойлари, дарахтлар гуллаган пайт. Мен стол ёнида кутиб турдим. Ичкаридан елкасига тўн ташлаган, дўппи кийган шоир чиқиб келди. Салом бериб, кимлигимни, нима мақсадда келганимни айтдим. Чамаси, ҳаяжонда фикримни аниқ, лўнда қилиб баён этолмадим шекилли, Фафур Фуломнинг менга айтган биринчи гапи шу бўлди:

— Нашриётда сендан каттароғи йўқмиди?..

Мен нима деб жавоб беришимни билмай, қўйнимдан ҳар эҳтимолга қарши ёздириб олганим нашриёт шартномасини шоирга узатдим. Расмий ваколатим борлигини билдириб қўймоқчи бўлдим, шекилли.

— Қайта нашрга рози бўлсангиз, шу ҳужжатга қўл қўйиб берар экансиз, — дедим.

— Буни чўнтагингга солиб қўй. Каттанга бориб айт, мен “Шум бола”ни қайтадан ёзаман. Шоаҳмад Шораҳмедов билан ҳам шартнома тузсин. У менга ёрдам беради.

Шу иш баҳона бўлиб, Фафур Фуломнинг уйига тез-тез борадиган бўлдим. Устоз “Шум бола”нинг янги вэринатини Шоаҳмад Шораҳмедовга айтиб турар, у киши арабча хат билан ёзиб олар эди. Менинг вазифам тайёр қисмларни олиб кетиб оққа қўчириш, нашрга тайёрлаш эди. Бир кун келганимда шоирнинг газета буюртмаси билан шеър ёзаётгани устидан чиқдим. Ўша катта стол атрофида Шоислом Шомуҳамедов, Юсуфжон Ҳамдам ва мен танимайдиган яна уч-тўрт одам гурунглашиб ўтиришар, шоир суҳбатга қўшилиб, тугилмаган гаплар билан ҳаммани кулдириб, шунинг орасида шеър ёзар эди. Бундай ижод усули ўша вақтда қандай ҳаёлимга сиғмаган бўлса, ҳозир ҳам ҳеч тасаввур қилолмайман. Шеър, ахир, танҳоликда, фикру туйғуларни жамлаш, катта бир ички тўлқиндан туғилади-ку. Фафур ака бўлса ҳангама қилиб ўтирган жойида шеър ёзар эди. Ҳар банд битганида ҳамсуҳбатларига ўқиб берар, уларни қойил қолдириб, ўзи ҳам мақтаниб қўярди:

— Шеърни Фафур Фулом ёзсин уликни ҳинду ювсин.

Шеър ёз тўғрисида эди. Меваларни таърифлаб туриб, “энди гилосга ҳам бир нима деб қўяйлик”, “тут ҳам хафа бўлмасин” қабалида ҳазил сўзлар аралаш ўша каттакон сиёҳдонга ручкани ботириб, ўнгдан чапга қаратиб қуйма сатрларни қоғозга туширар эди. Шеър охирида қолди.

Мис баркаш қайилгудек
устидаги юкдан
Юмалоқ бол мисоли
ҳар битта қантак ўрик.

Шу сўзларни ёзиб шоир ўтирганларга мурожаат қилди: “Қани ўрик сўзига нимани қофия қиламиз?” Биров “кўрик” деди, биров “етук” деди... Фафур Фулом: “Шошманглар, тилимизда “югурик” деган сўз бор-а. Ҳозир шунини боғлаймиз”, деб ручкани қўлга олди. Бир дақиқа ўйланиб турди. Мен бор хаёл кучимни, ёш фантазиямни ишга солиб, ёз мевалари таърифланиб турган шеърга “югурик” деган сўзнинг боғланишини тасаввур қилолмадим. Шоир бу вақт ичида тўртликнинг иккинчи бандини тугатиб ўқий бошлади:

Куёшда шакарзарра
ялтирайди тукидан,
Пишиқчилик кунлари
хаёл каби югурик.

Қойил, демай илож йўқ.

Шеър битди. Уни русча алифбога кўчириб ёзишни устоз менга буюрди. Шундай қилиб, 1961 йил июнда яратилган “Ёз боши” шеърини мен оққа кўчирганман.

“Шум бола”нинг дунёга келиши ҳам асосан шу усулда бўлган. Шоир ўзининг ёшлик ўртоғи Шоаҳмад ака билан турли ҳангамаларни айтишиб, ўтган воқеаларни эслаб ўтириб, бу ўлмас асарнинг бобларини ёд ёздирар эди.

ДУШАНБЕ САФАРИ

1966 йил, апрель. Тожикистон ёзувчиларининг съезидига Фафур Фуломга ҳамроҳ бўлиб Шоислом Шомухамедов ва мен борадиган бўлдик. Бу мен учун катта воқеа, улуг устознинг биждирган ишончи ва меҳри белгиси эди. Тожикистонда беш кун Фафур Фуломнинг ажойиб суҳбатларидан баҳраманд бўлдим. Адабиётимизнинг улкан вакиллари орасида устоз ҳаммамнинг диққат марказида, суҳбатларнинг жони бўлиб юрди. Классиклардан форсий ва туркий тилларда ёд билган байтлари, латифалари, тарихий воқеалар билан боғлиқ ҳикоя ва ҳангамалар сира тутамас эди. Москвалик рус ёзувчиларидан бири: “Фафур туганмас хазина, афсуски, у гапларни қоғозга туширмайди-да. Дунёни ҳайратга соладиган гаплар-ку, бу”, дегани эсимда.

Дарҳақиқат, Фафур Фулом кўнгидаги гапларнинг ҳаммасини қоғозга туширмай кетган шоирлардан. Аввало, у нисбатан қисқа умр кўрди. Сўнгра, шоир яшаган давр адабиёт ва санъатда мадҳиябозлик, таитанаворлик, ҳаётнинг кўпроқ ёруғ томонларини куйлаш, ҳатто уни бўяб кўрсатиш ҳукмрон тенденция бўлган пайт эди. Шоирнинг юраги дардли бўлганига ҳеч шубҳа йўқ. Бу дард унинг кўзлари тубида ётарди. Мен бу дардни кузатганман. “Соғиниш”, “Она қизим Жамилага” сингари изтироб тўла шеърларида ҳис қилганман. Аммо такрорланмас истеъдод шуъласи кўпроқ байрам қасидаларига, таитанали шеърини мактубларга тўкилди. Фафур Фулом дард, изтироб туйғуларини ҳам ёзган шоирларнинг бошига тушган фалокатларни ўз кўзи билан кўрган адиб эди. Шунинг учун ёшларни ҳам бу хил шеърлар битишдан қайтаришга уринарди. Азбаройи уларни эҳтиёт қилиш, найзабозлардан сақлаш учун ҳам шундай қилар эди. 1963 йилда устоз Гулчехраҳон билан менинг никоҳ тўйимда қатнашиб, сўз айтган. Тўйдан қайта туриб, менинг кулоғимга: “Мана йиғлаб-сиқтаб хотишлик ҳам бўлиб олдинг, энди “ўлдим-куйдим” деган шеърларни ёзмассан”, деган эди. Бу гап ўша кезларда менинг баъзи шеърларим мажлисларда, матбуотда йиғлоқи, тушкун руҳда ёзилган, деб танқид қилиниб турганига ишора эди.

Шундай қилиб, Тожикистон ёзувчиларининг съезди бошланди ва биринчи куни Фафур Фуломга сўз берилди. Залда гулдурас қарсақлар турди. Шоир минбарга кўтарилганда, пастдан: “Устод, тожикча гапиринг!”, “Ба даврий, ба форсий!” — деган овозлар эшитилди. Фафур Фулом, маълумки, тожик билан тожикча, қозоқ билан қозоқча, туркман билан туркманча, озарбайжон билан озарбайжон тилида равон сўзлашар эди. Бу гал шоир минбардан шундай сўзлар айтди:

— Мен тожик тилида гапирсам бўлади. Лекин минбарда бутун ўзбек биродарларингизнинг овози таралсин учун ўзбекча гапираман.

Залда яна қарсақлар янгради. Устоз зални гоҳ ўйга чўндириб, гоҳ ҳайратлантириб, гоҳ кулдириб, ўтмишнинг буюк алломаларидан ҳикматлар келтириб, ўзбек тилида ажойиб нутқ сўзлади.

Душанбеда ҳам шоирнинг мухлислари кўп экан. Зиёфатдан бўшамадик. Бизни меҳмон қилганлар орасида фақат олимлар, адиблар эмас, оддий косиблар, врачлар,

ўқитувчилар бор эди. Фафур ака таклиф қилганларнинг сўзини қайтармас, гоҳ нонушта, гоҳ тушлик, гоҳ кечки ўлтиришларга бизни бошлаб борар, у қадам қўйган хонадонда байрам бўлар эди.

Душанбедан қайтишда самолётда ёнма-ён ўтирдик. Мен Фафур акадан: “Самолётда ўзингизни қандай ҳис қиласиз?” — деб сўрадим. Устоз ҳазил билан: “Самолётнинг бирор миҳи ўзини қандай ҳис қилса, мен ҳам шундай”, — деб жавоб берди. Йўл-йўлакай у адабиётга кириб келаётган ёшлар ҳақида сўраб, менга йўл-йўриқлар, маслаҳатлар бериб келди. Гап охирида: “Насиҳат қилавериш жонингга тегдим-а. Бир маҳал Чўлпон менга ҳам шунақа узоқ насихат қилган эди”, деб унинг антиқа насихатини ҳикоя қилиб берди. Умуман, Фафур аканинг тили ботир, ҳатто катта амалдорлар олдида ҳам қалтис латифаларни айта берар эди. Тожикистон раҳбарлари ўтирган даврада шоир Завқийнинг бир закотчи бойни қаттиқ ҳажв қилиб ёзган ғазалини ўқиб бериб, ҳаммани роса қулдирган эди.

Биз Душанбедан Тошкентга қайтган кун 1966 йилнинг 25 апрелига тўғри келди. 26 апрелда тонготарда эса Тошкентда даҳшатли зилзила юз берди. Она шахрининг замини каби шоирнинг юраги ҳам дарз кетди. Ўша йили Фафур Фулом умрининг сўнгги йили эди.

ИККИ ОФИЗ ҚЎШИМЧА

Устоз Фафур Фулом ҳақидаги хотираларим ёзилганидан буён кўп йиллар ўтди. Бу вақт ичида ҳаётимизда талай ҳодисалар содир бўлди. Ўзбекистон мустақил Ватан бўлиб қаддини ростлади.

Агар Фафур Фулом шу кунларда тирик бўлганда қандай туйғуларни кўнгилдан кечирарди, қандай шеърлар ёзарди? Бу савол менинг хаёлимни кўп банд этади. Ўзимча жавоб қидираман. Ўйлайманки, Ватан истиқлолидан биринчи қувонган, ҳаяжонли шеърлар билан қутлаган шоир Фафур Фулом бўларди. Чунки замондошларимиз ичида ҳеч ким Фафур Фуломчалик ўзбек халқини севиб улуғламаган, у қадар ўзбекона тафаккур қилиб, ўзбекона шеърлар битмаган.

Фафур Фулом тирик бўлганда она юртимиз тинчлигини, ҳаловатини асраб турган Президентимиз сиёсатини улуғлаб, дуолар қилиб сўзлаган бўларди.

Ғафур Ғулом тирик бўлганда, ўзига хос самимият билан умрининг зое ўтган онларидан афсуслар чекиб, ҳозирги ёшларга насиҳат сўзлари айтган бўларди.

Ҳар қандай жамиятнинг шоирга эҳтиёжи бор. Шоир — анжуманлар гули, чаманлар булбули, замоннинг уриб турган юрагидир. Шоир — ҳақиқатнинг жарчи карнайи, адолатнинг кескин қиличи, муҳитнинг ҳаво тозаловчи момақалди роғидир.

Йирик шоирларнинг ҳаёти ва ижодини улугвор дарё билан қиёслаш мумкин. У даврлардан ўтиб оқиб боради, халқнинг маънавий ташналигини қондиради, ўзининг донишмандлигини унга сингдиради ва шу сабабдан ҳам долзарблиги ва қудратини сақлаб қолади. Менимча, Ғафур Ғулом худди шундай шоирлардандир.

Шароф Рашидов

БОҚИЙ УМР

Янги адабиётнинг асосчиларидан бири, улуг шоир, олим, жамоат арбоби Фафур Фулом ҳақида сўзлаш ҳаяжонли, масъулиятли, фахрли. Унинг сиймосида чинакам инсонга мансуб фазилатларнинг барчаси мужассам эди...

1965 йил 10 май. Барвақтроқ туриб Бешёғочга келсам, Фафур акам ҳовлида гуллар, тоқлар, бошқа мева дарахтларини кўздан кечириб юрган экан... Катта гилюснинг тагидаги сўрида суҳбатлашиб ўтирибмиз. Ҳовли жимжит. Бир пайт ҳовли саҳнида донлаб юрган мусичаларнинг патир-путури эшитилиб қолди.

— Ҳа, айтмоқчи, — деди Фафур ака, — Абдурахмон Жомий қушларнинг қандай кўпайишини билмас экан. Қуш кўздан мода қуш кўзига ёш томчиласа — урчийверади, деб юраркан. — Фафур ака Навойининг устози Жомийга бағишланган “Ҳамсат ул-мутаҳаййирин” асаридаги шунга тегишли воқеани сўзлаб берди: — Хуллас, ошнқ-маъшуқ товусларни кўрган Жомий Навойига савол назари билан қараган экан, у синоптик билан: “Кўз ёшлари...” деб жавоб берибди. Бошқа гап айтмабди. — Кейин Фафур ака ғойибадаги кимгадир уқтиргандек вазминлик билан қўшиб қўйди: — Устозга беодоблик қилиб бўлармиди!

Юрагим шиф этиб кетди. Фафур ака бу сўзларни бевосита менга қаратиб ёки бошқа катта-кичик шогирдларидан биронтасини кўзда тутиб айтган бўлса-да, мен ичдан қаттиқ ўкиндим. Нега деганда шу муборак хонадонга ўттиз йилча муқаддам ҳаяжон билан кириб келган бўлсам, Фафур аканинг нуроний сиймоси, унинг ҳар бир сатри мен учун ардоқли бўлса-да, мен ҳам, мен тенги баъзи шогирдлари ҳам, бизни ўзига яқин кўриб, шунга яраша муомалада бўлишидан “талтайиб, тегажакин қилганмиз, ақл ўргатганмиз”. Қисқаси, бу қолган умрим учун ибратли сабоқ бўлди.

— Мен сизни туғилган кунингиз билан қутлагани келган эдим-да! — дедим аста. Чунки боятдан бери қутлаш учун ҳеч кулай пайт келмаётган эди. — Бахтимизга узоқ йиллар омон бўлинг.

— Раҳмат. Бирга-бирга! — Нюансларгами, товланишларгами бой гап оҳангида сўзини давом эттирди. — Нариги дунёга борганимда дадамга: “Мирзо Фулом, — дейман, — сен қирқ икки ёшда ўлган эдинг, мана мен саксон тўртга кирдим, — дейман. — Шу сабабли мен сендан каттаман. Қизларингни яхши-яхши одамларга узатганман. Учаласи ҳам пийри бадавлат. Аканг қарағай бўлса-ку, катта шоирман, академикман. Ҳамма нева-чевараларинг париваши билан фан докторларию фан кандидатлари бўлишган! — дейман ғурурланиб. — Бизнинг бунчалик бахт-саодатга мушарраф бўлишимиз ҳазил гапми! Ахир, отам билан онамдан афтодаҳол етимчалар бўлиб қолган эдик. Энди ўлиш йўқ. Бизда ўрта ёш етмиш-етмиш беш ҳисобланади!”

Фафур ака шу сўзни таъкидлаб айтгани-айтгани эди. Ўрта ҳисобда етмиш бешга тўғри келадиган умриги шоиримиз маъсум болаларга хос соддадиллиги билан бир юз элик ёшнинг ўргаси, деб ҳисобларди шекилли-да. Ахир, Кавказ томонда шунча ёшга борган Шерали Муслимовдек одамлар озмунчамиди! Хуллас, “Афанди ўлмайдиган бўлди” ҳикоясининг муаллифи ҳаётни қаттиқ севарди.

Етимликнинг машаққатларини, йўқчиликнинг азиятларини бошидан кечирган кишининг қалбида яшаш иштиёқи шу қадар кучли бўлади-да.

Устоз адибнинг “Тошкент оқшоми” газетасининг чиқишига атаб ва уни қутлаб 1966 йил 22 июнь куни ёзган, газетанинг 1 июнь сонидан эълон қилинган миниатюра-очеркида ҳам унинг ўша орзу-умиди барқ уриб турибди: “...Тошкентимиз оқшомини томоша қила келган киши сиҳат-саломатлик билан, ҳасса ушламай жуда узоқ яшайверади. Саксон тўртга кирганда ўзи яшаб ўтказган минг ойлик умрига атаб тўй қилиб беради. Ҳовли саҳнига йигирма иккита патир сиғадиган катта тандир қурилади. Колхоздан етти арава ғўзапоя сўраб олинади. Етти пуд гурунч кетадиган катта дахсараки дошқозон ўрнатилади... Ўз тенгқурлари, маҳалла-кўйи, гузар, қариндош-уруғлар чақирилиб, юртга ош берилади. Азонгача тарақа базм, даврада — Тамарахоним, Юнусвой “Қаро кўзим”ни чўзиб туради. Биронганинг бурни қонаса — мен жавобгар”.

Бу умрининг қутлуғ кузини қаршилайётган пийри бадавлат, бахтиёр кекса куйчининг дил изҳори. Озод, обод юртда орзу-армонлари ушалган нуруний отахон шодлигини эл-юрт билан баҳам кўришни истайди.

Ана шу тўйда қуриладиган етти пудли катта дахсараки дошқозон ҳақида ўқирканман, яна бир қозонни хотирлай-

ман. Бу адиб таржимаи ҳолининг болалик йилларидаги ҳикоясида шоирнинг бувиси “Ўғригина бола”га айтган шу сўзлари қандай ажойиб маъно касб этади: “Вой ўлай, қутлуғ уйдан қуруқ кетасанми, болам! Бир нима олиб кет. Тўхта, нима олиб кетсанг экан, ҳа, дарвоқе, ошхонада битта ярим пудлик қозон бор. Аллазамонлар уйимизда одамлар кўп эди, катта қозонда ош ичардик. Худонинг гашига тегдик шекилли, шушдоқ катта, гуркираган хонадондан мана шу тўрттагина етим қолиб турибди. Эҳ-ҳа, булар қачон катта қозонни қайнатар эди-ю... Шунини олиб кета қол...” Рокия буви бу сўзларни 1917 йилнинг кўкламида айтган экан. Қозон қайнатишдан умидини узаётган онахоннинг невараси бугун етти пуд гуруч дамлатиб, юртга ош бериш ҳаракатида.

Мен яна бир муқояса келтиришни истардим.

Ўша, “Менинг ўғригина болам” ҳикоясида эслатишга Одилахўжабой деб аталган каттакон пудратчи бой етим Фафурни камситмоқчи бўлиб, истеҳзо билан: “Ҳа, Мирза Фуломнинг ўғли, жуда ҳам тутдек тўкилиб қолибсан-ку!” деса, “Ўзингиз-чи! Одилахўжабойлик савлатингиздан асар ҳам қолмабди-ку!” дейди ёш Фулом ҳозиржавоблик билан. “Сен тирмизак катта одам бўласан!” деган экан бой, бўлажак шоир ва олимнинг ақл-заковатига қойил қолиб.

Адиб таржимаи ҳолида қиёс қилгулик бундай мўъжизавор далилларни кўлаб учратамиз. Маълумки, “Шум бола” қиссаси бош қаҳрамони хатти-ҳаракатига боғлиқ аксар воқеалар авторнинг болалик даври далилларини эслатади. Қиссанинг илк варианты бош қаҳрамон тимсолида ёш Фафурнинг машаққат билан топган сўнгги пулига китоб сотиб олиши билан хотималанарди. “Маъюслик билан кетиб борар эдим, саҳҳофликдаги бир китоб дўконининг олдида ёш муллабаччаларнинг тўпланиб қолганлиги менинг диққатимни тортди. Муллабаччалар талашиб-тортишиб янгигина босмадан чиққан, ҳали бўёқларининг ҳиди кетмаган бир қалингина китобни олмоқда эдилар..

— Саҳҳоф почча, менга ҳам биттасини беринг. Ирим қилиб олиб кўяй.

— Баракалла, — деди мўйсафид саҳҳоф. — ...Етти танга бир мири бер-чи... Шу китобдан олиб кўй, пешонангда юлдуз кўриб турибман.

Жарақлатиб санаб бердим...

...Китобни қўлтиқлаб, мен кетдим.

Фурсат қолганда айтарман, бу китоб “Хамса”и Алишер Навоий экан”.

“ЎЗ МУХБИРИМИЗ”

ЁКИ ҒАҒУР ҒУЛОМ ҲАҚИДА ИККИ ОҒИЗ СЎЗ

Бу мақолани ёзишни анчадан бери юрагимга туғиб қўйган-дим. Чунки, улкан адибимиз Ғафур Ғуломга бўлган ихлосим, меҳрим, беқийёс ҳурматим қўлимга қалам олишга ундарди.

Мен бу ерда адабиёт ҳақида, Ғафур Ғуломнинг катта ижодий йўли ҳақида кенг мулоҳаза юрилмоқчи эмасман, бунинг учун улкан адибнинг катта ижодий меросини ҳар тарафлама чуқур билиш керак. Мен узоқ йиллар республикамиз етакчи газетаси ҳозирги “Ўзбекистон овози”да ишлаган кезларимда ҳурматли отахон адибимиз билан қўн ижодий мулоқотда бўлганман, унинг бир қанча шеърлари, ҳикоялари, публицистик мақолаларининг қандай бунёдга келганлигидан хабардорман. Боз устига, Ғафур Ғуломнинг ўзи ҳам шу газетада бир неча йиллар ишлаган, ижод қилган ўз асарларининг асосий дурдонасини ана шу мўътабар газета саҳифаларида босиб чиқарган.

Ғафур Ғулом газетамизнинг 1966 йил 12 июль сонида эълон қилинган “Янги парвозлар сари” мақоласини вафотидан сал илгарироқ таҳририятда ўтириб ёзган, тугатгач, кўнгли тўлмади. Муболағасиз айтиш мумкинки, газета таҳририяти Ғафур аканинг иккинчи уйи эди.

“Кўчага чиқсам, газета идорасига кирмасдан ўтиб кета олмайман”, дерди Ғафур ака. У бирор янги нарса ёзган ёки ёзмоқчи бўлса, эрталабданоқ телефон қилиб, “газетангиздан жой олиб қўйинг, ҳозир етиб бораман”, деб қўнғироқ қилар эди. Қарабсизки, Ғафур ака бирпасда етиб келарди, унинг шўх кулгиси хоналарни тўлдириб юборгандек бўлар, таҳририятга файз кириб кетгандек туюлар эди. Ғафур аканинг кишини ўзига жалб этиб оладиган жозиба кучи, меҳригиёси бор эди, бу унинг ижодиди ҳам ўз ифодасини топган эди.

Бир куни эрта билан Ғафур Ғулом кўкқисдан кириб қолди.

— Мени газетангга мухбир қилиб олмайсанми? — деб қолди. Аввалига ҳайрон бўлдик, кейин сир бой бермасдан:

— Олганимиз бўлсин, қачондан? — деб сўрадик.

— Шу бугундан, — деди Ғафур ака қатъият билан. Ўша кезлари пахта йигим-теримининг энг қизгин палласи эди.

Ғафур ака қўлидаги тўрт буклаб олган газетани очиб, биринчи бетдаги шаникани баланд овоз билан ўқиб берди.

- Буни сенлар ёздиларингми?
- Нима эди?
- Шунни ўқиб, тўпна-тўғри келавердим...

Газетанинг биринчи бетига йирик ҳарфлар билан: “Юрағи-да ўти бор, қалбида ҳарорати бор ҳар бир ватанпарварнинг жойи пахта даласида”, деган чақирӣқ ёзилган эди. Ўша вақтда бундай ватанпарварлик чақирӣқлар кундалик газеталар саҳифасидан тушмасди. Бу давр тақозоси, сиёсат эди, десак, хато бўлмас.

— Хўш, энди бўлмаса махсус мухбир қилиб штатга олайликми? — деб сўрадик Фафур акадан.

— Майли, сенларга қийин бўлмасин, штатингта ўтмайман, лекин битта чаққонроқ йигитларингдан бер, машиннам пастда турибди, республика бўйлаб кетаман, газетангта мухбирлик қиламан, — деди Фафур ака.

Ўша йили Фафур Фулом республикамиз вилоятларида бўлиб, пахтакорларнинг шарафли оғир меҳнати ҳақида қалб ҳарорати, ҳаёт нафаси билан тўлиб-тошган жанговар мақолалар билан чиққан эди. Лекин Фафур Фуломнинг ўша туркум чиқишлари одатдагидек мақолалар эмас, унда ўша кунлар нафаси уфуриб турган, халқнинг дили ифода этилган ҳаяжонли бадний публицистика ўз аксини топганди.

Катта байрам арафаларида ёки улкан дўстлик анжуманларида Фафур ака ўз ташаббуси билан ёки бўлмаса таҳририят илтимосига биноан газетага деб шеър ёки публицистик мақола ёзиб берар эди. Газетанинг байрам сонлари кўпинча Фафур акаси чиқмасди. Лекин “буюртма” қилинган шеър ёки мақола баъзи бир қаламкашлар ёзиб келадиган шеърлардан тамомила фарқ қиларди. Унда байрам руҳи ифода этилган, чуқур фалсафий мушоҳада юритилган бўларди, бадний жиҳатдан эса пишиқ-пухта асар сифатида улар кейинчалик Фафур аканинг тўпламларидан муносиб ўрин оларди. Фафур ака таҳририятнинг “буюртмаси” деб ёзмасди, балки ўз ижодига талабчан шоир сифатида қараб, ўз ватанпарварлик бурчини сидқидилдан бажарарди.

Улуғ ўзбек мутафаккири, шоири Алишер Навоийнинг 525 йиллик юбилеи арафасида Фафур Фулом навоийшунос олимлар билан бирга Афғонистонга бориб келгач, сал кун ўтмасдан газета таҳририятига “Навоий қабри устида” деган шеърни ва улуғ бобомиз мақбарасининг сувратини олиб келди. Ўша шеър расм билан эртасигаёқ газетада босилиб чиққан, муштарийларнинг эҳтиромига сабаб бўлган эди.

Ҳа, Фафур Фулом — ўлмас талант соҳиби. Унинг ўзбек адабиётига, журналистикага қўшган ҳиссалари беқиёс. У, ҳар биримизнинг қалбимиз тўрида, уйимиздаги китоб жавонларининг энг кўринарли, эътирофли жойларидан ўрин олган.

ДАРЁДИЛ ШОИР

Китобларим орасида 1959 йили Тошкентда рус тилида босилган “Гимн времени” (“Замон мадҳи”) деган тўплам бор. Йўқ, у қидирса топилмайдиган камёб китоб эмас. Унда ишқибозларнинг кўзини ўйнатиб, юрагини ўртайдиган зарҳал нақшлар, ноёб безаклар, қимматбаҳо расмлар ҳам йўқ. Қалин кўк муқовали оддийгина тўплам. Шундай бўлса-да, у мен учун ғоят азиз, ғоят қадрли. Негаки, бу китобни менга унинг муаллифи Фафур Фуломнинг ўзи совға қилган. Ҳар гал китобни қўлга олсам, кафтимда Фафур ака қўлининг тафтини ҳис этаман. Уни варақласам, саҳифалар орасидан Фафур ака савлат тўкиб, жилмайиб чиқиб келаётгандек бўлади. Тўпламдаги шеърларни ўқисам, қулоғимда Фафур аканинг овози жаранглаётгандек туюлади. Хотирамда Фафур ака билан бирга сафарда ўтказган унутилмас ўн кун гаудаланади.

1962 йилнинг баҳорида қардош Қозоғистонда ўзбек адабиёти декадаси бўлди. Фафур ака, Собир Абдулла, Миртемир, Зулфия, Воҳид Абдуллаев, Пиримқул Қодиров, Раҳим Муқимов, Носир Фозиловдан иборат ўзбек ёзувчилари делегацияси Яшин бошчилигида Олмаота, Қарағанда, Целиноград, Балхаш каби шаҳарларда бўлиб, қозоқ халқининг ҳаёти билан танишди, ўнлаб адабий учрашувлар бўлди. Шундай учрашувлардан бири Балхаш шаҳрининг Металлурглар маданият саройида ўтди. Учрашувдан олдин кун бўйи Металлургия комбинатида бўлиб, корхона ҳаёти билан танишдик. Корхона билан танишишни тегирмондан бошладик. Вагон-вагон рудалар шу ерга келиб тушар, тегирмонда майдаланиб кукунга айланар эди. Кейин цехдан-цехга, станокдан-станокка ўтиб сараланиб, қуйқаларни тушиб қолиб, охирида асил мис бўлиб чиқар эди. Руданинг мисга айланиш жараёнини кўрар эканмиз, Фафур ака ҳазиллашди:

— Металлург дегани ҳам ўзимизнинг шоирдай гап экан... — Кейин фикрини аниқроқ қилиш учун давом этди: — Маяковский эсингдами? “Бир мисқол сўз жавоҳири учун тонна-лаб сўз рудасини титиб чиқаман”...

Бой таассуротлар билан адабий кечага бордик. Кенг зал лиқ тўла одам — тангадек бўш жой йўқ. Уларнинг кўнчилиги металлурглар. Шеърхонлик бошланди. Залдагилар минбарга чиққан ҳар бир шоирнинг дилдан айтган самимий гапларини, ўқиган шеърларини жон қулоғи билан тингларди. Мана, минбарда Фафур ака. Залдагилар уни эски танишдек қарсақлар билан олқишладилар. Фафур ака шоир билан металлург меҳнатининг муштараклигини айтганда, зал жонланиб кетди. Фафур ака ўзбек тилида шеър ўқиди.

У киши ҳамиша шеърни яхши ўқирди. Бу гал эса, назаримда, ҳар қачонгидан ҳам яхшироқ ўқиди. Шоир қалбидан қуюлиб чиқаётган ҳаяжон, энг яқин дўстига дилидаги теран розини айтаётган одамнинг гапига ҳос самимият залдагиларни Фафур акага маҳлиё қилди-қўйди. У шеърини ўқиб тугатганида завқ-шавқ билан чалинган қарсақлардан вазмин қандиллар ҳам қимирлаб кетгандек туюлди. Мен бу йиғинда Фафур аканинг бирор шеърини рус тилида ўқиб беришим керак эди. “Турксиб йўлларида”ни таъналадим. Фафур акадан кейин шеър ўқиб, бировга маъқул қилиш осон эмас. Бунинг устига, шунча одам қаршисида рус тилида биринчи марта шеър ўқишим... Юрагим ўйнаб, хавотирланиб, ҳаяжон ичида ўқидим. Билмадим, қанчалик ўринлатдим экан. Афтидан, мазмуннинг чуқурлиги, ҳиснинг теранлиги, образларнинг пишиқлиги декламаторнинг унча-мунча нўноқлигини сездирмай кетди шекилли, зал бу шеърни ҳам завқ билан эшитди. Шеър ўқиб бўлингач, Фафур ака бир неча марта таъзим қилишига, миннатдорчилик билдиришига қарамай, қарсақлар анчагача тўхтамади. Ниҳоят, қарсақлар тинди, минбарга навбатдаги шоир кўтарилди. Фафур ака бир неча дақиқа хаёлга чўмди-да, кейин мен томонга қараб, имо билан қўлимдаги китобни сўради. Узатиб юбордим. Китобни олиб очиб қўйди-да, яна бир муддат хаёлга толиб, кейин тез-тез бир нарсаларни ёзди. Сўнг мен томонга узатди. Китобни шоша-пиша очдим. Унинг биринчи саҳифасига зангори сиёҳда аввал арабча, кейин ҳозирги ёзувимизда бир байт шеър ёзилган эди:

“Жаҳонда ақлу идрок, зеҳну дониш бирла Озод бўл,
Ҳамиша халқ билан бирга шарафлан, яъни обод бўл!”

Байтнинг остига “Балхаш. 21.V.62. Фафур Фулом” деб имзо чекилган эди. Жуда севиниб кетдим. Ўшандан бери бу китобни ардоқлайман...

Ғафур Ғулом деган ном менга тенгқур авлод қонига она сути билан бирга кирган. Бизнинг танглайимизни Ғафур Ғулом шеъри билан кўтаришган. Менга тенгқур авлодининг руҳий оламини, маънавий дунёсини Ғафур Ғуломсиз тасаввур этиш мушкул. Ғафур Ғулом бўлмаганида бу олам анчагина ғариб, кемтик бўларди.

Мен бахтли одам эканман, чунки Ғафур акани болалигимданоқ таниш бахтига мушарраф бўлганман.

Мен ўқиган мактаб Охунгузар билан Фишгкўирикнинг ўрта-сида, Қорасарой кўчасининг қаршисида жойлашганди. Тахтапул кўчаси (ҳозирги Собир Раҳимов кўчаси) билан Қорасарой кўчаси кесишган жойда чоғроқ майдонча бўлиб, у ерда кўпинча бричка арава турарди. Биз шу майдончада арава атрофида ўйнашни яхши кўрардик. Лекин мириқиб ўйнаш ҳаммавақт ҳам насиб этавермасди. Чунки бу майдончани, у ердаги бричка аравани биздан бошқа... Ғафур ака ҳам яхши кўрарди.

У пайтларда Ғафур ака Қорасарой кўчасидаги Кадоват маҳалласида истиқомат қиларди. Кўпинча кечки пайтлар бошида чуст дўппи, эгнида оппоқ яктакми, бойтар чопонми, оёғида кавуш кўча айлангани чиқар, уч-тўртта улфати билан арава устида гоҳ чордана қуриб, гоҳ оёғини осилтириб ўтириб, анчагина гурунглашар эди. Ғафур аканинг доимий улфатларидан бири араванинг эгаси бўлиб, у қорачадан келган ўрта бўй, бақувват, серзардароқ одам эди. Иккинчиси эса, майдончанинг ёнгинасида турадиган болалар доктори Абдуазим ака эди. Уларнинг гурунги хушчақчақ бўларди. Ғафур ака доим аллақандай қизиқ саргузаштларни гапириб бериб, улфатларини кулдириб ўтирарди. Улфатлари қизиқ ҳангамаларни ҳикоя қилганда, ўзи ҳам қаҳқаҳлаб куларди.

Катталар арава устида ўтирганида биз пастда уймалашиб юрардик. Баъзи-баъзида Ғафур ака бирортамизнинг номимизни айтиб чақирар, чой келтириш ёки бирор одамни уйдан чақириб чиқишга ўхшаш юмушни буюрар эди. Бундай пайтларда оғзимиз кулоғимизда, топшириқни бажаргани югурардик...

Ғафур аканинг ҳовлиси мактабга яқин бўлгани учун мактабимизга тез-тез келиб турарди. Ғафур ака келганида дарров атрофини болалар қуршаб олишар, жон-ҳолига кўймай, ундан шеър ўқиб беришни илтимос қилишар эди. Ғафур ака ҳам оёқ устида турганча шеър ўқиб берар, кейин таниш болаларга ҳазил гаплар айтар эди.

Ўнинчи синфда ўқиб юрган кезларимда Ғафур акани расмий адабий кечага таклиф қилдик. Кечада у киши “Олтин медаль” деган шеърини ўқиди. Назаримда, бу шеър атайин шу кеча учун, махсус бизнинг мактабдагиларга атаб ёзилган эди. Чунки шеърда айтилган гапларнинг ҳаммаси бевосита бизнинг ўша пайтдаги ҳаётимизга, кўнглимиздаги ўйларга, ниятларимизга алоқадор эди. Орадан кўп ўтмай, синфимиздагиларнинг ҳаммаси бу шеърни ёддан айтадиган бўлди.

Афтидан, Ғафур аканинг одати бўлса керак, бирор адабий кечага борадиган бўлса, қуруқ бормас, албатта, шу кечанинг руҳига мос келадиган шеър ёзиб борар эди. Буни мен кейинчалик яна бир марта сездим. 1948 йилда Ғафур ака билан Ўрта Осиё Давлат университети филология факультети студентларининг учрашуви бўлди. Ғафур ака бу учрашувга филолог студентларга бағишлаб “Сизга” деган шеърини ёзиб келган экан. Шунини ўқиб берди.

Айниқса:

Сиз ахир осмонни олмоқ бўлсангиз,
Не учун елкамни тутиб бермайин.
Илму балоғатнинг шотуларидан
Юксала берингиз секундлар сайин, —

деган сўзлар қалбимизни ифтихор туйғулари билан тўлдирди.

Йиллар ўтди. Болалик ва ўсмирлик чоғи ортда қолди. Эсимиз кириб, ҳаётнинг паст-баландини озми-кўпми тушуна бошладик. Шунда кўз ўнгимизда Ғафур Фулом сиймоси билан боғлиқ бир янги ҳақиқат намоён бўлди, биз яхши кўрган, биз яхши танийдиган, учрашиб қолганда, тап тортмай, қўлини олиб кўришадиган, баъзан ҳазил қилса, ҳайиқмай ҳазилига жавоб берадиган Ғафур ака қудратли истеъдодга эга бўлган буюк шоир ва буюк инсон экан.

Ғафур Фуломнинг буюклиги даставвал, унинг истеъдодида, илҳом уфқининг кенглигида, поэтик образларнинг ёрқинлигида, поэзиясининг ҳаётийлиги ва халқчиллигида, ҳаққонийлигида эди. Айни чоқда, унинг буюклиги шахсиятида, характерида, одатларида ҳам намоён бўларди. Ғафур ака кўпинча ўртача мезонга сиғмайдиган ишлар қиларди.

Ғафур Фулом бағри кенг, дарёдил одам эди. У бутун ижоди давомида инсонни улуғлади, инсонга муҳаббатни куйлади. Шеърларидаги инсонийлик ўз табиатига хос эди. Ғафур ака иложини топса, бутун дунёдаги яхши одамларга қалбини очишга тайёр эди. Ғафур аканинг бағри кенглигини дўстла-

ридан ҳам билса бўлади. Унинг дўстлари орасида жаҳонга донғи кетган Пабло Неруда ва Нозим Ҳикматдан бошлаб, Самарқанднинг олис қишлоғидаги оддий хунарманд косибгача бор эди. Фафур ака Ўзбекистоннинг қаерига бормасин, албатта, шу дўстларини топар, улар билан гурунглашар, баъзан уларга ўргатар ва кўпинча улардан ўрганарди. Фақат дилдидан халқчил бўлган, ҳаммадан ортиқ халқини ўйлаган одамгина шундай бўлиши мумкин. Зотан, Фафур Фуломнинг ўзи шоирликни шундай тушунар эди. “Шоир” нима деган сўз? — деб ёзади Фафур Фулом. — У суҳбатнинг гули ёки боғнинг булбулими? Шоирлик газетада куюқ ҳарф билан қўйилган имзо ёки китобнинг биринчи бетида илжайиб турган сурат учунми? Йўқ! Йўқ! Кўшнисининг юкини енгил қилган, йироқ-йироқлардаги нотаниш замондошга офтоб бўлиб юрак тафтини етказа олган, гўдаклар қаршисида олам дастурхони ёйиб, мўйсафидлар кўзига йигитлик нурини қайта бахш эта олган ижодкорни шоир деймиз...”

Азиз китобхон! Агар сиз дўконга кириб, Фафур Фуломнинг китобига дуч келсангиз, агар сиз шу пайтгача унинг китобини уйингиз тўрига қўймаган бўлсангиз, уни олишга шошилинг. Чунки муқовасига “Фафур Фулом” деб ёзилган китобда бутун умрини халқига, юртига бахшида этган буюк зотнинг оташин қалби уриб турибди.

Мен рус шоириман, Фафур Фулом жаҳон шеърятига қандай янгилик олиб келди, деб сўрасалар, айтар эдимки, ўзбек шоири ҳаёт шодликларини мадҳ этди, Осие́нинг янги киши-си образини яратди, яшарган Шарқ қўшиғини куйлади. У тасвирлаган янги инсон қадрдон диёрининг қиёфасини ўзгартирди...

У ўзининг шоирона истеъдоди билан ўзбек шеърятини, ўзбек халқининг меҳнатини улуғлади.

Николай Тихонов

МЕҲРИБОН КАМПИР ВА УЯТЧАН ЎҒРИ

Атоқли шоир ва жамоат арбоби Фафур Фуломнинг ижод жараёни шўро замонининг мураккаб ва тазйиқли сиёсати остида кечди. Фафур Фулом, ҳеч шубҳасиз, улкан истеъдод соҳиби. Унинг шеъриятида арслон наърасига ўхшаш гулдираган қудрат бор. Фоят теран фалсафа бор. Шоир энг оддий воқеа ҳақида ёзганида ҳам қамрови ниҳоятда кенг фалсафий умумлашмалар қилишга қодир. Фафур Фуломни ҳар жиҳатдан тўқис, орзусига эришган ижодкор, деса бўлади. Унвонлар, нишонлар, давраларнинг тўри, элнинг эрка шоири... Айни пайтда, бу бетакрор санъаткор занжирланган шерни эслатади. Ҳар бир сатрни ёзаётиб, елкаси оша кузатиб турган таҳдидли қора кучни ҳис этиб тургани сезилади. Шернинг наъраси орасидаги ингроқ изтироб садосини биров эшитиб, биров эшитмаслиги мумкин. Бироқ шоирнинг ўзи буни теран ҳис этгани шубҳасиз.

Албатта, Фафур Фулом биринчи навбатда — шоир. Зўр шоир! Шу билан бирга унинг насрий асарларини ўқиган китобхон адибнинг ичакузди ҳажвияларида, завқ билан ўқиладиган ҳикоя ва қиссаларида аллома истеъдодининг яна бир қиррасини топади. Буларнинг кўпчилиги Вақт синовидан ўтган ва яна узоқ яшайдиган асарлардир. Менимча, Фафур Фулом айнан насрий асарларини ёзаётганда елкасидан босиб турган юкдан халос бўлгандек туюлади. Қалби буюрганча, хоҳласа кулиб, хоҳласа истеҳзо қилиб, хоҳласа йиғлаб қалам суради. Уларда ижодкор халқ ҳаётини, халқ тилининг минг бир жилосини мукаммал билиши аниқ кўринади.

“Шум бола” қиссасини олиб кўрайлик. Аслида бир етимнинг аянчли қисматини тасвирловчи бу асар қаншадир “муғамбирона” табассум билан ёзилган. Қиссани ўқиётиб ҳам куласиз, ҳам изтироб чекасиз. Ақалли бозор манзараларини олинг. Ўзбек бозорини шу қадар ишончли, шу қадар теран тасвирлаш учун айнан Фафур Фулом бўлиш керак. Бозор шовқини, “оби худойи” деб текнига сув ташиётган савобтаблар, “муздек айрон” деб ҳайқираётганлар, “ё оллоҳ дўст,

ё оллоҳ” деб зикр тушаётган қаландарлар — ҳаммаси худди кино тасвиридек кўз ўнгингизга келади. Кўмир саройи олдадаги майдонда “отўйин” томоша қилаётган Шум бола-нинг ҳолатини эсланг. Бола кўйнидан анор чиқариб, иккига бўлиб ейди. Анор суви кўйлагига оқиб тушади. Шунда боядан бери тантанавор ғартиллаётган карнай ҳам, нола қилаётган сурнай ҳам ўзидан-ўзи сусайиб, овози вақирлаб чиқа бошлайди. Нордон анор еяётган болани кўриб оғзи сув очиб, сурнайи сўлакка тўлган: кўса сурнайчи “ғийқ” этиб сурнай овозини ўчиради ва дағдага қилади: “Ҳой, қиз-талоқ бола, чиқ даврадан, анорингни бошқа жойга бориб е!” Бунақа манзарани “ичидан тўқиб” тасвирлаш мумкин эмас. Ҳатто кўриб тасвирлаганда ҳам ишончсиз чиқиши мумкин. Бунақа манзарани киши шахсан ўзи бошидан ўтказиши керак! Шум бола муаллифнинг ўзи эканлиги аниқ. Бироқ халқ турмушининг икир-чикирларигача бу қадар аниқ-равшан тасвирлаш ва энг муҳими, асар тўқимасининг ич-ичига сингдириб юбориш учун ўз бошидан кечиришгина эмас, катта, жуда катта истеъдод керак!

Ғафур Ғулом асарларида макон ва замон тушунчаси бе-ниҳоя аниқ. Адиб бир оғиз сўз билан ўз қаҳрамонининг бутун биографиясини тасвирлаб кўйиши мумкин. Бир сўз билан бутун бир даврга баҳо бера олади. Бунга унинг талай насрий асарлари мисол бўла олади.

Менга қолса, адиб ҳикоялари орасида “Менинг ўғри-гина болам” энг забардаст асарлардан бири, деган бўлур эдим. Ҳикоянинг фазилати шундаки, унда ўзбекнинг ола-ми манаман, деб кўришиб туради. Бир қарашда бу асар машҳур адиб О’ Генрининг “Ҳамдардлар” ҳикоясини ёдга солгандек бўлади. О’ Генри ҳикоясининг қаҳрамони — ўғри. Ғафур Ғулом ҳикоясининг қаҳрамони ҳам ўғри. Ҳар икка-ла ҳикояда ўғри билан уй эгаси апоқ-чапоқ бўлиб кетади. Бироқ Ғафур Ғулом асарида бошқа бирон халққа ўхшама-ган ўзбекнинг олами ярқ этиб кўрилади. Нарин борса ша-палоқдек келадиган бу ҳикояда қанчадан-қанча дард бор. Ғалати бағрикенглик бор. Ўқувчининг қалбини илтиб турадиган нур бор!

Шундай қилиб, куз кечаларидан бирида саксондан ош-ган кампир бу бевафо замоннинг кулфатларидан уйқуси қочиб, нос чеки-и-иб ўтирибди. Турмуш ночор. Вояга етма-ган тўрт етимнинг қисматини ўйлаб, оғир хаёлларга чўмган. Буни қарангки, шу пайт томда ўғри пайдо бўлади. Бошқа жой кўриб қолгандек, айнан кампирнинг рўнарасига кел-

ганда аксириб юборади. Кампир носини туфлаб ташлаб, унга дашном беради: “Ўғригина болам, касбинг нозик, тумов-пумовингни ёзиб чиқсанг бўлмайдими?” Ўғри ҳам томдан туриб кампирга дашном беради: “Бувижон, сиз ҳам бироргина кеча тинчингизни олиб ухласангиз бўлмайдими, бизни тиркичилигимизни йўлини тўсаверасизми?”

Шу тариқа гап гапга уланиб, кампир тўрт етимнинг келажagini ўйлаб эзилаётганини, ўғри эса, замон оғирлашиб, ишсиз қолганини, иккита боласи, хотини, қари онасини қандай боқишни билмай шу йўлга кирганини айтади. Кампир бу хонадонда ҳеч вақо йўқлигини айтиб, ўғрига Карим қори, Одилхўжа, Матёқуббой деганларникига боришни маслаҳат беради. Ўғри бу маслаҳат жўяли эканини, аммо ўша бойларникига боргудек бўлса, қўлга тушиши аниқлигини айтиб, ҳасрат қилади. Кампир унга чин дилдан ачинади. “Бу гапинг ҳам тўғри, ўғригина болам. Аммо лекин эҳтиёт бўл, эл-юртнинг олдида тагин бадном бўлиб қолмагин!”

Кампир нима қилиб бўлса ҳам ўғрининг ҳожатини чиқаришни ўйлайди. “Вой ўлай, қутлуғ уйдан қуруқ кетасанми, болам... Ошхонада битта ярим пудлик қозон бор. Аллазамонлар уйимизда одамлар кўп эди, катта қозонда ош ичардик... Шундоқ катта, гуркираган хонадондан мана шу тўртта етим қолиб турибди. Э-ҳа, булар қачон катта қозонни қайнатар эди-ю... Шунини олиб кетақол. Сотиб бир кунингга яратарсан, ўғригина болам...” Ўғрининг жавобини қаранг! “Йўқ, йўғе буви, ёмон ният қилманг. Ҳа-хув дегунча бу кунлар ҳам унут бўлиб кетади. ...Ҳатто бу қозон ҳам кичиклик қилиб қолади. Ўша етимларнинг ўзига буюрсин!”

Қизиқ, кампирнинг ўзи-ку “қоққанда қозик, осганда хурмача” бўлиб ўтирибди. Аммо ўғрининг “қутлуғ уйдан қуруқ кетиши”ни хоҳламайди. Ўғрининг жавобини қаранг! Оиласини боқолмай эгри йўлга киришга мажбур бўлган одам кампирга далда беряпти. Етим ҳақини олишдан бош тортяпти!

Кампир ўғрига ошхона ёнидаги тутдан сирғалиб тушиб, бир вақтлар боғдан келган ёнғоқ тўнкадан тараша учириб беришни сўрайди. Мақсад қумғон қўйиб, чой қайнатиб, уйдаги бор-йўғи иккитагина зоғоранинг бирини баҳам кўриш. Ўғри бу таклифга ҳам кўнмайди. “Йўғе, буви! Тўнка ёриб-ку берарман, аммо чой ичолмайман, чунки кун ёришиб қолса, мени таниб қоласиз. Жудаям юзимни сидириб ташлаганим йўқ, андишам бор, уяламан”.

лан Фафур ака турибдилар. Ана шу табассумдан яна не хаёлларга бориб, юрагим орқамга тортиб кетди.

Ҳозир мени тоза доғласалар керак, деган ташвишли ўй билан адоий тамом бўлдим.

— Бу ёққа тушсинлар...

Кошки, қимир этишга ҳолим келса... Мустафо чаққонлик билан тушиб, машина эшигини очди. Аранг кўзғалиб, ерга оёқ қўяман. Ариқдан эса қандай сакраб ўтганимни билмайман. Фафур ака магазин тамонга ишора қилиб:

— Бу ёққа кирсинлар, — дедилар. Буни ҳам зўрға эшитаман.

Биз ичкарига кирамиз. Магазин тоқчаларига бир тартибда териб қўйилган бир-биридан чиройли чинни идишларга доим ҳавас билан тикилиб юрганимга қарамай, ҳозир кўз олдим қоронғилашиб, ҳеч қайсисини кўрмайман.

— Шулардан биронгасини танласинлар, — дейдилар яна Фафур ака.

— Ўзингиз танлайвермайсизми, Фафур ака, буюм танлашга дидингиз меникидан яхши-ку!

— Йўқ-йўқ, ўзларининг дидларини синамоқчиман. Танланг! Бировга тўёна қилмоқчи эдим. Совға олишга Фафур акангиз унчамас. Шунинг учун сизни олдириб келганим.

Таваккал қилиб, тўғри келганига қўл чўзиб кўрсатаман:

— Ана шуниси дуруст шекил...

— Ўранг! — дейди Фафур ака, сотувчига мурожаат қилиб.

Машинага ўтирамиз. Мустафо ўрнидан силжиши билан Фафур ака мени ҳайратга солади:

— Қани, уй адресларини айтсинлар-чи. Мустафо қаерда туришингизни билмас экан. Бугун сизникида меҳмон бўлмоқчимиз, қарши эмасмисиз?

— Ҳали мени уйим йўқ-ку, Фафур ака, радионинг ўзида яшаб турибман.

— Унда тўппа-тўғри радиога бур машинани! — дея ҳайдовчиларига буйруқ қиладилар.

Нима гап бўлаётганига тушунолмайман ҳеч. Радио биноси олдига етиб келгандагина андак ақлимни йиғиб, машинадан тушаман. Шу заҳотиёқ Фафур ака қоғозга ўроғлиқ ҳалиги харид қилганларимизни қўлимга тутқизадилар:

— Мана буни олинг, Фафур акангиздан эсдалик. Тўйингизда асқотади. Борсак, шунга ош сузиб, бирга еймиз...

Таҳририят хонасига кириб, ўроғлиқ нарсани очсам... Қайси кўзим билан кўрайки, ўртасида аждаҳо сурати бор, қирраларига жимжимадор безак берилиб, ҳамманиннг кўзини ўйната-

диган, аммо нархи фалон пул турганлиги учун сотиб олишнинг иложи бўлмай кўпдан магазин тоқчасида туриб қолган бир жуфт антиқа лаган. Худди ўша турфа бисот энди менинг кўлимда. Бу ҳақиқий мўъжиза эди.

Худди ўша лаганларнинг биттаси ҳамон уйимда. Энг қимматбаҳо ва азиз нарсадай кўз қорачиғи янглиғ асраймиз. Уни ҳар кўрганимда устоз шоир Фафур Фуломнинг ўша ариқ бўйида икки кўлини бирлаштириб қоринлари устида туганча, бошини хиёл ўнг елка томон эгганча жилмайиб турганини эслайман. Фақат эслашгина эмас, жарангдор ва ёқимли овозларини эшитаётгандай бўлавераман доим...

Шоир Фафур Фулом ўзбек маданияти ва бутун жаҳон халқлари маданияти хазинасидаги ярқираб турадиган туғма талантлардан, олмослардан биридир. Бу олмоснинг қирраларида улуғ Навоий авлодлари томонидан асрлар оша эҳтиёткорлик билан асраб келтирилган ажойиб сўз санъати жилва бериб туради.

Абдулқосим Лоҳутий

ЙИГИРМАНЧИ АСР НАСРИДДИНИ

Миртемир ака бетоб эди. Кўргани борсам, мени ҳовлида бир айлантир, бўтам, ўзимнинг чиқишга ҳолим йўқ, деди.

Касалхонанинг иккинчи қаватидан пастга тушсак, эшик олдида Фафур ака — эгнида шоҳи яктак, белида белбоғ, бошида дўппи, оёғида калиш-маҳси — ўйланиб турибди. Уни кўриб Миртемир ака бирдан жонланди. Бу жонланишда Фафур акага нисбатан ҳурматдан ташқари, қандайдир суюнч ҳам, завқ-шавқ ҳам бор эди.

— Кўкан батрак бўлиб олибсиз-ку, Фафур ака, — деб ҳазиллашди Миртемир ака.

— Ота-бобомиздан ўтиб қаёққа борардик! — деди Фафур ака. — Шу ерга жой қилиб, чой келтиришни буюрдим. Отам-лашамиз.

Ҳаш-паш дегунча, гулзор этагида “жой ва чой” муҳайё бўлди. Дам ўтмай беш-олти кишилик давра тўпланди. Фафур аканинг ошна-оғайниси кўп эди.

У яктагининг бир чўнтагидан “Казбек” папириси ва гургурт, иккинчи чўнтагидан қоғозга ўроғлиқ нос билан носқовоқ чиқариб, хонтахта устига қўйди.

— Фафур ака, биттасини қилсангиз бўлмайдими? — деди даврага қўшилганлардан бири.

Фафур ака ўйчан, шошмасдан:

— Мени баъзан юқорига чақириб қолишади, ноқулай, — деди. — Ўзимизга ўхшаш фуқаро ичида носвой ҳам кетаверади.

Мен Фафур аканинг ёнида ўтирардим. У менга қараб, кўзлари муғамбирона кулиб, секин:

— Сен ёш нарса, гапга аралашсанг, уят бўлади. Лекин ичинг қизийди, — деди. — Зерикмаслик учун мана бу носни эзиб, носқовоққа солиб ўтир. Ичинг жуда қизиса, “қисқичбақа” сўзига битта тўлиқ қофия топ. Кейин ишлатамиз...

Ғафур Ғулом умри сўнггида тўқиб ташлаган (худди шундай!) асарлар, уларнинг радиога ёзиб олиниши тарихини ҳикоя қилмоқчи эдим. Аммо шулар, айниқса, “Ҳасан Кайфий” тўғрисида ўйлаётиб, юқоридаги воқеа ёдимга тушди. Узуқ-юлуқ яна баъзи бир воқеаларни эсладим.

Бизнинг авлодимиздан кўпчилик мактабда ўқиб юрган пайтидаёқ Ғафур акани кўрган. Ғафур ака бот-бот Бухорога (бошқа вилоятларга ҳам) бориб турар эди. Бир учрашувда раҳматли Максим Карим шеър ўқиётганида Ғафур ака ўша шеърга мос тўрт сатр ёзиб, буни ҳам шеърингга қўшиб қўй, дегани кўз ўнгимда. (Бухорода Султон Жўрани қидириб топиб, вақтида уни адабиётга олиб кирган ҳам Ғафур ака эди!)

“Бухоро” деган меҳмонхона (ҳозиргиси эмас) бўларди. Талабалик йилларим самолётга билет олгани бир кун эрта-лаб шу ёққа кирсам, одатда гавжум пастки майдончада ҳеч ким йўқ, негадир Ғафур ака ёлғиз турибди. Ботиниб-ботинмай салом бердим.

— Сен бу ерда нима қилиб юрибсан? — деб сўради Ғафур ака эски ошнасини учратгандек.

Мен бухоролик эканим, Тошкентда ўқиётганим, уйга хабарлашгани келганимни айтдим.

— Юр-чи бу ёққа, — деди Ғафур ака.

Биз ташқари чиқиб, эшик ёнидаги харракка ўтирдик.

— Ота-онанг Бухорода экан, Тошкентда нега бизни киги кирмайсан? Хохласанг, мен билан гаплашиб ўтирасан, хоҳласанг, ҳовли катта, болалар билан ўйнаб юрасан.

У кайфият одами эди. Маврид-бемаврид безовта қилган баъзи бир талаба ёки ҳаваскорларни эшикдан ҳайдаб солганини ҳам эшитганман... Менинг омадим чопган. Ўша йиллари (балки, дорилфунунда ўқиган Олмос опам сабаб) биз Ғафур аканинг уйини кўриб, суҳбатидан баҳраманд бўлганмиз.

Ўқишни битиргач эса, ўшанда оқсоқоллар ёки олтмиш-войлар деб аталган улуғ адиблар орасида менга асосан Ғафур ака билан кўпроқ мулоқотда бўлиш, суҳбатлашиш насиб этди.

Ғафур акани кўпчилик сиёсий, гоҳо баландпарвоз шеърлари орқали танийди. Уни аксар минбарда турган ҳолатда

тасаввур қиладилар. Бироқ, “Севсам, севибман-да. Ўзбекман, содда!” деб ёзган ҳам Фафур ака ўди...

Бухорода Лабиҳовуздаги Насриддин Афанди ҳайкалига разм солсангиз, Фафур акани эслатади; ҳайкалгарош ундан нусха олган, дейишади. Умуман, Хўжа Насриддинга хос деярли барча хислат — эзгулик, донолик, топқирлик, ҳатто шумлик (“Шум бола”ни бекордан ёзмаган!) — бу одамда мужассам эди. Шунинг баробарида у ниҳоятда жиддий, юзкўзида бир маҳзунлик акс этар, кўпинча осойишта эмас, ташвишланиб тургандек таассурот қолдирарди. Гоҳида тоқатсизланиб, асабийланганини ҳам сезиш мумкин эди. Қизиқ жойи, бу ҳолатларга лутфкорлик ҳазил-мutoйиба ҳам эш келаварарди. Халқ ичида юриш, гап-гаштак — Фафур аканинг жону дили эди. Унинг учун чойхона, бозор, ҳаммомсиз ҳаёт йўқ эди гўё. У оилапарвар, болапарвар, уйбоп бўлиш билан бирга, кўчабоп киши эди. Тенгдошлари орасида Фафур ака давра кўрган, энг ХАЛҚЧИЛИ эди... Албатта, Фафур аканинг бир қанча шеърларида КЕЧАГИ КУН СИЁСАТИ муҳрланган. Ҳали айтганимиз, минбардаги (яловбардор) шоир сифатида танилган Фафур ака аслида файласуф, мутафаккир эди. Давр имкон берса, у фақат фалсафий, умуминсоний шеърлар ёзарди. Зотан, XX аср ўзбек шеърлятида Фафур акага етказиб, “Энг кичик заррадан Юпитергача...” дея кенг нафасда сўзлаган бошқа шоир учрамайди.

Эсимда: ўша пайтдаги (60-йиллар) адабиёт газетамизда иш ўрганиб юрган эдим. Домламиз, газета муҳаррири Лазизхон ака: “Байрамга бағишлаб Фафур акадан шеър олиб келгин”, деди. Май байрами арафаси эди. Бу даврда Фафур ака йилда бир-икки марта (баъзан кўпроқ ҳам) бояги, сўзимиз бошидаги катта касалхонада дам олиб, даволанарди. Мен “бостириб” бордим. Қарасам, Фафур ака ўзига тегишли хонада пастак бир курсида энкайиб, яна шундай пастак курси устидаги қоғозга араб имлосида алланималарни ёзиб ўтирибди.

— Эшит! — деди хонага кириб, салом беришим билан.

— Зўр! — дедим шеърни эшитиб бўлгандан кейин.

— Беш-ўн сатр қолди, — деди Фафур ака. — Мен биринчи сатр билан учинчи сатрни қофиялаб тураман, сен иккинчи сатр билан тўртинчи сатрга қофия топиб тур.

Қофия топиш қаёқда! Мен лаб жуфтлашга улгурмай Фафур ака шеърни биткарди-қўйди.

Бошдан-охир қайтиб ўқиди.

— Қалай?

— Зўр! — дедим яна.

— Илжаймай кўяқол! Бу сенинг газетангга эмас. Бош газетамизга, — деди Фафур ака. Анча паришонланиб ўтирди. — Сенга энди нимани ёздик?

Деразадан кўм-кўк йўлка кўринар эди.

— Атрофга қараб бир нарса ёзинг-да! — дедим. Бу ёққа келаётиб шеър тайёр деб ўйлаган, иш унмаганидан руҳим сал чўккан эди.

— Бўлмаса, сен чой ичиб ўтир, — деди Фафур ака хонгатага имо қилиб. — Мен ўзимни у ён-бу ёнга бир солай.

Чиқиб кетди. Кўп ўтмай, йўлкада айланиб юргани кўринди.

Ниҳоят, келиб яна пастак курсига энкайиб ўтирганича араб имлосида ёзишга киришди. Ва борини менга ўқиб бера бошлади:

...атроф гулгун, лоларанг.

...асаблар —

Фарҳод ГЭСидай таранг!

Мен донг қотдим. Ана, Фафур Фулом!

Иккала шеърни ҳам у ҳижжалаб турди, мен янги имлога кўчирдим. Иккинчи шеър тўғрисида ҳам Фафур ака:

— Қалай? — деб фикр сўради.

— Зўр!

— Унчалик чиқмади, — деди менинг суюнганимга қарамай, ўзи қаноат ҳосил қилмаган Фафур ака. Сўнг мамнун, кўшиб кўйди: — Газетангга барибир ҳеч ким бундан зўр шеър ёзиб беролмайди!

Бир-икки сатрда Фафур ака баъзан олам-жаҳонни ифодалар, аниқ, ғаройиб манзара чизарди: "...кўзига — ўргимчак ин кўйган йигитлар ҳам бор", дегандек.

Дарвоқе, Бухоро тўғрисида. Атиги икки сатр, лекин гўёки бутун роман:

Бухоро — бир олтин коса,

Қон — ёш билан лиммо-лим...

* * *

Фафур ака ҳар кимга, ҳар нарсага фақат меҳр кўйиши ёки норозилик билан қараши мумкин (унинг ҳаёти ва ижоди мағзи муҳаббат ва нафратдан иборат) эди. У "Отелло"ни бекорга таржима қилмаган. Учинчи йўлни билмайди (шун-

дай одам замон билан қандай муросага борганига ажабланиши).

Уруш пайти бир ёқлардан олиб келинган етим-есирларга шу қадар кўнгли ачийдики, “Тинчлан, жигарим!” дейди, “Ўз уйингдасан!” дейди. Бу билан ёнма-ён қазаби тошади:

Ота-онасининг тайини ҳам йўқ,
Сут кўр қилгур, ҳароми
Гитлер оқлалар...

Кундалик ҳолатларда ҳам Фафур ака ё боладек суюнади, ёки “аччиғи бурни учиди” деган қабилда лов этиб ёнади. Жаҳли чиққанда кўзлари чақнаб, бурнигача қизариб кетади.

Эсимда, олиму фозиллар, арбоблар тўпиланган давра эди. Мен ёшман, хизматдаман. Ора-орада четдан суҳбат тинглайман. Фафур аканинг кайфи чоғ, яйраб ўтирарди.

Кимдир икки вилоят ёшлари тўполон чиқарганидан гап очди. Бир вилоят раҳбари, ёшлар шўхлик қилган, холос, деди.

Фафур ака ноҳос бўғилиб, портлади:

— Бу нима деган гап?! Дўппи кийган бир халқ “чуқур дўппили”ю “япасқи дўппили” деб бир-бирига тирғалса! Кўл кўтарса! Сиз тарбия ўрнида уларни оқласангиз! Мен бир мақола ёзаман. Сизнинг исмингизни кўшиб!..

Раҳбар лой бўлиб қолди. Давра тарқагунча бошини қайтиб кўтармади.

Фафур ака бировни ноҳақ ранжитганми?

Кимдир ундан жабр кўрганми?

Ҳаёт инсонни не кўйларга солмайди!

Лекин у табиатан марҳаматли эди.

Яна “шеър ундиргани” касалхонага борганимда унинг аҳволи ночор эди. Лекин шеърни тайёрлаб кўйган экан. Янги имлога кўчирдим. Толиқтирмаслик учун тез кўзгалдим.

— Ҳозир машина келади, шошма, — деди Фафур ака. Ўзининг ҳам шаҳарда, марказда ишн борлигини айтди.

Машина келди. Йўлга тушдик. Ўрдага яқин муюлишга етганда тўхтатишни сўрадим. Бу ёғи яқин, ўзим бораман, дедим. Фафур ака ҳайдовчига тўғри юраверишни буюрди.

У хаста эди, яна денг ташвиш билан кўчага чиққан эди; бунинг устига, мен ундан анча ёш, шунчаки бир ҳаваскор эдим. Буниси етмагандек, тушиб қоламан, деб сипогарчилик қилиб ўтирибман!

Фафур ака ниҳоятда беозор жилмайди:

— Сен бизга хизмат қиласан, биз ҳам бир хизмат қилайлик-да!

Ҳаётимда кейин бундай олиҳиммат муносабатни кам учратдим.

* * *

Фафур ака ўз даврининг одами эди. Лекин у (олдин айтганимиз) халқ ичида, ўзбекона бир тарзда умр кечиради. УТГАН АВЛОДга хос ХАЛҚ, МИЛЛАТ дарди унинг қони-жонида яшаб қолаверади! Тенгдошлари ёки кейинги ижодкорлардан ҳеч ким Фафур ака даражасида ўзбек халқи номидан гапириб, халқни ҳар томонлама кўрсатган, миллатни ҳимоя қилган, улуглаган эмас!

Балки адашарман, лекин менга баъзан Фафур ака сиёсий шеърлару мақолалар билан ўзини “ниқоб”лаб (шум, муғамбир-да!), инсоний шеърлар, теран илмий мақолалар, айниқса, насрий асарларини ёзгандек туюлади... У Алишер Навоий ғазалига “Тун била тонг” деб мухаммас боғлаган. Кўпдан буён бир сатри диққатимни тортади: “Ки бирни икки дейиб бўлмагай замон элига...” Илк қарашда замон элининг донолиги айтиляпти. Бироқ шикоят оҳанги, умумий мазмундан бошқа гап келиб чиқади: “Замон эли, афсуски, коса тагида нимкоса борлигини тушунмайди!”

* * *

Радиодаги ёзув баҳона кўп нарса хаёлимдан кечди...

Қисқаси, Фафур ака радиони яхши кўрар эди. Адабиёт бўлимига тез-тез қўнғироқ қилиб турарди. Бўлимда Ўлмас Умарбеков, Фарҳод Мусажон, Насиба Эргашева, Баҳодир Абдуллаев ва камина ишлар эдик. Баҳодир ака Олмос опам билан бирга ўқиган, баъзан Фафур акани чақиртириб, ёзиб олар эди. Бир куни у банд бўлиб қолиб, бу иш менга юкланди.

Фафур ака келди. Латифанамо икки асарини ўқиб берди. Бериги хонага чиқиб, ўқиганини шошмай эшитди.

— Қалай? — деб сўради ҳар галгидек.

— Зўр! — дедим. — Бошқа йўқми?

— Бор. Бор! — деди Фафур ака завқланиб. — Лекин ўзимда нусха қолмади. Нашриётга берганман. Эринмасанг, келтириб кўчириб қўй, жума куни соат бирда келиб ўқиб ташлайман.

— Хўп бўлади, — дедим.

Жума куни эрталаб — барвақт кўнгироқ қилди:

— Тайёрми?

— Тайёр, Фафур ака!

Роппа-роса соат бирда келди.

Студияга кириб, ўқишга тутинди.

Булар “Афанди ўлмайдиган бўлди” ва “Ҳасан Кайфий” деган, аввалгиларидан ҳажми каттароқ асарлар эди.

(Жуда ўзига хос, тенгсиз маҳорат билан ўқиган.)

Қайтиб ёзув хонасига чиқди.

Ўқиганини эшитди.

— Қалай?

— Зўр, Фафур ака! — дедим. — Хафа бўлмасангиз, бир гап айтаман.

— Айт!

— Сиз буюк шоирсиз. Шеърларингиз зўр. Лекин менга қолса, насрий асарларингиз ундан ҳам кучли. Тенги йўқ.

Фафур ака кўзларини катта очиб қаради.

— Шунақами?! Шунақами? — деди. Кейин, бир нуқтага тикилиб, ўйчан пичирлади: — Балки! Балки...

* * *

Икки оғиз хотима.

Бугунги авлод Фафур аканинг ҳаёти ва ижодини яхши билмайди. Менинг ниятим уни бир оз таништириш эди, холос.

ЭЛИНИ ҒАФУРДЕК СЕВСИН

Ғафур Ғулом билан биз сўнги бор 1966 йил июнь ойининг бошида Татаристон пойтахти Қозон шаҳрида учрашдик. Ўша вақтда, татар адабиётининг атоқли классиги Абдулла Тўқай таваллудининг 80 йиллиги муносабати билан Москвада ва Қозонда тўйлари ўтказилган эди.

Қозонда бизни шаҳар ташқарисидаги дам олиш уйларида бирига жойлаштиришди. Ғафур ҳам ўша уйга тушган экан.

Одатда Ғафур оқкўнгил, аскиячи одам эди. У билан учрашган ерларда хушчақчақ аския айтиб, доимо кулдириб юрарди. Лекин Қозонда кўришганимизда унинг ҳолатини кўриб ажабландим: юзларидаги ажин қалинлашган, камгап, худди бирор нарса ичини ачитиб бораётгандай, аҳён-аҳёнда гавдасини кериб хўрсинади.

— Бунинг нимаси? — деган сўроққа:

— Тошкент не ҳолда экан? — деб қисқагина жавоб берарди.

Шаҳар қандай ҳолда эканингни у кун сайин телефон орқали эрталаб бир, кечқурун бир биларди. Тошкент билан телефон орқали хабарлашганда тигчилик, деган хабар эшитса, хурсанд бўлиб юрарди, кўнгилсизлик, деб эшитса, қовоғи тушиб хафа бўлиб кетарди. Шу ҳаракатларига қараганда, у туғишган халқининг ҳам ҳурматли боласи, ҳам ғамхўр онасига ўхшаб кетарди.

...Тошкентда, Арпаюя номли кўчада Ғафурнинг уйи бор. Ўша уй ҳовлисининг ички аτροφини қатор ўрнашган каттакичик Ғуломовларнинг оиласи тугал эгаллаган — эр стиб оилалик бўлган ўғиллари билан қизлари, улардан кўрган набиралари. Ҳовлида эгилган мева дарахтлари ўртасида ҳовузча. Боғ ичида шовқин-сурон солган болаларнинг ширин овозлари кулоққа ёқимли чалинади.

Ғафур жуда болажон эди. Кўли бўш пайтларида ҳовузча ёқасига катта қилиб яساتган ёғоч сўрида асалга қўнган ари-

дай уймалашган набиралари билан бирга бўлиб, уларни ҳар хил қизиқ сўзлар билан кулдириб ўйнардди. У ҳамма болани ҳам яхши кўрар, алоҳида эркалатадиган набираси — Мухтор эди.

Ҳазиллашган пайтларида айтадиганимиз — мендан қиз набира бўлса Мухторга унаштириб Фафур икковимиз куда бўлмоқчи, у менга қалинига минг тонна пахта бермоқчи, мен қизнинг селига минг тонна бугдой бермоқчи бўлардик.

Тошкентда ер қимирлаш давом этаётган вақтда Фафурнинг оила аъзолари — Мухторни ҳам олиб Одесса ёнидаги бир тинч ва туришга қулай маконга кўчишган экан, Фафур Қозонга ўша ердан келибди.

— Энди нега хавотирдасан? — деган сўроққа:

— Халқ-чи? — деб жавоб берарди Фафур.

Илгари ҳам унча дармонли бўлмаган Фафурнинг юраги ана шундай ўйлар билан Қозонда жуда мадорсизланиб, баъзида докторларнинг ёрдамига муҳтож бўлиб юрди...

Мен Қозондан Уфага, Фафур эса Одессага учадиган бўлиб, аэропортга бир машинада бордик. Ёнимда бир қанча татар ёзувчилари.

Фафурнинг самолёти бизникидан илгарироқ учар экан. Трап олдида у ҳаммамиз билан маъюс тусда хайрлашди-да, мени четроққа олиб:

— Охирги кўришишимиз бўлиши мумкин: чўнг қозоқ, “ёмон айтмай, яхши йўқ”, агар мен қазо этсам, жанозамга келасанми? — деди.

Мен бу гапни эшитиб, чўчиб:

— Нега ундай дейсан? — дедим.

— Ўзимни ўзим сезаяпман-ку, дўстим, аҳволим шунга ўхшайди, — деди у оғир хўрсиниб.

Мен Уфадан Олмаотага бир оз кечикиброқ қайтдим. Эртасига Фафурнинг вафот этгани тўғрисида хабар келди.

Ҳар халқнинг ичида ўша халқнинг маълум бир даврини ўзига сингдириб, ўзи орқали яхши фазилатини кўрсата оладиган ўғиллари ва қизлари бўлади. Фафур — ўзбек халқининг ана шундай ардоқли ўғилларидан бири. У меҳнаткашлар орасидан чиққан. У болалик чоғларини оғир меҳнат билан ўтказиб, янги даврни ўт ёшлик чоғида кутиб олган.

1923 йили 20 ёшида қалам ушлаган Фафурнинг шоирлик ўткир кўзидан Ўзбекистоннинг ҳеч бир шонли иши четда қолгани йўқ.

Адабиёт майдонида қирқ йилдан ортиқ қалам тебратган истеъдодли олим ва шоирнинг ҳамма жанрда яратган асарларининг деярли барчаси қардош ўзбек халқининг кўркем йилномасидир.

Фафур ўзбекнинггина эмас, бутун меҳнатқаш одамзотнинг шоири. У энг олдинги сафдаги танилган шоирлардан.

Фафур Фулом туркий халқлар шеърляти ривожига буюк ҳисса қўшган, бутун кўп миллатли адабиётимизнинг чўнг, кўркем вакилларида бири, барчамизнинг гуруримиз бўлган ажойиб сўз санъаткоридир.

Чингиз Айтматов

ШОИР БИЛАН УЧРАШУВЛАРИМ

Ўзбекистон халқ шоири академик Фафур Фуломни биринчи марта 1961 йил февраль ойида Тошкентда кўрдим. Бу машҳур татар шоири Абдулла Тўқай туғилганига 75 йил тўлиши муносабати билан ўтказилажак юбилейга тайёргарлик кўрилатган пайт эди. Ўша вақтда биз ёш шоирлар эдик. Ўзбек адабиётининг улкан вакили Фафур Фуломни кўриш, у билан суҳбатлашиш биз учун катта бахт эди. Биз Фафур ака билан Тошкентда Ёзувчилар уюшмасида учрашдик. Ўзбек шоирларидан бири мени Фафур ака билан таништирди. Қўл олиб кўришдик. Мен Қозондан келганимни айтдим.

— Қозондан келган меҳмон экансиз, жуда яхши, — деди Фафур Фулом. — Абдулла Тўқайнинг юбилейига тайёргарлик қандай борапти?

Мен юбилейга тайёргарлик яхши бораётгани, 1958 йилда Қозонда Абдулла Тўқайга ажойиб ҳайкал қўйилганини айтдим. Фафур ака қувониб елкамга қўлини қўйди.

— Қозонда Тўқай ҳайкали очилганидан хурсандман! — деди у киши.

— Мен ўзим Тўқай шеърларини ўқиб ўсганман. Уни чин кўнглимдан ҳурмат қиламан. Шеърларини ўзбек тилига таржима қиламан. Ҳозир унинг 75 йиллик тўйига атаб мақола ёздим. Уни Қозонга журналга юбораман.

Биз Фафур ака билан узоқ суҳбат кўрдик. У киши Қозондаги аҳвол, адабиёт ва санъат ҳақида суриштирди. Суҳбат яна Тўқайга бориб тақалди.

— Тўқайни кўрган-билганлар борми? — деб сўради Фафур ака.

— Шоирни кўрган-билганлардан баъзилари ҳали ҳам ҳаёт, — дедим жавобан. — Улардан эсдалиқлар ёздириб олдик. Аммо шоир туғилган Қушлович овулида унинг қариндошлари йўқ.

Фафур ака яна саволга тутди:

— Тўқай туғилган Қушлович овули Қозондан узоқми?

— Узоқ эмас. Мен ўзим ҳам ўша туманда туғилганман. Бизнинг овулимиз билан Кушловичнинг ораси ўн икки километр. Ўзим Кушловичда бир неча марта бўлганман. Бизнинг туманимиз Тўқай тумани деб аталади.

Фафур ака бу гапимдан таъсирланиб, яна ҳам ҳаяжонланиб кетди. Мени яна саволга тутди:

— Шоир туғилган овулда унинг ҳурмати қанақа?

— Шоир туғилган овулда унга катта ҳайкал қўйилган. У ердаги колхоз Тўқай номида, Тўқай номли каттагина кутубхона, музей ҳам бор.

— Тўқайнинг қариқдош-уруғларини кўрганмисан? — деб сўради Фафур ака.

— Ҳа, кўрганман, — дедим. — Бизнинг Қувам овулидан икки чақирим нарида Қайинзор овули бор. У ерда Тўқайнинг Сожида деган опаси бор эди. У қайинзорлик бир кишига турмушга чиққан. Сожида опа менинг онам билан қиёматлик дўст эди. У бизни катта тез-тез келиб турар, онам билан узоқ суҳбатлашар, укаси Тўқайни кўмсаб, уни зўр ҳурмат билан эслар эди.

— У Тўқайнинг “Эсимда қолганлар” китобидаги Сожида эмасми? — деди Фафур Фулом.

— Ҳа, ўша. “Эсимда қолганлар” китобида Тўқай уни илиқ сўзлар билан, шафқат ва марҳамат билан эслайди.

Фафур ака яна саволга тутди:

— Тўқай ўзи туғилган Кушлович овулига бирор марта бўлса ҳам борганми?

Мен бу саволга батафсил жавоб бердим.

— Тўқай аскарлик кўригидан ўтгани Улуғ Мангар овулига борган. Ўшанда ўзи туғилган Кушлович овулига ҳам ўтиб, меҳмон бўлган. Ҳозир ҳам аскарлик кўригига борганда шоир билан учрашган одамлар бор. Улар Абдулла Тўқайни ширин хотира билан эслайдилар.

Фафур ака менга ташаккур билдирди. Биз хайрлашдик.

Иккинчи марта мен бу улуғ шоирни ўша йилнинг ёз пайтида Тошкентда “Шарқ юлдузи” журналининг таҳририятида учратдим. Журналнинг масъул котиби Шухрат ака билан суҳбатлашиб ўтирган эдим. Эшикдан Фафур ака кириб келди. Мени дарҳол таниди, қўл олиб кўришдик. Биз уч киши Қозон ҳақида, татар адабиёти ва санъати ҳақида узоқ суҳбатлашдик. Фафур ака менга Қозондаги аҳвол ҳақида, Тўқайнинг 75 йиллик юбилеи қандай ўтгани хусусида саволлар берди. Мен юбилей ниҳоятда яхши ўтганлиги, “Совет адабиёти” журналида Фафур Фуломнинг

“Абдулла Тўқай бизнинг ҳам шоиримиз” деган мақоласи чиқаётганини, Қозонга борганимда журналнинг ўша сонидан бир дона юборажагимни айтдим. У киши жуда хурсанд бўлди.

Фафур ака билан Шухрат ака менга “Шарқ юлдузи” журналининг апрель сонини совға қилишди. Унда Фафур Фулом ва Абдулла Ҳазайнинг “Кураш ва дўстликнинг жасур куйчиси” деган катта мақоласи, Абдулла Тўқайнинг портрети ва шеърлари босилган эди. Фафур ака менга кулимсираб қараб туриб:

— Ўзбекистон ҳақида фикринг қалай? — деди.

Мен Тошкентга иккинчи марта келганимни, бу шаҳар менга маъқул бўлганини, ўзбек халқининг ўта меҳмондўст эканини айтдим.

— Мана шулар ҳақида шеърлар туркуми ёз, — деди Фафур ака. — Бизда Абдулла Тўқай кўчаси бор. Балки у кўчадан ўтгандирсан?

— Ҳа, Тўқай кўчасида бўлдим.

Шухрат ака гап қистирди:

— Самад дўстим, Ўзбекистон ҳақидаги шеърларингни менинг номимга юбор, ўзим таржима қилиб, журналда чиқараман.

Фафур ака бу гапни қувватлади:

— Ўзбекистон, Тошкент ҳақидаги шеърларни биз жонжон деб босамиз. Меҳмонлар учун журналимизнинг саҳифалари кенг очиқ. Марҳамат қил!

Биз Шухрат ака билан хайрлашиб таҳририятдан чиқдик. Фафур ака билан Тошкент кўчалари бўйлаб сайр қилиб, мириқиб суҳбатлашдик. У ўзининг бошидан ўтганларни гапириб берди. Гўдак чоғида етим қолганини, Тошкентдаги рус-тузем мактабига кирганини, жуда ёш чоғиданоқ Тўқай шеърларини севиб ўқиганини, ўқитувчилар тайёрлаш курсини тамомлаб, аввал ўқитувчи, кейинчалик болалар уйида мудир ва тарбиячи бўлиб ишлаганини ҳикоя қилиб берди. 1923 йилдан бошлаб шеърлари матбуотда кўрина бошлаб, шундан бери унинг асарлари китоб ҳолида босилиб, газета ва журналларда чиқиб турганлигини ҳам айтди.

Биз китоб дўқонига кирдик. У киши Абдулла Тўқайнинг эндигина босилиб чиққан китобига дастхат ёзиб, менга совға қилди. Унда шундай ёзилган эди: “Қардош Самад Шокирга, татар шоирига! Ушбу ҳурматли А. Тўқай китобини Сизга совға қиламан. Фафур Фулом. 18.VII — 1961”.

Тўқайнинг бу китобидаги шеърларини Уйғун, Миртемир, Асқад Мухтор, Туроб Тўла, Шухрат, Мамарасул Бобоев каби тажрибали шоирлар таржима қилган.

Биз таксига ўтириб, Навоий ва Тўқай кўчаларини айландик, Кўкалдош мадрасасини кўрдик. Фафур ака менга Қаф-фол Шоший мақбарасини ҳам бориб кўришни таклиф этди. У кишининг сўзига биноан мен иккинчи куни Қаффол Шоший мақбарасини зиёрат қилдим.

Қозонга қайтганимдан кейин “Ўрта Осиёда ёзилган шеърлар” туркумини ёзиб, “Шарқ юлдузи” журнаliga юбордим. Бу шеърлар журналнинг 1962 йил сентябрь сониди “Қардошларимиз Ўзбекистон ҳақида” деган сарлавҳа билан Шухрат таржимасида чиқди. Фафур ака ва Шухрат акалар журнални менга юборишди. Унда Фафур Фуломнинг “Шофёр” деган шеъри ҳам босилган экан. Мен уни татар тилига таржима қилиб бостирдим.

1963 йилда Қозонда Фафур Фуломнинг “Шарқдан келатирман” номли китоби босилди. Мен уни муаллифга совға қилиб юбордим.

1966 йилда татар халқининг буюк шоири Абдулла Тўқай таваллудининг 80 йиллиги бўлди. Ўша йили тантанали юбилей кечасида қатнашмоқ учун Ўзбекистондан Фафур ака, Қозғистондан Собит Муқоновлар келиши керак эди. Мен Татаристон Ёзувчилар уюшмасининг топшириғига биноан бу икки улкан ёзувчини кутиб олишим ва кузатиб юришим керак эди.

Мен Фафур ака билан Собит Муқоновни олдинма-кейин кутиб олиб, уларни кўноқ жойларига кузатиб қўйдим.

Мен уларни юбилей кечасига олиб бориш учун келдим. Собит Муқонов (у хотини билан келган эди) юбилейга жўнаш учун тайёрланаётган экан. Фафур ака мен билан узоқ суҳбатлашди. Менга ўзининг янги китобини совға қилди. Дўсти Ҳасан Тўфонни суриштирди, Тўқайнинг янги босилиб чиққан альбому билан қизикди. Бу альбомда Фафур аканинг портрети ва Тўқай ҳақидаги фикрлари босилган эди. Фафур ака Тўқай туғилган Кушлович овулига бориш истагини билдирди. Мен Фафур акани у ерга олиб боришга ваъда бердим. Сўнг у киши ўзининг Мулланур Воҳидов номли совун заводи ишчиларига бағишлаб ёзган “Шеър ва совун” деган шеърини менга ўқиб берди. Кейин “Мавжуда” деган шеърини ўқиди. Бу шеърни ниҳоят даражада яхши кўриб қолдим. Уни Тўқай юбилейи муносабати билан Қирлай овулида ўтказилган кечада саҳнада ўқиди.

Собит Муқонов бир даста китоб қўлтиқлаб бизнинг ёни-
мизга келди. Ҳаммамиз биргалашиб машҳур шоир Абдул-
ла Тўқайнинг юбилей кечаси ўтказиладиган бинога, Муса
Жалил номли опера ва балет театрига жўнадик. Йўлда Фа-
фур ака Тўқайнинг “Она тили” шеърини хиргойи қилиб
борди.

Театр биносида Фафур Фулом билан Собит Муқоновни
Москва ва Қозон ёзувчилари ўраб олишди. Ажойиб, қизгин
ҳангама бошланиб кетди.

Кечада Ўзбекистон халқ шоири Фафур Фулом зўр нутқ
сўзлаб, ҳаммани қойил қолдирди.

Афсус, бу Фафур Фуломнинг охирги нутқи бўлди, десам
англишмасман...

*Фафур Фуломнинг ўлмас, барҳаёт шеърлари бугунги кунда
ўз она тили — ўзбек тилида, рус ҳамда бошқа қардош халқ-
лар ва хорижий тилларда жарангламоқда. Фафур Фулом —
халқ шоири. У қайси бир тилга таржима қилинмасин, узоқ
ва мангу яшайди.*

Расул Ҳамзатов

БИР КУНЛИК САФАРГА ЧИҚҚАН КИШИДЕК ХАЙРЛАШГАН ЭДИЛАР

Ғафур ака зилзила кунлари қаттиқ ҳаяжонланганларидан бўлса керак, тўсатдан ҳамма тишлари қимирлаб қолди.

Тиш докторига қатнаб юрган кунларимизнинг бирида чиқишларини кутиб ўтирган эдим. Собиқ Киров кўчасининг бошида уй-жойсиз қолганларга қатор-қатор чодирлар қуриб берилган экан. Бир вақт қарасам, Ғафур ака бир чодирнинг олдида йиғлаб турибдилар. Ун яшарча ўғил бола китоб ўқиб ўтирибди, кичкина қиз бола ухлаб ётибди, ёнгиналарида керосинкада овқат пишмоқда, оналари кўринмайди. Қани энди Ғафур акани овутиб бўлса! Шундай куюниб йиғлар эдиларки, мен ҳам ўзимни тута олмадим. Ўша кезлари кунчалик ҳаётларида, уйқуларида ҳам ҳаловат бўлмади.

Ҳар куни эрталабдан шаҳар айланиб Фанлар академиясига, Ёзувчилар уюшмасига борар, дўстлар, ҳамкасблар билан учрашар, ҳол-аҳвол сўрашар, қариндошлар, ёру дўстлар, Эски шаҳардаги кўшнилاردан ҳам хабар олиб келар эдилар. Бу табиий офат Ғафур акани шунчалик даҳшатга солдики, ўз оилаларини ўйлаб эмас, жонажон халқимизни ўйлаб ташвишга тушдилар.

Шунча йиллик ҳаётимизда кўнлаб оғир кунларни бошдан кечирдик — уруш даҳшатлари, қанчадан-қанча фарзандлар, жигарбандлар доғлари... Шу туфайли бу табиий офат халқи учун жонини аямайдиган, унинг дардкаши, ҳамдами, жонкуяр инсон Ғафур ака учун жуда оғир бўлди.

Беором кунлардан мутлақо зорланмас эдилар. Ҳаётга, яшашга қалбида зўр муҳаббат, гўзалликка, софликка чанқоқ бу одам ўзини бус-бутун халқ хизматига бағишлаган эди. Ғафур ака бу кунларда ҳам кўпгина шеър, мақолалар ёздилар. “Ватандошларимга тасалли”, “Янги парвозлар сари”, “Тошкент оқшоми” мақолалари сўнги мақолалари бўлса керак. Мен Ғафур аканинг шоирлик, ёзувчилик маҳоратлари тўғрисида сўзламоқчи эмасман — бу менинг қўлимдан келмайди. Мен у кишининг бир-икки ой мобайнида кечирган ҳаётлари тўғрисида сўз юритмоқчиман, холос.

Баъзи кишилар менадан: “Ғафур ака жуда салобатли, жиддий, серзарда киши эдилар. Болаларингиз билан ҳам ўзларини жиддий тугармидилар?” — деб сўрайдилар. Кези келганда шу тўғрида сўзлаб ўтмоқчиман.

Ғафур ака оиламизда жонларини ҳам аямайдиган меҳрибон ота, қаттиққўл, талабчан тарбиячи, болаларининг яқин дўсти, улар нимага қизиқадилар, нимани хоҳлайдилар — ҳаммасини билар, шунга қараб муомала қилар, иш тутар эдилар. Фарзандларига ҳуда-беҳудага танбеҳ бермас, баъзиларга ўхшаб одоб-ахлоқдан ваъзхонлик қилиб зериктирмас эдилар. Болалар кеч киришни сабрсизлик билан кутишар, оталари билан ҳар кечки ўтириш ниҳоятда мароқли ўтарди. Ғафур ака бошларидан ўтган қийин кунларни ҳам ҳажвий йўсинда сўзлаб берардилар. Бир-бирига ўхшамаган янгидан-янги ичакузди латифалар тўқиб, ҳаммамизни кулдирадидилар. Ана шундай ўтиришлар болаларда зўр таассурот қолдирар, уларда оталарига нисбатан зўр эҳтиром туғдирар, муҳаббатларини янада оширадди.

...Ўша кунлари ўртанча қизимиз Олмосхон ва куёвимиз Қудратиллани фарзандлари Дурбек ва Жўрабек билан ҳовлимизга кўчириб олиб келган эдик. Улар чодирда туришарди. Оппоқдалари бу икки набирани еру кўкка ишонмайдилар, қаерга борсалар Дурбекни бирга ола кетадилар. Жўрабек эмизикли бўлгани учун ночорлар.

Катта ўғлимиз Мирза Улуғнинг уйи шикастлангани учун Қибрайдаги боғида туради. Икки набирамиз — Мухтор, Юлдузхон бизлар билан бирга. Мухтор ҳам кўп вақт оппоқдаласи билан бирга юради. Кичик ўғилларимиз — Мирза Абдулқодир ТошДуда учинчи курсда, Мирза Хондамир биринчи курсда ўқийдилар. Уларнинг ниҳоятда ишлари кўп.

Ҳовлининг бежавотир ерига учта қаравот қатор қўйилган. Ғафур ака, Мирза Абдулқодир, Мирза Хондамир дадаларини ўрталарида олиб ётишади. Кенжа қизимиз Тошхон, набирамиз Юлдузхон зилзиладан қаттиқ қўрқишгани учун мен билан машина ичида ётишади, ишқилиб бир амаллаб тонг оттираман.

17 июнда Ғафур акани Ёзувчилар уюшмасига чақиришди. Тушга етиб келишларини айтиб чиқиб кетдилар. Овқат тайёр, самовар қайнаб турибди, биз азиз кишимизни кутиб ўтирибмиз. Набиралар эшиқдан машина кўриниши билан оппоқдаланинг истиқболларига чопишади. Кўчадан ҳеч қачон қуруқ кирмайдилар, албатта, болаларни қувонтирадиган нарсаларни толиб келадилар. Ўзларининг бир сўзлари бор: “Ҳеч бўлма-

са, уйга бир қути гугурт олиб кираман”. Фафур аканинг кай-фиятлари яхши. “Нима нозу неъмат тайёрладингиз, оппоқ ойи?” — дедилар. Мен ўзлари хуш кўрадиган қўй гўштидан қайнатма шўрвани олиб келсам, “Бу нима, шоколадми?”, — деб кулдилар. Овқатланиш давомида: “Мени Қозонга, Абдулла Тўқайнинг 80 йиллик юбилейига чақиритибди, Ёзувчилар уюшмасига менинг номимга телеграмма келибди. Мен сизларни Одессага олиб бориб қўяман, эртасига Қозонга учиб кетаман. Юбилейни ўтказиб, беш-олти кунда Одессага қайтаман, бир дам оламиз. Шаҳарнинг қизиқ жойларини томоша қилдираман”, — дедилар.

Ҳазилакам йўлми: Тошкент — Одесса — Қозон! Нотоброқ юрган Фафур аканинг шундай узоқ йўлда толиқиб қолишидан кўрқдим. “Шундай бир вақтда узоқ жойга бориб дам олмасак нима қиларди?” — деб эътироз билдирдим. Фафур ака аниқ бир жавоб бермадилар. Эртасидан юбилейда сўзлайдиган нутқларини ёзишга киришдилар, сафарга тайёргарлик кўра бошладилар. Тўхтовсиз ер қимирлаб турганидан бўлса керак, жуда кўнглим ғаш. Яна бир марта ялингансимон: “Сиз юбилейни ўтказиб келсангиз-да, кейин болаларни Фарғона томонга олиб бориб, ҳаммамиз бирга дам олиб қайтсак”, — дедим. “Мирза Абдулқодир кечалари дружинада навбатчилик қилади, кундузи бузилган ерларда ишлайди. Олмосни болалар билан ёлғиз қолдиришга асло кўнглим бўлмаёпти”, — деб тўғриси айтдим. Фафур ака эса: “Олмос ёлғиз эмас, Кудратилла ёнида, Мирзо Улуғ билан Дилдор ҳар куни шу ерда, Мирза Абдулқодир азамат, ақли йигит, менинг ўрнимда уйга бошчилик қилиб туради, нимадан кўрқасиз? Тошхонни кўринг, ер қимирлагандан бери қизгинамни ранги кетиб қолди, денгизда чўмилиб, дам олиб келсин”, — дедилар. Тўғриси айтсам, Фафур ака билан дунёни нариги бурчагига боришга ҳам тайёр эдим. Бу гал нимагадир юрагим ғаш. Шундай қилиб, Одессага борадиган, Хондамирни, Юлдузни олиб кетадиган бўлдик. Фафур аканинг кичик синглиси Баҳри опамга, негадир сафарга оёғим тортмаётганини айтсам, у киши: “Акамларни нашриётда кўриб сўзлашдим. Абдулла Тўқайнинг юбилейига, Одессага боришларини айтиб: “Келишнинг бу ёзда жуда қийналди, ўзинг биласан, ер қимирлаш тинкасини қуритди. Ростини айтсам, ўзим ҳам чарчадим. Ке, қўй, бир ўйнаб келайлик, дедилар”, деган мулоҳазани билдирдилар.

20 июнь кечқурун болаларимиз ишдан қайтишди. Ким сув сеппан, ким гул кесган, кундалик ҳаракат бошланиб кет-

ди. Фафур ака, “Гулни бу ердан кес, болаларнинг столини бизнинг столга яқинроқ сур”, деб одатдагидек устларида оппоқ шоҳи яктак, белларига ғазал тикилган шоҳи қўйиқ бойлаб, савлат тўкиб юрибдилар. Гоҳ Тошхон, гоҳ набиралар билан ҳазиллашадилар. Кечки овқатга манти тайёрлаб қўйганман. Ошхонада келинлар билан овқат сузиш тараддудидамиз. Йигитларга қизиқ воқеалардан ҳикоя қилаётган бўлсалар керак, хаҳолашиб кулишяпти. Фафур аканинг ҳам хандалари келиб турибди.

Шу куни кўқонлик Фарибий деган шоир тўғрисида ҳикоя қилиб бердилар. Алламаҳалгача чой ичиб иштиёқ билан тингладик. Йигитларнинг кайфиятлари шуңдайки, эрталабгача суҳбатлашсалар ҳам зерикмайдиган. Суҳбатга аралашиб: “Ўртоқлар, эртага ҳам дадангизнинг ишлари кўп бўлади, ётиб дам олсинлар. Хайрли кеч, яхши тушлар кўриб ётинглар”, — дедим. Фафур ака хоналарига кириб кетдилар. Кирсам, иш столига ўтираётган эканлар. “Яқинда чиқадиган “Тошкент оқшоми” газетасига бир нима ёзиб беринг, деб илтимос қилишган эди. Озгина машқ қилиб қўйсам деган эдим”, — дедилар. Одатда, Фафур ака доим эрталаб соат 6 да турардилар, шу вақтда ижод қилардилар. Ун беш минут ҳам ўтмай чиқиб ўринларига ётдилар.

Бугун, 21 июнь эрталаб барвақт турдим, ҳовлимизда анвойи гуллар очилган, райҳону жамбилларнинг ҳиди анқиб ётибди. Тепамда оқ олма пишиб ялтиллаб турибди. Гилослар, ўрик, олчаларнинг ҳидлари гуллар билан кўшилиб ажиб бир ҳид таралганки, асти қўяверасиз. Шундай ажойиб кечада тонг отишга яқин отамни туш кўрибман. Дадамни кўкракларига бошимни қўйиб, болаларга ўхшаб ўқиб йиғлармишман. Отам бир нарсалар деб бошимни силармишлар. Кўрқиб уйғондим. Қарасам, ҳовлининг этагида баланд бўйли, қизил чопон кийган барваста киши хаста — ҳазин оҳангда сўзлаяпти. Фафур ака таъсирланиб қулоқ солиб турибдилар. Кейин Фафур ака уйга кириб чиқдилар, фаҳмлашимча, пул олиб чиққан бўлсалар керак. Ҳалиги кишини эшиккача кузатиб қўйдилар-да, яна хоналарига кириб кетдилар. Эрталаб алламаҳалларгача китоб кўриб, ёзиб ўтирдилар. Самовар қайнаб, дастурхон ёзилгач, чақириб чиқдим. Гап орасида тонгда келган киши тўғрисида сўрадим: “Зилзилада онаси билан хотини вафот қилган, моҳир хунарманд киши эди, ногаҳоний кулфат асабларига таъсир қилган”, — дедилар. Муфассал сўзлаб беришга юраклари чидамаётгани кўриниб турибди. Сўраганимга ҳам пушаймон едим.

Эрталабдан “Тошкент оқшоми”нинг ходими мақоланинг битишини кутиб ўтирди. Мақола тайёр бўлгач, бизга ўқиб бердилар. Қанчадан-қанча яхши ниятлар, орзулар жам бўлган. Саксондан ошганда қилмоқчи бўлган тўйларини муболағаси билан тасвирлаганлар...

Баъзан бетобланиб қолганларида кўрқиб кетсам, Фафур ака: “Кўрқманг, оппоқ ойи, мен ҳали 84 ёшга кираман, кўрасиз, ўйлаб қўйган қанчадан-қанча шеърларни ёзаман, қиладиган ишларим, ёзадиган гапларим жуда кўп. Ундан ташқари, Мирзоларни уйлантираман, Тошхон бикачни узатаман, шундай ажойиб тўйлар қилайки, ҳамма балли десин, ҳатто Мухторжоннинг қизини узатиб, тўйини кўраман”, — дердилар. Мен Фафур акани 84 ёшга киришларига астойдил ишонар эдим. Чунки ниҳоятда ҳаётга чанқоқ, руҳан тетик бу кишида бўлган юксак орзу-умидлар олдида 84 ёш ҳеч гап эмасдек эди.

Бугун 22 июнь, чоршанба. Фафур ака куннинг биринчи ярмида Фанлар академиясига, Ёзувчилар уюшмасига бориб келдилар, катта қизимиз Холиданинг болаларини лагерга жўнатдилар. Хуллас, катта дарвоза тўхтовсиз очилиб-ёпилиб турди. Мен ҳам тушгача меҳмон кутдим, уйларни саранжом қилдим. Мирза Улуғ дадаси билан жиддий масалаларни сўзлашиб ўтирибди. Таомга таклиф қилдим. Ҳамма келиб жой-жойига ўтирди. Фафур ака Олмосхоннинг пазандалигини мақтадилар. Менга эса: “Оппоқ ойи, мампар тайёрлашни Олмосбонудан ўргансангиз бўлмайдими?” — дедилар. Кулги кўтарилди. Овқатдан сўнг дам олгани хоналарига кириб кетдилар. Тайёр турган жомадонларни кўриб: “Менинг нарсаларимни алоҳида жомадонга солдингизми? Қозонга олиб кетадиган папкам ёдингиздан чиқмасин-а!” — дедилар. Қайси кийимларини солганлигимни суриштириб, хотиржам бўлдилар.

Тушдан кейин оиламизнинг аъзосидай бўлиб кетган шоғирдлари Ваҳобжон, Тил ва адабиёт институтининг катта илмий ходими, жонажон дўстлари Қутбиддин Муҳиддинов бизни сафарга кузатгани келдилар.

Фафур ака бошлиқ Ваҳобжон, Қудратилла, Мирза Улуғ ҳовлидаги ўчоқда ҳайҳайсурон билан ош дамламоқдалар. Мирза Абдулқодир, Хондамир, Тошхон дастёрчилик қилиб юришибди. Таом вақтида Фафур ака дўстлари, ўғиллари билан қизғин суҳбатини узмади. Дастурхон йиғилиб, яхши тиллақлар айтилди, жомадонлар машинага ортилди...

Фафур аканинг одатлари чўзилиб юришни ёмон кўрардилар, ҳар доим сафарга чиқсак, бир соат олдинроқ аэропорт ёки вокзалда бўламиз. Бу гал аэропорт кўзимга хунук кўришиб, юрагим увушиб кетди. Болаларимдан кўнглимни узолмайман. Бир гуруҳ ёзувчилар рафиқалари билан биргаликда бизга ҳамсафар эди. Самолётга чиқиш вақти бўлди. Азиз фарзандларимиз билан хайрлашиб, самолётга чиқдик. Болалар ухлаб қолишди. Самолёт эрталаб Симферополда тўхтади. Овқатландик, айланиб юрдик. Фафур ака қаердандир қопқора гилос олиб келдилар. Яна самолётга чиқдик. Фафур ака гоҳ Уйғун ака, гоҳ Зиинат Фатхуллин билан ҳазиллашардилар. Одессага ҳам етиб олдик. Аэропортдан Қозонга билет олиб чиқдилар. Бизни кутиб турган автобусда Ижод уйига кетаяймиз. Йўлнинг икки тарафи мевазор, худди ўзимизнинг Фарғона қишлоқларини эслатадиган жойлар экан. Мана, шулча узоқ йўл юриб, манзилга ҳам етиб келдик. Ажратилган хоналарга ўрнашдик. Кўм-кўк, хушманзара, денгизга жуда яқин жой экан. Ювиниб, бир оз дам олганимиздан кейин овқатлангани чиқдик. Фафур ака билетни шу кунга олганлар. Юбилей эртага — 24 июнда бошланар экан. Менга бир қанча топшириқлар бердилар. “Тўрт-беш кунда келаман, зерикмай, хафа бўлмай, яхши дам олинглар”, дедилар. Тайёр турган машинада яна аэропортга жўнадилар.

25 июнь куни Фафур акадан яхши етиб олганлари ҳақида телеграмма олдим. Кунлар бир хилда ўтмоқда, болалар учун денгиз, чўмилиш қизиқ, менинг юрагим ҳамон ғаш. Буни болаларга билдирмай, улар билан денгизга бориб чўмиламиз. Хондамир билан Тошхон, Юлдузни олиб шаҳарга тушдик, магазинларга кирдик, почтага кириб Тошкент билан сўзлашмоқчи бўлдик. Линия бузуқ. Уч кун почтага қатнадик, бир хилда гап, ҳар гал телеграмма юборамиз.

1 июлда Фафур ака кечаси Қозондан келдилар.

Қозонда Фафур акани иззат-ҳурмат билан кутиб олишибди. Юбилейда татарча нутқ сўзлабдилар, бир неча жойда тантанали учрашувларда қатнашибдилар. Фахрий ёрлиқ билан мукофотлашибди. Бир қанча китоблар, турли совғалар тақдим этишибди. Умуман, жуда яхши таассуротлар билан келдилар.

Фафур ака Қозонда уй билан бир неча марта сўзлашмоқчи бўлибдилару лекин телефон қила олмабдилар. “Правда”да 28 июнь куни Тошкентда 7 балли zilзила бўлганлиги ёзилган экан. Фафур ака қаттиқ ташвишга тушиб, уйга телефон қилганлар, линия бузуқ бўлиб сўзлашолмай, телеграмма юбор-

ганлар. Газетанинг хабаридан жуда хавотир олганларини, бу тариқа ташвиш билан дам олиб тура олмасликларини айтдилар. Мен турли сабаблар кўрсатиб тасалли бердим. Тинчигандай бўлдилар, кейин китоб ўқиб ётиб, ухлаб қолдилар. Мен секингина болалардан хабар олгани тушдим. Икки соатлардан кейин яхши дам олиб тушдилар. Аммо Тошкентга бориб шаҳардан, болалардан хабар олиб келишга қатъий қарор қилганликларини айтдилар. Мен бир ўзлари кетишларига сира кўнмадим. “Бир ҳафта бўлса ҳам яхши дам олдик, ҳаммамиз бирга кетамиз”, деб туриб олдим. Фафур ака кўнгандек бўлиб, яна бир марта телефон билан сўзлашишга ҳаракат қилмоқчи бўлдилар. Тушдан сўнг бизларни олиб шаҳарга тушмоқчи, болаларни ўйнатиб келмоқчи эдилар. Фафур ака билан Хондамир наридан-бери овқатланишди. Мен набирамга овқат едириш билан алаҳсиб қолдим. Бир вақт ҳовлига чиқсам, Фафур ака билан Хондамир кўринишмайди. Демак, менга билдирмай шаҳарга тушиб кетишган. Соат олтида келишди. Фафур ака менга узр айтдилар: “Сиз борсангиз, ҳойнаҳой, билет олишимга қарши бўлардингиз. Жон онаси, хафа бўлманг, Тошкентдан, уйдан хабар олиб, бир ҳафтага қолмай, Мирза Абдулқодир билан қайтиб келаман. Айниқса, Мирза Абдулқодирдан хавотир оляпман”. “Бу нима қилганингиз! Йўқ, бизни ҳам олиб кетасиз! Мен асло бу ерда қолмайман, жон Фафур ака!” — деб ялиндим. Қачонга билет олганликларини айтмадилар. Хондамирдан сўрасам: “Эрталаб соат еттида учадилар”, — деди. Кўзимга дунё қоронғи бўлиб кетди. Фафур ака икковимиз чой ичиб ўтирдик. Фафур ака Қозонда ўтказган олти кунлари йилдай узоқ бўлиб туюлганини, бизларни кўргилари келиб соғинганларини, бундан кейин ҳеч қачон менсиз юра олмасликларини айтдилар. Мен эса: “Нега бўлмаса, мендан маслаҳатсиз, бир ўзингизга билет олиб келдингиз? Бизни ташлаб кетяпсиз?” — деб гинахонлик қилдим. “Айтдим-ку, шу сафардан кейин сизсиз юрмайман, мен, албатта, Мирза Абдулқодир билан тезликда етиб келаман. Бу ердан Ялтага борамиз. Ёзувчилар уюшмасининг Ижод уйида дам оламиз”, — дедилар. Хондамирга: “Дадангнинг ёлғиз ўзларини юборгим келмаяпти, эрталаб даданг билан яна бир сўзлашсак, билетларини қайтариб бериб, бириси кунига ҳаммамизга билет олсаларинг яхши бўлар эди. Дадангни ёлғиз жўнатиб бизга бу ерда дам олиш татирмиди?” — дедим. Хондамир: “Эрталаб соат беш яримга машина айтиб кўйганлар, кўнмайдилар. Биласизми, дадам ёмон хавотир оляптилар”, — деди. Шундай қилиб, Фафур акани олиб қолишга ҳам, у би-

лан бирга кетишга ҳам чора тополмадим. Ноилож Олмосхонга хат ёздим: “Даданг сизлардан хавотир олиб бу ерда туролмадилар. Дадангни эҳтиёт қил. Мирза Абдулқодирга хатимни ўқиб бер”. Соат бешда чой тайёр бўлганда Фафур ака турдилар, соқол олиб, ювиниб чиқдилар. Оппоқ янги кўйлақ, янги костюм кийдилар. Хондамир ҳам кийиниб тушди. Учаламиз ўтириб чой ичдик. Хондамирга ҳар кун бозорга бориб ҳўл мевалар, чой учун шириниклар олиб келиб туришни тайинладилар. Кейин Тошхонни пешонасидан ўпиб: “Она қизим, мендан хафа бўлма, қайтиб келиб ўзим олиб кетаман”, — дедилар. Юлдузхонни ҳам ухлаб ётган ерида пешонасидан ўпиб, эркалаб қўйдилар. Узун йўлақдан Фафур ака билан ёнма-ён кетяпмиз. Ёқасиз, кулранг костюм ўзларига жуда ярашган, тик қоматли, руҳан тетик, ўктам Фафур ака менга бир сўзлари бордай қараб қўядилар. Ниҳоят: “Опаси, тўйимизга 1 августда 35 йил тўлар экан, менга қолса, жуда тез ўтиб кетганга ўхшайди”, — деб, орқамизда жомадон кўтариб келаётган Хондамирга кўз ташлаб қўйдилар. “Нимасини айтасиз, менга ҳам шундай туюлади”, — дея олдим, холос...

Кўча эшикда машина кутиб турган экан, машинага чиқдик. Кўм-кўк боғу роғлар, теп-текис кўчалар бўйлаб машина учиб бормоқда. Фафур ака салқин тонгнинг эркаловчи майин шаббодасидан баҳра олиб, хаёл суриб кетмоқдалар. Мана, аэропортга етиб келдик. Фафур ака гўё бир кунилик сафарга чиққан кишидек Хондамирнинг пешонасидан ўпиб, мен билан хайрлашдилар-да, самолётга томон тез юриб кетдилар. Пochтага кириб, “Дадангни кутиб олинглар”, деб телеграмма бердик.

Деярли ҳар куни почтага борамиз, Тошкент билан алоқа узилгандан телефон орқали сўзлаша олмаيمиз. Ниҳоят, 7 июлда Олмосдан хат олдик. Хурсандлигимдан юрагим ёрилай деди. Олмосхон жуда муфассал хат ёзди. Дадаси соғсаломат борганларини, вақтдан илгари борганлари учун ҳайрон бўлганларини, “Аянгнинг хатини очиб кўрмадим, балки она-боланинг мендан яширин сирларинг бордир”, деб ҳазиллашиб хатни берганларини айтиб, “Дадамларни нега мунча ҳеч кимга ишонмайсиз?” дебди. Ҳамма оила аъзоларимизнинг соғсаломатлигини, қайси куни нима иш қилганларига ҳамма-ҳаммасини ёзди. Дадасининг қайтиб келишкелмасликлари тўғрисида ҳеч гап йўқ. “Шунча майда-чуйдаларгача ёзбидими, демак, ер қимирлаш аввалгидек кучли эмас экан”, деб ўйладим. Шундай бўлса ҳам Фафур акасиз ҳордиқ

чиқариш кўнгилсиз туюлиб, 10 июлга Тошкентга қайтишга билет олдик.

10 июль. Жомадонлар тайёр бўлди, болалар билан кечки овқатдан чиқаётган эдик, кимдир: “Фуломова, сизни Тошкентдан телефонга”, деб қолди. Мен боғнинг бурчагида телефон будкаси борлигини билмас эдим. Бошида севиниб кетдим. Кечаси йўлга чиқишимизнинг хабарини бераман, деб ўйладим. Бирдан ҳаяжонланиб кетдимми ёки ёмон эшитилдими, билмайман, трубкани Хондамир олди: “Ўқувчи болаларни санаторийга олиб келган самолёт бўш кетармиш, биз шу самолётда кетарканмиз”, деди. Мен шунда ҳам Фафур ака тўғриларида ёмон хаёлга бормадим. Бизни ёзувчилар — икки-уч киши кузатиб чиқди. Шунинг учун кўнглим тўқ бўлди. “Бир ёмон воқеа бўлса, ёзувчилар биз билан бирга кетишар эди-ку”, деб ўйладим. Самолётга чиққанимизда Хондамир менга кўринмади. Бундан шубҳаландим, аммо ухлаётгандир, деб ўзимга таскин бердим. Самолёт бирон ерда тўхтамай, Тошкентга етиб келди. Самолётдан пастга қарадим, шунда ҳам Фафур акани қидираман. Самолётнинг тагида машиналар, Фафур аканинг энг бино қўйган ўғиллари Мирза Абдулқодир кўзлари қизарган, қизаришдан шишиб кетган, бошини эгиб турибди. Докторлар, дўстлар... Э зolim фалак, бошимга қандай қора кунларни солдинг?..

Нечук дод айламай ёру қадрдонимдан айрилдим,
Азизим, меҳрибоним, жисм аро жонимдан айрилдим.

МУНДАРИЖА

<i>Абдулла Орипов.</i> Алвидо, устоз	3
<i>Собир Абдулла.</i> Фафур Фулом ва аптекачи ҳикоялари	4
<i>Зулфия.</i> Элнинг ўктам куйчиси эди	10
<i>Миртемир.</i> Ўтнафас	18
<i>Саид Аҳмад.</i> Елкасини пайғамбарлар силаган шоир	23
<i>Ҳамид Фулом.</i> Ҳамиша кўзим устида	33
<i>Мирмуҳсин.</i> Академик Фафур Фулом мактаби	36
<i>Рамз Бобожон.</i> Фафур Фулом сабоқлари	40
<i>Одил Ёқубов.</i> Бизнинг Фафур ака	45
<i>Эркин Воҳидов.</i> Фафур Фулом билан учрашувлар	50
<i>Ваҳоб Рўзиматов.</i> Боқий умр	56
<i>Мақсуд Қориев.</i> “Ўз мухбиримиз” ёки Фафур Фулом ҳақида икки оғиз сўз	61
<i>Озод Шарафиддинов.</i> Дарёдил шоир	63
<i>Ўткир Ҳошимов.</i> Меҳрибон кампир ва уягчан ўғри	68
<i>Жонрид Абдуллахонов.</i> Бир жуфт лаган воқеаси	72
<i>Омон Мухтор.</i> Йигирманчи аср Насриддини	79
<i>Собит Муқонов.</i> Элини Фафурдек севсин	86
<i>Самад Шокир.</i> Шоир билан учрашувларим	89
<i>Муҳаррам Фуломова.</i> Бир кунлик сафарга чиққан кишидек хайрлашган эдилар	94

Адабий-бадний нашр

**ФАФУР ФУЛОМ ЗАМОНДОШЛАРИ
ХОТИРАСИДА**

Таҳририят мудир *Назира Жўраева*
Муҳаррир *Ҳикоят Маҳмудова*
Мусаввир *Анатолий Бобров*
Бадний муҳаррир *Юлай Габзалилов*
Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*
Кичик муҳаррир *Назми Фозилова*
Мусаҳҳиҳ *Мавжуда Насриддинова*
Компьютерда саҳифаловчи *Барно Бобоҳўжаева*

ИБ № 4122

Босишга 18.03.2003 да руҳсат этилди. Бичими 84×108¹/₃₂. 5,46 шартли
босма тобоқ, 4,5 нашр тобоғи. Жами 1000 нуска. 102 рақамли бузуртма.
21—2002 рақамли шартнома. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг Фафур Фулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи. 700129. Тошкент. Навоий кўчаси, 30.//
700128. Тошкент. Усмон Юсупов кўчаси, 86.